

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**BİR DİPLOMAT OLARAK
CENGİZ AYTMATOV
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Elif Ezgi KELEŞ

BURSA - 2020

BURSA ULUDAĞ
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

**BİR DİPLOMAT OLARAK CENGİZ
AYTMATOV
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**ELİF EZGİ
KELEŞ**

**BURSA
2020**

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**BİR DİPLOMAT OLARAK
CENGİZ AYTMATOV**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif Ezgi KELEŞ

Danışman: Prof. Dr. Barış ÖZDAL

Bursa-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Bir Diplomat Olarak Cengiz Aytmatov*” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

01.06.2020

Adı Soyadı: Elif Ezgi KELEŞ

Öğrenci No: 701716010

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Bir Diplomat Olarak Cengiz Aytmatov

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 177 sayfalık kısmına ilişkin, 01/06/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

01.06.2020

Adı Soyadı: Elif Ezgi KELEŞ

Öğrenci No: 701716010

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans

Danışman

Prof.Dr. Barış ÖZDAL, 01.06.2020

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı:	Elif Ezgi KELEŞ
Üniversite:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı:	Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği:	Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı:	XI+165
Mezuniyet Tarihi:	
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Barış ÖZDAL

Cengiz Aytmatov, edebi eserleri 170 dile çevrilmiş dünyaca ünlü bir yazar olmasının yanı sıra diplomasi tarihine etki etmiş bir siyasetçi ve diplomattır. Edebi eserlerinde yerel motifleri kullanması ile Türk Dünyası, işlediği evrensel insani değerler ile tüm dünyaca benimsenen Cengiz Aytmatov'un diplomat yönü, edebi yönünün gölgesinde kalmıştır. Cengiz Aytmatov'un diplomatlığına ilişkin literatürde çok az sayıda çalışma olmakla birlikte diplomatik hayatı, çok yönlü analizi gerektiren bir çalışma alanını teşkil etmektedir. Çünkü kendisi, faaliyetleri ile diplomasi tarihine etki eden bir kültürel diplomat olduğu gibi üç farklı devlet adına dört farklı devlette eş zamanlı büyükelçilik görevi yapmış sıra dışı kariyere sahiptir. Çalışmanın amacı, "*bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov'un*" diplomasi tarihine etkilerinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cengiz Aytmatov'un kişisel tarihi, diplomasi kariyerine etkisi odağında incelenmektedir. İkinci bölümde edebi eserleri, Uluslararası İlişkilere ve diplomasiye ilişkin görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde kamu diplomasisi ve kültürel diplomasiye ilişkin faaliyetleri; son bölümde ise resmi diplomasi hayatı boyunca adına görev yaptığı devletlere ve bunun yanı sıra insani diplomasi çerçevesinde toplumlara yaptığı katkılar analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Cengiz Aytmatov, Diplomasi, SSCB, Kırgızistan, İnsani Diplomasi

ABSTRACT

Name and Surname: Elif Ezgi KELEŞ
University: Bursa Uludag University
Institution: Social Science Institution
Field: International Relations
Branch: International Relations
Degree Awarded: Master
Page Number: XI + 165
Degree Date:
Supervisor: Prof. Dr. Barış ÖZDAL

As well as being a world-famous writer whose literary works had been translated into 170 languages around the world, Chingis Aitmatov is also a politician and diplomat, who has influenced the diplomatic history. Being a writer who is embraced by Turkish World (via using the local cultural motives in his works) as well as by whole world via processing the *universal human values in his books*, the diplomatic aspects of Chingis Aitmatov are overshadowed by his literary works. Although there are very few studies in the literature related to his diplomatic career, his diplomatic life presents a field of study that requires multi-aspectual analysis. Because Chingiz Aitmatov is a cultural diplomat who has influenced the history of diplomacy through his activities and he also has an extraordinary official diplomatic career in which he served as an ambassador in behalf of three different states and served at four different states simultaneously. The aim of the study is to analyse the effects of “*Chingiz Aitmatov as a diplomat*” and politician on the diplomatic history. In that context the study consists of four parts. The first chapter examines the personal history of Chingiz Aitmatov, on the focus of his life’s influence on his diplomatic career. The second chapter assesses his literary works, in the case of his views on international relations and diplomacy. The third part discusses the his activities related to public diplomacy and cultural diplomacy; and the last part analyses his contributions to the states he served during his career as an official diplomat, as well as the supports he made within the framework of humanitarian diplomacy to societies.

Key Words:

Chingis Aitmatov, Diplomacy, USSR, Kyrgyzstan, Humanitarian Diplomacy

ÖNSÖZ

Cengiz Aytmatov, eserleri 170 dile çevrilmiş dünyaca ünlü bir yazar, saygın bir kültürel diplomat ve resmi diplomattır. Aytmatov 1987-1989 tarihleri arasında Mihail Gorbaçov'un danışmanlığını yapmış, uzun yıllar milletvekilliği görevini sürdürmüş bir siyasetçidir. Aynı zamanda diploması tarihinin seyrini değiştirecek bir olay olarak değerlendirilen 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu'nun da organizatörü ve mimarıdır. Bir diğer ifadeyle glasnost ve perestroyka ile yeni politik düşüncenin; totaliter bir devletin özgürleşme ve demokratikleşme adımlarının destekleyicisidir. Üç farklı devlet adına, dört devlette eş zamanlı olarak resmi diploması yürütmüş olmasıyla da nevi şahsına münhasır bir diplomattır.

Fakat diplomatik kariyerinden önce Cengiz Aytmatov'u, en saf haliyle gerçek bir **"insan"** ve bir **"hümanist"** olarak nitelendirmek gerekir. Zira kendisinin hümanizmini; insan sevgisini, insani değerlere verdiği önemi edebi eserlerinde olduğu gibi diplomatik faaliyetlerinde de görmek mümkündür. 1989'da başlayıp, vefat ettiği 2008 yılına kadar sürdürmüş olduğu resmi diplomatlığı süresince birincil hedefinin, insanlığa faydalı olmak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yaşamının hiçbir döneminde kendi kültüründen kopmamış olan bu hümanist yazar, siyasetçi ve diplomat, resmi diplomatlığı süresince yürüttüğü insani diploması ve çevre sorunlarına duyarlılığı ile iyi niyetini ve kültürüne bağlılığını kanıtlamıştır. Bu özellikleriyle Aytmatov, sıra dışı bir yazar ve aynı zamanda diplomat olarak tarihe etki etmiştir.

Tez çalışmam boyunca kendisini tanımaya ve tanıtmaya çalıştığım, yalnızca örnek bir diplomat değil aynı zamanda örnek bir insan olduğunu düşündüğüm büyük üstat Cengiz Aytmatov'u saygıyla ve minnetle anıyorum. Çocukluğunun ve ergenliğinin büyük bir bölümü Kırgızistan'da geçmiş bir kişi olarak bu tezi yazmak, benim için eski günlere dair retrospektif bir bakış imkânı sundu. İkinci memleketim olarak benimsediğim, hep özlem duyduğum Kırgızistan'ın sembolü haline gelmiş usta edebiyatçı ve diplomat Cengiz Aytmatov'u çalışmak ise beni hem mutlu etti hem gururlandırdı. Bir akademisyen ve diplomat adayı olarak, evrensel değerler çerçevesinde insanlığa hizmet eden bir diplomat olan Cengiz Aytmatov'u kendime rol model olarak saptadım. Dolayısıyla bu çalışma benim için akademik bir çalışma olmanın çok daha ötesinde manevi bir anlam ifade etmektedir.

Başta bu çalışmayı yürütmem üzere bana fikir veren, yol gösteren ve çalışma süresince desteklerini esirgemeyen kıymetli Hocam Prof. Dr. Barış Özdal'a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Zor şartlar altında çalışmamı sürdürürken manevi desteğiyle her daim yanımda olan, sabır ve sebatla zorlukların üstesinden gelineceğini bana hatırlatan değerli ağabeyim, atletizm antrenörüm Kudret Arabacı'ya; destekleriyle okumama katkı sunan biricik dayım Uzm. Dr. Mehmet Emin Katrancı'ya da ayrıca teşekkür etmek isterim.

En büyük teşekkürü ise bana küçük yaşta okuma sevgisini ve mücadele ruhunu aşılaman, maddi-manevi her türlü desteği koşulsuz sunan, dürüstlüğü, çalışkanlığı ve azmi ile bana örnek olan ilk öğretmenim: annem Rabia KELEŞ başta olmak üzere aileme sunarım.

Elif Ezgi KELEŞ

Manisa 2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

CENGİZ AYTMAOV'UN KİŞİSEL TARİHİ

1.1928-1948: Çocukluğu, Gençliği ve Ailesi.....	5
1.1. Dönemin Siyasi Özellikleri.....	6
1.2. Cengiz Aytmatov'un Ailesi, Çocukluğu ve Erken Gençlik Yılları.....	8
1.2.1.Cengiz Aytmatov'un Çocukluğunun İlk Yılları.....	8
1.2.2. Ata-Beyit Katliamı ve Sonrasında Aytmatov Ailesinin Yaşantısı.....	12
1.2.3. II. Dünya Savaşı Yılları (Büyük Vatanseverlik Savaşı) Ve Cengiz Aytmatov'un Yaşantısı.....	17
1.2.4. Eğitim Hayatı ve Yazarlığa Başlaması.....	20
2. Destalinizasyon Dönemi ve Sonrasında Bir Yetişkin Olarak Cengiz Aytmatov....	22
2.1 Destalinizasyon Dönemi'nde Gerçekleşen Siyasi Gelişmeler.....	23
2.2. Destalinizasyon Dönemi'nin Cengiz Aytmatov'un Yaşamına Etkisi ve Yazarlık Kariyeri.....	25
2.3. Cengiz Aytmatov'un Diplomatlık Dönemi.....	27
3. Cengiz Aytmatov'un Vefatı ve Sonrası.....	28
3.1. Cengiz Aytmatov'un Yaşamı Boyunca Almış Olduğu Ödüller.....	29
3.2. Cengiz Aytmatov'un Vefatı, Cenaze Töreni ve Taziye Mesajları.....	30

II. BÖLÜM

CENGİZ AYTMAOV'UN ESERLERİNDE SSCB'YE, SİYASETE, ULUSLARARASI SİSTEME İLİŞKİN GÖRÜŞLER

1.Destalinizasyon Dönemi'nin Edebiyat Üzerindeki Etkisi ve Cengiz Aytmatov.....	36
---	----

2. I. Dönem Eserleri: SSCB'ye İlişkin Olumlu Görüşler ve Nötr Tutumlar (1950'ler, 1960'ların İlk Yarısı).....	37
3. II. Dönem Eserleri: SSCB'de İşleyişe İlişkin Eleştiriler (1960-1980).....	44
4. III. Dönem Eserleri: Sistemsel Eleştiriler (1980-2006).....	53

III. BÖLÜM

CENGİZ AYTMAOV'UN KÜLTÜREL DİPLOMASİYE, KAMU DİPLOMASİSİNE KATKILARI

1. Diploması: Kültürel Diploması ve Kamu Diplomasisi.....	70
2. Cengiz Aytmatov'un Kamu Diplomasisine ve Kültürel İlişkilere Katkıları.....	76
2.1. Cengiz Aytmatov ve Kamu Diplomasisi.....	76
2.1.1. Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi.....	77
2.1.2. Cengiz Aytmatov'un Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi'nde Yer Alması ve Kamu Diplomatiğinin Analizi.....	79
2.2. Cengiz Aytmatov ve Kültürel Diploması.....	82
2.2.1. Dönemin Siyasi Koşulları.....	83
2.2.1.1. SSCB'de Mihail Gorbaçov Dönemi ve Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi.....	83
2.2.1.2. SSCB'nin Kendini Fesih Süreci ve Çöküşün Nedenleri.....	84
2.2.1.3. SSCB'de Mihail Gorbaçov Dönemi: Glasnost ve Perestroika Reformları.....	87
2.2.1.4. Reykjavik Zirvesi.....	89
2.2.2. Cengiz Aytmatov ve Kültürel Diplomasisinin Zirve Örneği Olarak "I. Issık Göl Forumu".....	90
2.2.2.1. Issık Göl Forumu'nun SSCB Politikaları Açısından Analizi.....	93
2.2.2.2. Issık Göl Forumu'nun ve Bildirinin Analizi: Uluslararası İlişkiler Disiplini Açısından Önemi.....	97
2.2.2.3. Issık Göl Forumu ve Forumda Cengiz Aytmatov'un Etkisi.....	100

BÖLÜM IV

CENGİZ AYTMAOV'UN RESMİ DİPLOMATİK MİSYON GÖREVLERİ VE RESMİ DİPLOMATLIĞININ ANALİZİ

1. Cengiz Aytmatov'un Resmi Diplomatik Misyonları ve Resmi Diplomatiğe Geçiş Sürecinin Analizi.....	103
2. Cengiz Aytmatov'un Resmi Diploması Kariyeri.....	105
2.1. Lüksemburg Büyük Dukalığı SSCB ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov.....	106
2.1.1. Lüksemburg Büyük Dukalığı'nın Önemi.....	106
2.1.2. SSCB'nin Son Lüksemburg Büyük Dukalığı Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov.....	107
2.1.3. Rusya Federasyonu'nun İlk Lüksemburg Büyük Dukalığı Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov.....	110

2.1.4 Cengiz Aytmatov'un Rusya Federasyonu- Avrupa Topluluğu (Birliği) İlişkilerine Etkisi.....	114
2.1.5. SSCB ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov'un İnsani Diplomasi ve Kültürel Diplomasiye Verdiği Önem.....	116
2.2. Kırgızistan Cumhuriyeti Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov.....	120
2.2.1. Kırgızistan'ın Bağımsızlık İlanı ve Bir Diplomat Olarak Cengiz Aytmatov'un Önemi.....	120
2.2.2.Cengiz Aytmatov'un, Kırgızistan Resmi Temsilcisi Olarak Uluslararası Örgütlerde Yürüttüğü Diplomasi Faaliyetleri.....	121
2.2.2.1.NATO Daimî Temsilcisi Olarak Cengiz Aytmatov.....	122
2.2.2.2.Avrupa Toplulukları (Birliği) Temsilciliği.....	129
2.2.3.Cengiz Aytmatov'un Kırgızistan İçin Yürüttüğü İnsani Diplomasi Faaliyetleri.....	131
2.2.3.1. Kırgız-Özbek Uyuşmazlığı Çözümü'nde Cengiz Aytmatov'un Rolü.....	131
2.2.3.2 Bölgesel Uyuşmazlık Çözümü Faaliyetleri.....	132
2.2.3.3. NABU (Naturschutzbund Deutschland) Kar Leoparları Projesi.....	137
SONUÇ.....	139
EKLER.....	147
KAYNAKÇA.....	152

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AT	Avrupa Topluluğu
BAB	Batı Avrupa Birliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
Çev.	Çeviren
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	Editör
e.t.	Erişim tarihi
Ibid	Aynı yer
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KC	Kırgızistan Cumhuriyeti
KGB	КГБ: Комитет Государственной Безопасности (Devlet Güvenlik Komitesi)
KP	Komünist Parti
Loc.cit.	Loco citato (adı geçen eser)
LBD	Lüksemburg Büyük Dükaliği
NABU	Naturschutzbund Deutschland (Almanya Doğayı Koruma Derneği)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
No	Numara
NVKD	НКВД: Народный Комиссариат Внутренних Дел (İç İşleri Halk Komiserliği)
Op.cit	Opere citato (adı geçen eser)
P	Page (Sayfa)
PCA	Partnership and Cooperation Agreement (Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması)
Pp	Page to page (Sayfadan sayfaya)
Prof. Dr.	Profesör Doktor
RF	Rusya Federasyonu
S.	Sayfa
SAAÜDK	Советский Комитет Солидарности Стран Азии и Африки (Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi)
Ss.	Sayfadan sayfaya
S.C.	Sosyalist Cumhuriyeti
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSC KP	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TABOM	Tarım Aletleri Onarım Bakım Merkezi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
Vol.	Volume (Cilt)

GİRİŞ

Cengiz Aytmatov, Türkiye’de ve dünyada usta bir edebiyatçı olarak tanınıp değer görmektedir. Yaşamı süresince ve vefatını takip eden yıllarda başta Kırgız toplumu olmak üzere gerek Türk Dünyası gerekse Rus toplumu, edebiyatçıları, politikacıları tarafından sahiplenilen bir tarihi kişiliktir. Çoğunlukla Orta Asya’da geçen, bu coğrafyada yaşayan Türk topluluklarının hayatını anlatan eserleriyle “yerelliği”; edebî, insanî değerlere ve evrensel ahlaka yaptığı vurgu ile “evrenselliği” bir arada yakalamış ender yazarlardandır. Bu yönleri ile Cengiz Aytmatov’un sıradan bir yazar olmadığı aşikardır. Öte yandan parlak edebî kariyerinin gölgesinde kalmış bir başka yönü daha bulunmaktadır. Mevzubahis, Cengiz Aytmatov’un diploması tarihine etki etmiş sıra dışı bir diplomat olmasıdır.

Çalışmamızda dünyaca tanınmış bir yazar ve aynı zamanda diplomat olan Cengiz Aytmatov’un edebî yönüne nazaran daha az bilinen “diplomat” yönü incelenmektedir. Bu bağlamda diploması tarihine etki etmiş bir diplomat olmasının yanı sıra kendisinin aynı zamanda, *glasnost* ve *perestroika* yıllarında SSCB son devlet başkanı Mihail Gorbaçov’a danışmanlık yapmış, milletvekilliğinde bulunmuş bir siyasetçi olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Siyaset ve diploması kariyeri ise kamu diplomasısını, kültürel diplomasıyı, kültürel ilişkileri, resmi diplomasıyı, çok yönlü diplomasıyı, insani diplomasıyı içeren geniş kapsamlı bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla diploması kavramı geniş çerçevede düşünüldüğünde, Cengiz Aytmatov’un hayatının büyük bölümünde diploması yürütücüsü olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ömrünün yaklaşık 50 yılını; yalnızca resmi diploması çerçevesinde değerlendirildiğinde ise yaklaşık 20 yılını diploması ile iştigal ederek geçirmiş olan Cengiz Aytmatov’un diploması kariyerinden bihaber olunması akademi dünyasına da sorumluluklar yüklemektedir.

Daha geniş bir ifadeyle belirtirsek Cengiz Aytmatov’un edebî eserlerine ve sanatçı kimliğine ilişkin çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam edildiği de bilinmektedir. Fakat diploması kariyeri araştırıldığında çok az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Cengiz Aytmatov’un diplomatlığına ilişkin Rusça literatürde (*Akademisyen Diplomat Akmal Holmatoviç Saidov tarafından yazılmış*) bir akademik makale; bizzat kendisiyle birlikte çalışmış Rus ve Kırgız diplomatlar (*Igor Melikhov ve Ceniş Kadrakunov*) tarafından kaleme alınmış iki de gazete makalesi bulunmaktadır. Söz

konusu makaleler, diplomasi kariyerinin bir dönemine ya da belirli noktalarına odaklanmış niteliktedir. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un diplomasi kariyerinin bir bütün olarak incelenmesi ve çok yönlü analizinin gerçekleştirilmesine ilişkin literatürde eksiklik mevcuttur. Bu kapsamda literatürde bulunan eksikliğin giderilmesine katkı sunmak hedeflenmekte olup, özgünlük ve literatüre katkı açısından da çalışmamızın önem taşıdığı düşünülmektedir.

İfade ettiğimiz gerekçelerden ötürü bir siyasetçi, başkanışman ve diplomat: siyasi bir kişilik olarak Cengiz Aytmatov'un diplomasi tarihine etkisi, araştırma problemini ve tez konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda Cengiz Aytmatov'un kamu diplomasi, kültürel diplomasi, kültürel ilişkiler, geleneksel diplomasi, insani diplomasi kapsamındaki faaliyetleri araştırılmış; bunlar ışığında diplomasi tarihine etkileri analiz edilmiştir. Birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanarak, tümevarım ve hermenötik (yorumsamacı) yöntemler çerçevesinde gerçekleştirdiğimiz çalışmamız nitel (kalitatif) özellik taşımaktadır.

Cengiz Aytmatov'un diplomasi kariyerinin araştırıldığı ve analiz edildiği tez çalışmamız, toplamda dört bölümden oluşmaktadır. “*Cengiz Aytmatov'un Kişisel Tarihi*” başlıklı birinci bölümde Cengiz Aytmatov'un hayatı, diplomasi kariyerine etki eden olaylar, kırılma noktaları odağında ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm, Cengiz Aytmatov'un diplomat kariyerinin merceğinde değerlendirilmiş bir biyografisini teşkil etmektedir. Bölümün “*1928-1948: Çocukluğu, Gençliği ve Ailesi*” adını taşıyan ilk alt başlığında, kişinin yetişkinlik dönemi üzerinde büyük etkileri bulunduğu kabul edilen çocukluk ve aile yaşamı; içinde büyüdüğü toplum ve kültürün, Cengiz Aytmatov'un diplomasi anlayışına etkileri analiz edilmektedir. İkinci alt başlık, “*Destalinizasyon Dönemi ve Sonrasında Bir Yetişkin Olarak Cengiz Aytmatov'un Yaşantısı*” adını taşımakta olup, Cengiz Aytmatov'un yetişkinlik yılları, gerçekleşen siyasi gelişmelere paralel olarak incelenmektedir. Söz konusu alt başlıkta kişinin yazarlık ve diplomatlık dönemine ilişkin verilen bilgiler biyografik nitelikte olup; bunların çok yönlü analizi, çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde gerçekleştirilmiştir. Bölümün son alt başlığını teşkil eden “*Cengiz Aytmatov'un Vefatı ve Sonrası*” alt başlığında ise gerçekleştirilen cenaze ve devlet töreni; çok sayıda devlet yetkilisi tarafından ailesine gönderilen taziye mesajları analiz edilmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümü olan “*Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde SSCB, Siyasete, Uluslararası Sisteme İlişkin Görüşler*” başlığı altında, edebi eserleri üç dönem üzerinden modellenerek incelenmektedir. Modelleme, Cengiz Aytmatov’un siyasi görüşleri temel alınarak tarafımızca yapılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde yorumsamacı yöntem çerçevesinde söylem analizi tekniklerinden “*göstergebilim*” dalından da faydalanılmış olup, yazarın eserlerinde yer verdiği (siyasi nitelikli olduğu düşünülen) semboller de irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, Cengiz Aytmatov’un diplomasi faaliyetlerinde farklı yaklaşımları açıklamakta faydalanılacak bir unsur olarak önemli görülmeyle birlikte çalışmada ifade edilen belirli savları destekler niteliktedir. Yazarın siyasi görüşlerinin şekil alması ve bunların eserlerine yansımaları, dönemin siyasi koşullarından etkilenerek gerçekleştiği için “*Destalinizasyon Dönemi’nin Edebiyat Üzerindeki Etkisi ve Cengiz Aytmatov*” isimli ilk alt başlığında dönemin koşullarının analizi yapılmıştır. Daha sonraki alt başlıklarda ise söz konusu modelleme gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün başlığı “*Cengiz Aytmatov’un Kültürel Diplomasiye, Kamu Diplomasisine ve Diplomasi Tarihine Etkileri*” dir. Bu bölümün alt başlıkları ve içeriği, Uluslararası İlişkiler teorisyeni Joseph Nye’nin “*yumuşak güç*” yaklaşımı referans alınarak oluşturulmuştur¹. Bu bağlamda “*Diplomasi: Kültürel Diplomasi ve Kamu Diplomasisi*” adlı ilk alt başlıkta söz konusu terimlere açıklık getirilmektedir. “*Cengiz Aytmatov’un Kamu Diplomasisi, Kültürel Diplomasi ve Kültürel İlişkilere Katkıları*” adlı ikinci alt başlık ise Cengiz Aytmatov’un (1960’lı yıllarda başlamış olduğu) kamu diplomasisine, kültürel ilişkilere ve kültürel diplomasiye etkileri incelenmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu alt başlıkta, Cengiz Aytmatov’un bir yazar olarak “*kültürel ilişkilere*” etkisi; 1960’lı yıllardan itibaren bir parçası olduğu Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi aracılığıyla “*kamu diplomasisine*” etkisi; 1986 tarihli “*I. Issık Göl Forumu*”nu gerçekleştirmesi ile “*kültürel diplomasi*” ve genel olarak diplomasi tarihine etkisi analiz edilmektedir.

---

¹ Uluslararası İlişkiler disiplininde hâkim olan genel kamu, kültürel diplomasinin, kamu diplomasisinin bir alt dalı olduğu yönündedir. Bununla birlikte çalışmamızda kültürel diplomasi ve kamu diplomasisi, Joseph Nye’nin sınıflandırması çerçevesinde iki ayrı tür olarak ele alınmıştır.

“*Cengiz Aytmatov’un Resmi Diplomatik Misyon Görevleri ve Cengiz Aytmatov’un Resmi Diplomatiğinin Analizi*” başlığını taşıyan çalışmanın son bölümde ise Cengiz Aytmatov’un 1989’da SSCB son devlet başkanı Mihail Gorbaçov tarafından görevlendirilmesi ile başlayıp; vefat ettiği 2008 yılına kadar süren resmi diplomasi kariyeri incelenmektedir. Resmi diplomatiği tercih etmesindeki etkenlerin tespiti açısından önemli görülen ilk alt başlığın adı “*Cengiz Aytmatov’un Resmi Diplomatik Misyonları ve Resmi Diplomatiğe Geçiş Sürecinin Analizi*” dir. “*Cengiz Aytmatov’un Resmi Diplomasi Kariyeri*” adlı ikinci alt başlıkta ise Cengiz Aytmatov’un SSCB, Rusya Federasyonu ve Kırgızistan Cumhuriyeti için yürütmüş olduğu resmi ve çok yönlü diplomasi faaliyetleri bu bölümde analiz edilmektedir.

Çalışmada “*Kırgız Türkleri*” ifadesi, bir Türk boyu olan Kırgızları tanımlamak üzere (Kırgızistan Türkleri ifadesine de karşılık gelecek şekilde) tercih edilmiştir. Cengiz Aytmatov’un her türlü diplomatik faaliyetinin önemini anlaşılır kılınabilmesi için çalışmada, analiz bölümlerinden önce dönemin siyasi özelliklerine/koşullarına yer verilmiştir. Analiz ve modellemelerin anlaşılır kılınabilmesi açısından netleştirilmesi gerekli görülen kavramsal açıklamalar da benzer şekilde yer almaktadır.

I. BÖLÜM

CENGİZ AYTMAOV'UN KİŞİSEL TARİHİ

Çalışmanın ilk bölümünde Cengiz Aytmatov'un kişisel tarihi incelenmektedir. Çalışmada bu bölüme yer verilmesi, Cengiz Aytmatov'un diploması faaliyetlerinin analizi açısından kişisel yaşantısının da bir referans oluşturduğu görüşünden ileri gelmektedir. Buradan hareketle bölümün alt başlıkları, diploması kariyeri ile birlikte dünya görüşüne etkileri açısından önemli görülen noktalar üzerinden düzenlenmiştir. Sonuç olarak bölüm, üç alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlıkta Cengiz Aytmatov'un çocukluğu, gençliği ve ailesi, dönemin siyasi özellikleri çerçevesinde incelenmekte; ikinci alt başlıkta Destalinizasyon Dönemi ve sonrasında Cengiz Aytmatov'un yaşamı analiz edilmektedir. Üçüncü ve son alt başlıkta ise Cengiz Aytmatov'un farklı çevrelerce sahiplenilmiş önemli bir tarihi kişilik olmasına kanıt teşkil eden bilgilere yer verilmekte; bu çerçevede yaşamı ve vefatı analiz edilmektedir.

1.1928-1948: Çocukluğu, Gençliği ve Ailesi

Bir insanın kişiliğinin oluşmasında, yetişkinlik yaşantısında verdiği kararlara, gerçekleştirdiği eylemlere çocuklukta yaşantısının ve yaşam koşullarının etki etmesi, çağdaş psikoloji biliminde genel kabul gören bir gerçekliktir. Bu nedenle diplomat yönü ile Cengiz Aytmatov'un doğru analiz edilebilmesi için kişisel tarihinin ve özelinde çocukluğu, gençliği ve ailesinin de iyi anlaşılması gerektiği düşünülmektedir. Öyle ki yaşantısının ilerleyen yıllarında dünyaca tanınmış bir yazar ve diploması tarihine etki etmiş bir entelektüel, siyasetçi ve diplomat olarak ortaya çıkacak olan Cengiz Aytmatov'un da kişisel düşüncelerinde ve eylemlerinde, çocukluğunu ve erken gençlik dönemini yaşamış olduğu dönemin şartları, bu süreçte yaşamış olduğu travmalar, aile bireylerinin yaşamış olduğu olayların etkisi olduğu düşünülmektedir. Bütün bunların ise kişinin yaşamış olduğu dönemin siyasi özelliklerinden ayrı düşünülmemeyeceği çok açıktır. Cengiz Aytmatov özelinde düşünüldüğünde de kişinin çocukluğunda yaşamış olduğu, hayatını ve düşüncelerini etkilemesi olası görülen, tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan olguların, dönemin siyasi özellikleri ile şekillendiğini ifade etmek

mümkündür. Bu nedenle ilk olarak Cengiz Aytmatov'un çocukluğu, ailesi ve gençliği, dönemin siyasi özellikleri ve toplumsal durumunu içerecek biçimde; Aytmatov'un diplomat yönüne etkisi odağında ele alınacaktır.

1.1. Dönemin Siyasi Özellikleri

Bilindiği üzere 7 Kasım 1917 tarihinde, Ekim Devrimi (Bolşevik Devrimi) Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin önderliğinde gerçekleşmiş ve devrik Rus Çarlığı'nın toprakları üzerinde Rus Sovyet Cumhuriyeti (SC), Transkafkasya SC, Belarus SC ve Ukrayna SC olmak üzere dört ayrı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Çarlık Rejimi'nin sonunu getiren bu devrimi takip eden üç yıl boyunca bir iç savaş yaşanmıştır. 1922²yılına kadar süren iç savaşı Bolşeviklerin kazanması ile birlikte³Rus, Transkafkasya, Belarus ve Ukrayna Sosyalist Cumhuriyetleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adı altında birleştirilmiş ve 20. yüzyılın iki “*süper gücü*”nden biri haline gelecek olan SSCB resmen kurulmuştur. Kapitalist sisteme daha iyi bir alternatif olma iddiasındaki dünyanın ilk sosyalist devleti olan SSCB⁴, yönetimin bütün alanlarını kontrol eden “*Komünist Parti*” (KP) (özelinde politbüro ve genel sekreter) tarafından yönetilmeye başlanmıştır.⁵

Üzerinde Türk kökenli toplulukların yaşadığı eski Rus Çarlığı topraklarının sınırlarında böyle bir devletin kurulması, şüphesiz ki bu toplulukların kaderini doğrudan etkilemiştir. Bu topluluklar, Ekim Devrimi sonrasında bağımsızlık ilan etseler de belirtilen süreç içerisinde SSCB'ye bağlanmışlardır. Bu doğrultuda günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti ve Türkmenistan Cumhuriyeti Devletleri topraklarının tamamını, Kazakistan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti devletleri topraklarının geniş bir kısmını kapsayan Türkistan Özerk Cumhuriyeti 1918 yılında Taşkent'te yapılan

---

²Bazı kaynaklarda 1925 yılına kadar sürdüğü belirtilmektedir. Andrey Shcherbak, “*Nationalism In The USSR: A Historical and Comparative Perspective*”, National Research University, Higher School of Economics, Basic Research Program, Working Papers, Sociology, 2013, pp. 9-12 <https://wp.hse.ru/data/2013/12/12/1339827667/27SOC2013.pdf> (e.t. 04.12.2018)

³John C. Dewdney, “*Soviet Union Historical State, Eurasia*”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Soviet-Union> (e.t. 25.11.2018)

⁴Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi Aşırıluklar Çağı*, Çev.Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996, s. 90

⁵History.com Editors, “*This Day In History: 1922 USSR Established*”, <https://www.history.com/this-day-in-history/ussr-established> (e.t. 26.11.2018)

Sovyetlerin Türkistan Bölgesi V. Kurultayı'nda ilan edilmiştir. 1922 yılında SSCB'nin ilan edilmesi üzerine KP Genel Sekreteri Lenin ve Politbüro tarafından Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin etnik köken⁶temelinde bölünmesi kararı alınmıştır. Bu doğrultuda Türkistan Özerk Cumhuriyeti, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni de içinde bulunduran parçalara ayrılmıştır.⁷SSCB, 1924 yılında Özbek, 1929 yılında Tacik, 1936 yılında ise Kazak ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'ni birliğine dahil etmiştir.⁸

1925 sonrasında SSCB yönetimi, uzun münazaralar sonucu “*yerel milliyetçiliği*” ve “*geri kalmış*” etnik toplulukların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel alanda gelişimlerini destekleme kararı almış ve “*korenizatsiya*” (yerelleşme) olarak bilinen politika uygulanmış, yerel liderleri desteklemiştir. Fakat kısa bir süre sonra korenizatsiya politikasından vazgeçilmiş ve 1930'lu yılların başından itibaren özellikle de Stalin tarafından yerel unsurlar tehdit olarak görülmeğe başlanmıştır.⁹

Dolayısıyla bu dönem öncesinde 1876 yılından itibaren tamamı Rus Çarlığı'na bağlı olan günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti toprakları da SSCB sınırları içine dahil edilmiştir. Bu kapsamda, Kırgız aydınlarının 1922 tarihinde Kuzey Kırgızistan bölgesinde bir özerk “*Dağlık Bölge*” oluşturma girişimlerine değinmek gerekmektedir. Dağlık Kırgız Bölgesi oluşturma girişimi bölge halkında bir oydaşma neticesinde gerçekleşmemiştir. Gerek ideolojik gerekse çıkar temelli olmak üzere bölgenin kurulmasını destekleyenler ve buna karşı olanlar arasında ciddi bir mücadele sürmüştür. Bu girişim, aydın kesim tarafından bağımsızlık adına bir umut olarak görülmüşse de kısa süre içerisinde çalışmada belirtilen politika ve yönetim değişikliğinin sonucunda bu aydınlar “*burjuva milliyetçiliği*”, “*Pan-Türkizm*”, “*Pan-İslamizm*” yapmak ile suçlanmış; Dağlık Kırgız Bölgesi'nde yaşayanlar da benzer ithamlar altında kalmışlardır.¹⁰

Orta Asya ve Kafkasya'da yaşamakta olan ve SSCB boyunduruğu altına giren bütün Türk kökenli topluluklar için önemli bir dönüm noktası da şüphesiz ki Lenin'in 21

---

⁶Kırgız, Kazak, Özbek, Türkmenlerin farklı etnisiteden veya soydan olmadığı, bu toplulukların her birinin Türk soylu olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin bölünmesinin ve bu ayrıştırmanın “etnik” etiketi altında yapılmasının belirli bir siyasi amaç üzerine yapılmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

⁷Fusun Kara, “*Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması*”, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, Volume:6, Issue:2, 2013, p. 1754

⁸Dewdney, loc.cit.

⁹Bkz: Shcherbak, op.cit., p.p. 9-12

¹⁰Ibid

Ocak 1924 tarihinde vefatı sonrası yaşanan gelişmelerdir. Lenin'in ölümünden bir buçuk yıl öncesinden itibaren KP Genel Sekreteri Yosif Stalin olsa da bu süreçte Stalin'in Genel Sekreterliği teknik nitelikte görülmüştür. 1924 tarihine gelindiğinde ülke Politbüro tarafından yönetilmeye başlanmış ve devlet başkanlığı için 4 yıl süren mücadeleyi Stalin kazanmıştır.¹¹ Stalin'in, Lenin'in Genel Sekreterliği döneminde de bu bölgelere ilişkin sorumluluklar üstlendiği bilinmekle birlikte¹² Stalin tartışmasız olarak SSCB'nin başına geçtiğinde de bölge halkının yaşantısına etki edecek çok sayıda kararlar almış ve uygulamıştır. Pek çok Kırgız Türkü'nün de yaşantısını etkilediği üzere bu kararlar ve eylemler Aytmatov ailesini de derinden etkilemiştir.

1.2. Cengiz Aytmatov'un Ailesi, Çocukluğu ve Erken Gençlik Yılları

Çalışmanın bu bölümünde, Cengiz Aytmatov'un ailesi ve hayatının ilk yıllarındaki yaşantısı, dünya görüşüne, siyasetçi ve diplomat kimliğine etkileri çerçevesinde ele alınacaktır.

1.2.1. Cengiz Aytmatov'un Çocukluğunun İlk Yılları

Cengiz Törekuloviç Aytmatov, 12 Aralık 1928 tarihinde, günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti Devleti sınırlarında yer alan, Kara- Buurin Bölgesi (Kirovsk¹³), Talas kantonuna bağlı olan Şeker Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Dönem itibarıyla, Aytmatov'un doğduğu, büyüdüğü bölge SSCB'ye bağlı Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'dir.¹⁴

Cengiz Aytmatov'un dünyaya gelmiş olduğu aile, bölgenin aydın kesiminden olup politika ve sanatla da iç içedir. Babası Törekul Aytmatov, dönemin önde gelen Bolşeviklerinden ve Kırgızistan'ın ilk komünistlerinden olup, Kırgız Sovyet Sosyalist

---

¹¹Алексей Вольнец, “Россия после смерти Ленина”, Русская Планета, 03.11.2015 <http://rusplt.ru/policy/rossiya-posle-smerti-lenina-19523.html> (e.t. 27.11.2018)

¹²Bkz: Milletler Komiserliği'nin başkanlığına Stalin'in getirilmesi: Merve Suna Özel, “Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2014/4, Sayı:2, s.106

¹³24СМИ, Новости, Знаменитости Писатели, “Чингиз Айтматов” <https://24smi.org/celebrity/21712-chingiz-aitmatov.html> (E.T. 04.11.2018)

¹⁴Владислав Ушаков, “Биография Чингиза Айтматов”, Россия Сегодня, РИА Новости, <https://ria.ru/spravka/20131212/983263005.html> (e.t. 04.11.2018)

Cumhuriyeti Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi Genel Sekreter Yardımcılığı'nı, Tarım İşleri Halk Komiserliği'ni yürütmüş bir kişidir. Bir Kırgız Türkü olan Töreku Aytmatov,¹⁵Kırgız toplumunun okumuş kişilerindedir ve Kazakistan'ın Cambul şehrinde yerli Rus halkının okuduğu Evliya- Ata okulundan mezun olmuştur.¹⁶

Annesi Nagima Hamzayevna Abduvaliyeva Aytmatova, Tatar kökenli bir tiyatro oyuncusu olmasının yanı sıra Kırgızistan Kadın Hareketi'nin ve önde gelen Bolşevik eylemcilerinden birisidir. 1919'da Komsomol'a¹⁷ üye olan Nagima Aytmatova, Karakol Kantonu Komsomolu Başkanlığı da dahil olmak üzere çeşitli görevler almıştır.¹⁸1920'li yılların sonunda ise Müslüman Kadınları Özgürleştirme Hareketi'nin başını çekmiştir. Bu hareket çerçevesinde, çok eşliliğe, erken evliliğe, çocuk ve kadın ticaretine karşı çalışmalar yürütmüştür.

3 Eylül 1926 tarihinde Töreku Aytmatov ve Nagima Abduvaliyeva Aytmatova evlenmiştir.¹⁹12 Aralık 1928 yılında doğmuş olan Cengiz Aytmatov, üç kardeşten en büyüğüdür.²⁰Bu bilgilerden hareketle, Cengiz Aytmatov'un okur-yazar, siyasi olarak aktif ve çok dilli bir ailede doğduğunu ifade etmek mümkündür. SSCB'nin erken yıllarına denk gelen dönemin şartlarında Rusça ve okuma yazma bilen az sayıda olduğunu ve Cengiz Aytmatov'un bu açıdan şanslı doğduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Cengiz Aytmatov'un doğumundan hemen bir yıl sonra (1929) Aytmatov ailesi, Töreku Aytmatov'un kariyerinde yükselmesi nedeni ile şehre taşınmıştır.²¹Cengiz Aytmatov'un anadili Kırgız Türkçesi olup; çocukluğunda Rusça'yı da çok iyi derecede öğrenmiş ve ileriki yıllardaki yaşantısında bu iki dil, kendisi için vazgeçilmez olmuştur. Anılarında yazmış olduğu üzere çok küçük yaşta, babası Töreku Aytmatov ile birlikte

---

¹⁵Вестник Замоскворечья, “Айтматов Чингиз Торекулович, писатель” <https://zamos.ru/dossier/a/4457/> (e.t. 04.11.2018)

¹⁶Cengiz Aytmatov, *Çocukluğum*, Çev. Muhammet Mertek, 1. Baskı, Da Yayıncılık, İstanbul: 2002, s. 27

¹⁷Rusça: Комсомол “Всесоюзный Ленинский Коммунистический союз молодежи”- Komünist Gençlik Birliği Örgütlenmesi

¹⁸Iraj Bashiri, “Chingiz Aitmatov: A Biography”, <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Aitmatov/aitmatovlife.html> (e.t. 04.11.2018).

¹⁹Стас Светличный и Нинель Светличная, “Нагима Абдувалиева, мать Чингиза Айтматова”, Гениальные Матери Планеты, <https://www.proza.ru/2014/12/27/641> (e.t. 04.12.2018)

²⁰Bilge Ercilasun, “Cengiz Aytmatov'un Çocukluğuna Dair Bazı Düşünceler”, 4. Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: Cengiz Aytmatov, ed. Selçuk Kırılı ve Alev Sınar Uğurlu, Türk Ocakları Şubesi Yayınları:13, Bilgi Şölenleri Serisi:4, Bursa: Stüdyo Star Ajans, s. 91

²¹24СМИ, loc.cit.

Fergana Vadisi'ne seyahatlere çıkmıştır.²²Törekul Aytmatov, üç yıl boyunca günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti topraklarında bulunan Oş Şehri'nde Aravan-Buurinski Bölge Komitesi Sekreterliği yapmıştır. Bu yıllarda 4-5 yaşlarında olduğu bilinen Cengiz Aytmatov, Rus kökenli çocukların bulunduğu 1 numaralı²³ anaokuluna gitmiştir.²⁴Böylelikle henüz çocukken farklı kültürlerden insanlarla tanışmaya, onları gözlemlemeye, Rus dili ve kültürünü yakından tanımaya başlamıştır.

Cengiz Aytmatov'un çocukluğunu yaşadığı dönem, SSCB'nin erken dönemine denk geldiği için bu süre zarfında Kırgız Türklerinin tamamı Rusça eğitim görüp, Rusça öğrenmemişlerdir. Bunun nedeni, dönem itibarı ile çalışmada açıklanan "*korenizatsiya politikası*"nın uygulamada olması ve tüm SSCB vatandaşları için Rusça eğitim görme zorunluluğunun henüz bulunmamasıdır. Cengiz Aytmatov'un daha küçük bir çocukken, yetişkinlerin birbiri ile anlaşabilmesi için aracı olup, yaşadığı bölgede Kırgızca-Rusça çeviri yaptığı yine kendi yazmış olduğu anılarında geçmektedir.²⁵Yapmış olduğu bu ilk tercümanlıklarda Cengiz Aytmatov'un beş yaşında olduğu bilinmektedir. Cengiz Aytmatov'un, Rusça'yı annesinden öğrendiği tahmin edilmektedir.²⁶Neticede Cengiz Aytmatov'un, bu iki farklı kültür, iki farklı millet arasında köprü görevi göreceği; uzlaştırıcı olacağı çocukluk yıllarında sinyallerini vermiştir.

Cengiz Aytmatov'un çocukluğuna ve yaşantısına derinden etki edecek; onu Kırgız Türklerinin yani kendi gelenekleri, görenekleri, çeşitli merasimleri ile tanıştıracak olan kişi ise babaannesi Ayımkan Şeytankızı'dır. Cengiz Aytmatov doğduktan sonra (1928) çok uzun süre yaşamamış olsa da babaanne Ayımkan Şeytankızı, hayatta olduğu süre boyunca (1935 yılında vefat etmiştir) torunu Cengiz Aytmatov'la çok yakından ilgilenmiş; ona analık, babalık yapmıştır.²⁷Cengiz Aytmatov'un da kabul ettiği üzere, annesi ve halası ile birlikte onun hayatına yön veren kadınlardan biridir. Cengiz Aytmatov, "*Çocukluğum*" eserinde detaylıca anlattığı gibi kendisi ailesi ile birlikte

---

²²Aytmatov, loc.cit.

²³ Kırgızistan'da devlet okullarının isimleri numaralardan ibarettir.

²⁴Радио Азаттык, "*Детство Айтматова*" 6 Оуе", https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_chyngyz_aitmatov/28911629.html (e.t. 05.12.2018)

²⁵Aytmatov, op.cit., s 25

²⁶ Bkz: Ercilasun, op.cit., s.s. 89,90

²⁷ Ibid, s.,91

Moskova'ya taşınana değin babaannesi ile çok vakit geçirmiştir. Bu süreçte kendi gelenek, örf ve adetlerini, kendi dilini, soyunu çok iyi öğrenmiş ve benimsemiştir.

Babası Törekul Aytmatov'un Marksizm öğretisi eğitimi alması için, parti tarafından Kızıl Profesörlük Enstitüsü'ne, Moskova'ya gönderilmesi üzerine Cengiz Aytmatov, babasının gidişinden bir buçuk yıl sonra ailesinin geri kalan fertleri ile birlikte bu şehre taşınmıştır. Aytmatov ailesinin Moskova'da yaşadıkları ev, pek çok devlet kurumunun, büyükelçiliklerin bulunduğu Worowski Caddesi üzerindedir. Anılarından edinilen bilgiye göre Cengiz Aytmatov, Moskova'ya taşındığında 8 yaşındadır. Bu yaşında yani 1936 yılında, dünyaca ünlü Sovyet yazarı Maksim Gorki'nin cenazesinde de bulunmuş; yine evlerinin bulunduğu Worowski Caddesi üzerindeki Yazarlar Birliği binasının bahçesinde çokça zaman geçirmiştir.²⁸Böylelikle Cengiz Aytmatov, daha sonrasında farklı unvanlarla bulunacağı ortamları henüz çocukken tanımaya başlamıştır. (Bunlara Yazarlar Birliği yönetim kurulu üyeliği, diplomatlık, devlet başkanı danışmanlığı, milletvekilliği de²⁹dahildir.) Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un edebi, siyasi, çok yönlü dünyaca tanınmış bir tarihi kişilik olarak ortaya çıkmasında, sahip olduğu bu çok yönlü ailenin büyük etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra Cengiz Aytmatov'un küçük yaştan itibaren farklı coğrafyalarda bulunup, farklı kültürler tanımış olması, ana dili Kırgızca'nın yanı sıra Rusçayı da erken çocukluk döneminde öğrenmeye başlaması, henüz çocukken siyasi kurumlara ve kişiliklere aşina olması, onları gözlemlemesi ve bizzat bu atmosferin içinde bulunmasının da etkisi azımsanmayacak ölçüdedir. Bütün bunlar bir yana Aytmatov'un çocukluktan kendini belli eden zekâsı, çabuk kavrama ve çok iyi gözlem yapma yetisi de muhakkak ki ileride dönüşeceği tarihi kişilik için vazgeçilmez birer özelliği teşkil etmiştir.

Yazarın çocukluğunu geçirdiği dönem bütün bölge halkı için açlık ve kıtlığın olduğu zor bir dönemdir. Bu güçlükler ek olarak çalışmanın "*Dönemin Siyasi Özellikleri*" alt başlığında belirtilmiş olduğu üzere dönemin siyasi otoritesinin değişmesi, Stalin'in devlet yönetimine geçmesi sonucu ciddi güçlükler eklenmiştir. Aytmatov'un gençliğine denk gelecek olan II. Dünya Savaşı yılları da siyasi, ekonomik, toplumsal açıdan fazlasıyla zorlayıcı bir dönemi ifade etmektedir. Çalışmada ele alındığı üzere, bu

---

²⁸ Aytmatov, op.cit., s. 31

²⁹ Ушаков, loc.cit.

bölgede öncesinde Dağlık Kırgız Özerk Bölgesi girişiminin de bulunulmasının etkisiyle yönetimin değişen tutumunun ardından bölgede pek çok aydın haksız yere zan altında kalmış; burada yaşayan insanlara yönetim, potansiyel “isyancı”, “halk düşmanı” gözüyle bakmıştır. Dağlık Kırgız Özerk Bölgesi düşüncesinin ilk yıllarda bizzat devlet tarafından desteklenip, yerelleşmenin teşvik edilmesi politikasının güdüldüğü hatırlandığında durumun ne kadar trajik ve ironik olduğu daha iyi kavranacaktır. Stalin’in bizzat devlet yönetimine geçmesini takip eden süreçte ise SSCB’nin kuruluş aşamasından o güne kadar ilk komünistlerden olarak bilinen isimlerden bile şüphe duyulup, kendilerini savunmalarına izin verilmeksizin, bu kişiler ailelerinden koparılmış, sürgün edilmiş, önemli bir kısmı da masumiyet karinesi dikkate alınmaksızın infaz edilmiştir. Bu kişilerden biri de Cengiz Aytmatov’un babası, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin önde gelen Bolşevik komünistlerinden ve aydınlarından biri olan Töreku Aytmatov’dur.

1.2.2. Ata-Beyit Katliamı ve Sonrasında Aytmatov Ailesinin Yaşantısı

1937 yılı, yukarıda bahsedilen gerekçelerden ötürü Aytmatov ailesinin yaşantısında dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Cengiz Aytmatov’un yıllar sonra açıkladığı üzere bu dönemin Aytmatov ailesi üzerinde etkisi, 1937 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, SSC KP yayın organı Pravda Gazetesi’nde yayınlanan “*Burjuva Milliyetçileri*” ve “*Kırgızistan Merkez Komünist Parti Komitesi’nin Karmaşık Siyaseti*” makalelerinin yayınlanması; bunu takiben aralarında Cengiz Aytmatov’un babası Töreku Aytmatov’un da bulunduğu yönetimdeki insanların kara listeye alınması ile başlamıştır.³⁰Bu tarih itibarı ile Moskova’da yaşamakta olan Aytmatov ailesi artan baskılarla dağılmak zorunda kalmıştır. 1937 yılında, eşi Töreku Aytmatov’un ısrarları üzerine Nagima Hamzayevna, çocukları ile birlikte Moskova’dan ayrılarak, memleketleri Şeker Köyü’ne geri dönmüştür.³¹Cengiz Aytmatov’un kardeşi İlgiz Aytmatov, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Moskova’dan ayrılmadan önce, kaldığımız lojman hızla boşalmaya başladı. Stalin’in baskı dönemi başlayınca burada yaşayan aileler birbiri ardına gözden kayboldu. Kızıl Profesörlük Enstitüsü’nde okuyanlar partiden atılıyor, atıldıktan sonra tutuklanıyor ve bunların aileleri

³⁰Cengiz Aytmatov ve Muhtar Şahanov, *Şafak Sancısı*, Çev. Damira İbragim, 1. Baskı, Bengü Yayınları, Ankara:2015, s. 19

³¹Bkz: Aytmatov, *Çocukluğum*, s.s. 34,35

Sibirya'ya sürgüne gönderiliyordu. Biz de Sibirya'ya gönderilmemek için köyümüz Şeker'e geri döndük, burada bir yıl yaşadık."³²

1937 yılının Eylül ayına gelindiğinde de Töreku Aytmatov, milliyetçilik şüphesi ile tutuklanarak, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Frunze'ye (Bugünkü adı ile Bişkek) getirilmiştir.³³Buraya 30 kilometre uzaklıkta bulunan Çon Taş Köyü'nde, çoğunluğunu Türk soylu aydınların oluşturduğu farklı millet ve dinlerden 138 kişi³⁴1938 yılında kurşuna dizilerek infaz edilmiştir.³⁵

“*Ata Beyit Katliamı*”, “*Kızıl Katliam*”³⁶, “*Çon Taş Katliamı*”³⁷ olarak da adlandırılan bu toplu infaz, SSCB tarihi- Stalin Dönemi'nde yaşanan diğer birçok toplu infazda da olduğu gibi devlet yönetiminden gelen emir üzerine gizlilikle gerçekleştirilmiştir. Dönem, bu süreç öncesinde fiilen yönetimde etkisi bulunan Stalin'in, Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne resmen de getirilmiş olduğu; yoğun baskı ile yönetime başladığı yıllara tekabül etmektedir. SSCB'de Stalin Dönemi'nde gerçekleştirilen infazlar, Kırgız Milli Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Eski Kırgız Milli Güvenlik Teşkilatı Başkanı Bolotbek Abdurahmanov'un da belirttiği üzere halen muammadır ve öldürülen binlerce kişinin cesedinin nerede olduğu günümüzde bilinmemektedir. Bu kişilerin gömülü olduğu çok sayıda toplu mezar olduğu düşünülmektedir.³⁸Aralarında Töreku Aytmatov'un da bulunduğu bu 138 kişinin toplu mezarı ise gizli görgü tanığının, SSCB dağıldıktan sonra gördüklerini kızına; kızının da bilgiyi 1993 yılında, dönemin Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Askar Akayev'e aktarması üzerine bulunabilmiştir.³⁹1938 yılında KGB istihbaratı eliyle gerçekleştirilmiş bu trajedi, Askar Akayev'in talebi üzerine (KGB'den 1936-1938 yılları arşivini istemiştir) SSCB dağılıp, 1990'lı yıllara gelindiğinde KGB yardımı ile açıklığa

³² Табылды Кадирбеков, “*Подростком Чингиз Айтматов убежал из дома — интервью с братом писателя Ильгизом*”, Sputnik, 19.03.2018 <https://ru.sputnik.kg/society/20180319/1038239304/chingiz-aytmatov-90-let-bra-ylgiz-aytmatov-detstvo.html> (e.t. 05.12.2018)

³³ 24СМИ, op.cit.

³⁴“*Kırgız Münevverlerine Yönelik Ata-Beyit Katliamı Üniversitemizde Tertiplenen Etkinlikle Anıldı*”,2018. <https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/idari-birimler/anamenu-bidb-tr/14-kategori-basin-yayin-tr/kategori-haberler-tr/butun-haberler/2851-tumhaberler-kirgiz-munevverlerine-yonelik-ata-beyit-katliami-universitemizde-tertiplenen-etkinlikle-anildi> (e.t. 03.12.2018)

³⁵ Bashiri, loc.cit.

³⁶*Kırgız Münevverlerine Yönelik...*, loc.cit.

³⁷Salim Durukoğlu ve Sevim Salik, “*Türklerin Uğradığı İşkence, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü*”, Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Yıl:6, Sayı:32, Mart-Nisan 2015, s. 97

³⁸*Kırgız Münevverlerine Yönelik Ata-Beyit Katliamı Üniversitemizde Tertiplenen Etkinlikle Anıldı*, loc. cit.

³⁹Detaylı bilgi için bkz: Ufuk Tuzman, “*Kırgızistan Ata-Beyit Katliamı*”, <https://yenidenergenekon.com/352-kirgizistan-ata-beyit-katliami/> (e.t. 03.12.2018)

kavuşmuştur. Çon Taş Katliamı, KGB'nin arşivinde doğrulanmış, infaz edilen kişilerin isimleri ve infaz gerekçeleri de KGB tarafından Kırgız hükümeti ile paylaşılmıştır.⁴⁰ Bugün, katliamın gerçekleştiği yerde “*Ata-Beyit Mezarlığı*” adı altında büyük bir anıt mezar bulunmaktadır. Bu katliamın unutulmaması için, dönemin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in emri ile 1995 yılından itibaren 25 Kasım “*Suçsuz Sürgünleri Anma Günü*” olarak anılmaktadır.⁴¹ Cengiz Aytmatov ancak bu şekilde 1993 yılında, 65 yaşındayken babasının naaşını bulabilecektir. Daha sonrasında vasiyeti üzerine Cengiz Aytmatov da babası Törekul Aytmatov'un yanına, Ata-Beyit Mezarlığına gömülecektir.

Belirtmek gerekir ki günümüz koşullarında insan haklarına aykırı olarak nitelendirilecek olan bu infazların, dönemin SSCB devleti koşullarında hukuki dayanağı bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle infazlar gayri-hukuki gerçekleşmemiş olup; hukuki nitelik taşımaktadır. Öyle ki yürürlüğe girdiği 1922 yılından, Stalin'in ölümü ve ardından Nikita Kruşçev'in başlattığı Destalinizasyon sürecine kadar yürürlükte kalan SSCB Ceza Kanunu'nun 58. maddesi⁴² uyarınca çok sayıda insan haksız yere “*halk düşmanı*”, “*sabotajcı*”, “*casus*”, “*hain*” olarak nitelendirilerek, aralarında infaz/idam cezasının da bulunduğu çeşitli ağır cezalara çarptırılmıştır.⁴³ Fakat bu dönemde birçok insanın, itham edildiği suçun üzerine somut bir delil olmaksızın, masumiyet karinesi dikkate alınmaksızın ve sanıklara gerçek anlamıyla kendilerini savunma imkânı tanımaksızın haksız yere cezalandırıldığı ve azımsanamayacak kadar insanın bu şekilde öldürüldüğünü ifade etmek mümkündür. Bunlardan biri de infazından yıllar sonra SSCB'nin kendi mahkemesi tarafından suçsuzluğu ilan edilip, aklanacak olan Törekul Aytmatov'dur.

Sonuç olarak Aytmatov ailesi, uzun bir süre baba Törekul Aytmatov'un akıbetini öğrenememiş, onun infazından sonrasında da haksızlıklara maruz kalmıştır. Bu baskı yıllarında Aytmatov ailesinden çok sayıda erkeğin infaz edildiğini belirtmekte fayda vardır.⁴⁴ Bu infazlar gizli gerçekleştirildiği için, bu süreçte kimse aile bireylerinin veya bu bireylerin naaşların nerede ve ne durumda olduğuna dair bir şey bilmemekte; bir umutla beklemektedir. Yetişkin aile fertlerinin, kaybolan aile fertlerinin infaz edildiğine

⁴⁰ *Kırgız Münevverlerine Yönelik...*, loc.cit.

⁴¹ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s. 38

⁴² Ahmet İnsel, “*Siyaseten Terör Suçu ve Totalitarizm*”, Cumhuriyet Gazetesi, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_teror_sucu_ve_totalitarizm.html (e.t. 03.12.2018)

⁴³ Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Ceza Yasasının 58. Maddesi için Ek No:1'e bakınız.

⁴⁴ Стас Светличный и Нинель Светличная, loc.cit.

kesin gözü ile bakmış olabileceği; bu durumun en yıkıcı etkisinin çocukların üzerinde bıraktığı etki olduğu çıkarımı yapılabilir. Zira henüz 9 yaşında babasını kaybeden Cengiz Aytmatov ve ondan küçük olan kardeşleri, bir ümitle babalarının dönmesini beklerken bir yandan da babaları hakkında çıkan karalayıcı haberleri okumakta, duymakta; çevrede babalarının halk düşmanı ilan edilmesinden yana utanç duymaktadırlar. Yaşananların, psikolojik duyarlılığı çok yüksek olan Cengiz Aytmatov'un özelinde çok derin bir travma etkisi yarattığı en net olarak “*babasına iftira atan casusları yakalayıp, babasının suçsuzluğunu ispat edip, sonrasında öldüğü çocukluk hayalinde*” görülmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla Cengiz Aytmatov ve kardeşlerinin bu süreçte yaşadıkları psikolojik sıkıntı, yalnızca babalarını kaybetmelerinden ibaret kalmayıp, çok yönlü olmuştur.

Cengiz Aytmatov'un erkek kardeşi İlgiz Aytmatov'un anlattığına göre aile, ölümünden iki yıl sonra Törekul Aytmatov'un 8 Kasım 1938'de öldüğüne dair resmi bilgi alabilmiştir. İlk ölümün yeri ve nasıl olduğuna ilişkin yetkililerden hiçbir açıklama gelmemiştir. 20 yıl sonra ise Törekul Aytmatov'un infaz edildiği resmi olarak aileye bildirilmiştir.⁴⁶ Cengiz Aytmatov'un kız kardeşi Roza Aytmatova'nın anlattığına göre ise aileye 1938 yılında Törekul Aytmatov'un yargılanıp bir kampa götürüldüğü; 1957 yılında ise aileye gönderilen resmi bir mektupla,⁴⁷ Törekul Aytmatov'un davasının tekrar ele alındığı ve ölümünden sonra aklandığı bildirilmiştir.⁴⁸ 1957 yılında aileye iletilen bu resmi mektubun, çalışmada ele alınacak olan Cengiz Aytmatov'un yazdığı dilekçe üzerine gönderildiği büyük ihtimal dahilindedir. Ayrıca bu tarihin, Nikita Kruşçev'in başlattığı, çalışmanın bir sonraki bölümünde açıklanacak olan “*Destalinizasyon Dönemi*”ne denk gelmesinin ise tesadüf olmadığı düşünülmektedir.

Anne Nagima Aytmatova, eşinin tutuklanmasının ardından “*halk düşmanı*”nın karısı olarak etiketlenmiş, politrabotnika (kamu kurumu)⁴⁹ çalışanıyken işinden çıkarılmıştır. Cengiz Aytmatov ve kardeşleri İlgiz, Lutsia ve Rozetta (Roza), ilk öğrenimlerini annelerinden almış; annelerinin verdiği eğitim sayesinde her biri altı yaşına geldiğinde okur olmuştur. Hem işinden olması hem de ailesinden çok kişiyi kaybetmesi

⁴⁵ Ercilasun, op.cit. s.92

⁴⁶ Кадирбеков, loc.cit.

⁴⁷ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., p. 27, (Mektubun tamamı için bkz: Ek No:2)

⁴⁸ Ayşe Yılmaz Balkan, “*Hayattan Esere Cengiz Aytmatov*”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 2623

⁴⁹ Sputnik, “*Биография Чингиза Айтматова*”, <https://ru.sputnik.kg/spravka/20171225/1037011846/biografiya-chingiza-ajtmatova.html> (e.t. 04.12.2018)

üzerine anne Nagima Aytmatova'ya çocuklarını devlet kurumuna bakılmak üzere vermesi söylense de buna şiddetle karşı çıkmış; çocuklarından ayrılmamıştır.⁵⁰Bu noktada, ailesinden ayrılmadan önce eşini uyaran Törekul Aytmatov'un söylediklerini hatırlatmakta fayda vardır. Cengiz Aytmatov'un anlatısına göre Törekul Aytmatov, ailesini (1937 yılında) köyleri Şeker'e gönderirken, çocuklarının öksüzler evine gönderilip, soyadlarının değiştirilmesinden,⁵¹dolayısıyla kimliklerini yitirip, "mankurtlaşmasından" endişe duyduğu görülmektedir. Törekul ve Nagima Aytmatov(a)ların tüm çocukları yüksek öğrenim görmüş, kendi alanlarında iyi yerlere gelmiştir. Fakat o günlere gelene değin halk düşmanının ailesinden olmak gerekçesi ile zaman zaman sıkıntılar yaşamışlardır. Özelinde yüksek lisans esnasında, bir grupun "*halk düşmanının oğluna Stalin bursunun verilmemesi*" üzerine dilekçe vermesi, Cengiz Aytmatov'un önce yüksek lisans bursunun kesilmesi, sonra da yüksek lisans yapmasının yasaklanması ile sonuçlanmıştır.⁵²Bu haksızlıklardan birisi de Cengiz Aytmatov'un kardeşi Lutsia Aytmatova'nın Moskova Enerji Enstitüsü'ne halk düşmanının kızı olduğu gerekçesi ile alınmayacak olmasıdır.⁵³Aytmatov ailesinin yaşadığı baskı, ayrımcılık ve haksızlıkları, ayrıca Cengiz Aytmatov'un 1956 yılında yazmış olduğu dilekçe kanıtlamaktadır. Cengiz Aytmatov, yazmış olduğu bu dilekçede 1936 yılından beri haber alamadıkları babasının akıbetini sormakta; varsa suçunu öğrenmeyi, aksi takdirde kendisinin aklanmasını ve bunun halka ilan edilmesini istemektedir. Ayrıca kendisinin ve erkek kardeşinin doktoraya, kız kardeşinin hiçbir yüksekokula alınmama nedenini öğrenmeyi talep etmektedir.⁵⁴

Cengiz Aytmatov'un babasının ölümünden sonra, ondan kalan manevi boşluğu halası Karagız-apa (Karagız ana) doldurmuştur. Cengiz Aytmatov'un gözünde çok değer verdiği babaannesi ve halası aynı kişidir. Bir diğer ifadeyle ölen babaannesinin yerine halasını koymuş; ona hürmet etmiş, onun sözünü dinlemiştir. Bu zor durumda hala Karagız-apa, çocuklara, babalarının ismini söylerken (yabancı bir kimse sorduğunda) asla

---

⁵⁰ Стас Светличный и Нинель Светличная, loc.cit.

⁵¹ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., p.19

⁵² Ibid., p.25

⁵³ Светличный и Светличная, loc.cit.

⁵⁴ V. Plokish, *Törekul Aytmat Uulu*, 1993: Bişkek, Renessans Yayıncılık, s.22, Aktaran: Mayramgül Dıykanbayeva, "*Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri*", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/1 2015, s.174.

utanmadan, başını öne eğmeden söylemelerini salık vermiştir.⁵⁵ Anne Nagima Aytmatova ve hala Karagız-Apa, çocuklara baba Törekul Aytmatov'a saygı ve sevgi duymaları için onu anlatmış, unutmamaları için fotoğraflarını, nişanlarını, kimliklerini göstermiştir.⁵⁶

Moskova'dan geri döndüklerinde Şeker Köyü'ne taşınmış olan Aytmatov ailesi, burada bir yıl kalmıştır. İlkokulun iki yılını Moskova'da tamamlayan Cengiz Aytmatov, üçüncü sınıfı buradaki okulda bitirmiştir. Ardından anne Nagima Aytmatova'nın işi nedeniyle önce Kirovka'ya,⁵⁷ daha sonra Cambul'a⁵⁸ yakın olan Cida Köyü'ne taşınmıştır. Törekul Aytmatov'un akrabaları, Nagima Aytmatova ve çocuklarını yalnız bırakmamış, farklı yerlerde yaşasalar da onlara hep destek olmuştur. Gittikleri köy olan Cida'da köy halkı bu aileyi daha önce tanımıyor olsalar da sahiplenmiş, onlara ellerinden geldiğince gıda, kıyafet yardımı yapmış, manevi olarak yanlarında olmuşlardır.⁵⁹

Sonuç olarak Cengiz Aytmatov ve ailesinin yaşadığı bu büyük trajedi, Cengiz Aytmatov'un ileriki yaşantısına etki etmiştir. Fakat yaşatılan baskı ve trajedi, ona kin ve intikam değil, empati ve hümanizm tohumları ekmiştir. Elbette ki bunda, entelektüel zekasının yanı sıra psikolojik zekasının da yüksek olması ve babasının ölümü üzere onu yetiştiren, onun hayatına yön veren kadınlar da etkili olmuştur. Baskının, totalitarizmin ve insancılıktan uzaklaşmanın ne kadar kötü sonuçları olduğunu babasını kaybederek ve psikolojik baskıları küçük yaşta üstlenerek görmüş birisi olarak Cengiz Aytmatov, ileriki yaşantısında bütün bunlara karşı çıkan bir yazar, siyasetçi ve diplomat olacaktır.

1.2.3. II. Dünya Savaşı Yılları (Büyük Vatanseverlik Savaşı) Ve Cengiz Aytmatov'un Yaşantısı

1939-1945 yılları arasında yaşanan, sonuçları neticesinde tüm dünyanın geleceğini etkileyen, güçler dengesinin değişmesine zemin hazırlayan büyük çaplı topyekûn savaş, Anglosakson literatürde "*II. World War*"- "*II. Dünya Savaşı*" olarak isimlendirilmektedir. Hitler Almanya'sının Barbarossa Harekâtı ile 22 Haziran 1941

---

⁵⁵ Ercilasun op.cit., s.92

⁵⁶ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s. 24

⁵⁷ Қадирбеков, loc.cit.

⁵⁸ Günümüz Kazakistan Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde olup, Kırgızistan Cumhuriyeti sınırına yakın bir yerleşim yeridir.

⁵⁹ Ercilasun, op.cit., s.92

tarihinde SSCB'ye saldırması üzerine Stalin SSCB'sinin de dahil olduğu bu savaşı Ruslar “*Великая Отечественная война*”- “*Büyük Vatanseverlik Savaşı*” olarak adlandırmaktadır. SSCB'de sistemin henüz tam oturmadığı, Stalin'in baskı döneminin başladığı yılları takip eden bu dönemde, çalışmada belirtilen sıkıntıların üzerine bir de savaş ve savaşın beraberinde getirdiği büyük sorumluluklar ve sorunlar eklenmiştir. Zira bilindiği üzere savaş, büyük ölçüde Hitler Almanya'sı ile Stalin SSCB'si arasında gerçekleşmiş ve bu süreçte 26-27 Milyon SSCB vatandaşı ölmüştür.⁶⁰

Bu şartlar altında, SSCB için savaşın başladığı tarihten itibaren SSCB'nin her ayrı cumhuriyetinden, her topluluğundan eli silah tutan insanlar askere alınmıştır. Süreçte, savaş için askere alınmayan erkek sayısı çok az olduğu için binlerce kadın da cepheye giderek savaşa aktif olarak katılmıştır.⁶¹ Geride kalan, çoğunluğu çocuklar, kadınlar ve yaşlılardan oluşan halk ise cephe için kolhoz ve sovhoslarda, fabrikalarda çalışmıştır. Kısacası savaş döneminde SSCB'de topyekûn seferberlik ilan edilmiş ve Stalin tarafından çok başarılı bir şekilde “*Anavatan Tehlikede*” sloganı ile özetlenebilecek güçlü propaganda teknikleri uygulanmıştır.⁶² Sonuç olarak Stalin'in, baskıların yansırı propagandayı etkin biçimde kullanmasının da etkisi ile SSCB'de kitleler, seferberlik içinde yaşamını sürdürmüştür.

Böyle bir ortamda Cengiz Aytmatov, savaştan önce babasız kalan bir ailenin en büyük çocuğu olarak sorumluluklar almış, kardeşi Roza Aytmatova'nın ifadesi ile “*Kardeşlerine babalık yapmıştır.*”⁶³ Savaş öncesinde kurumlarda çalışan yetişkinlerin çoğunun cepheye gitmiş olmalarından dolayı mevkiler boş kalmış; Kırgız Türkçesi ve Rusça'yı iyi bilip, eli kalem tutan kişiler, yaşına bakılmaksızın *istihdam edilmişlerdir*. Cengiz Aytmatov'a da SSCB için savaşın başlamasına tekabül eden 1941 yılında köy sekreterliği işi düşmüştür. Cengiz Aytmatov, henüz on üç yaşındayken bir yandan okula

---

⁶⁰Ruslar, II. Dünya Savaşı'nı “Büyük Vatanseverlik Savaşı” olarak adlandırmakta ve Barbarossa Harekati'nı başlangıç olarak baz almaktadır. Могенс Педерсен, “*Великая Отечественная война 1941 — 1945 годов: Операция «Барбаросса» — нападение Германии на Советский Союз*”, <https://inosmi.ru/history/20160623/236947358.html> (e.t. 06.12.2018)

⁶¹Военное обозрение, “*Роль женщин в Великой Отечественной Войне: цифры и факты*”, <https://topwar.ru/3602-rol-zhenshhin-v-velikoj-otechestvennoj-vojne-cifry-i-fakty.html> (e.t.12.2018)

⁶² Detaylı bilgi için bkz: Karel Berkhoff, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press; 2012.p.p.8-220

⁶³Fatih Mehmet Kürkçü, “*Kız Kardeşi Ünlü Yazar Cengiz Aytmatov'u Anlattı*”, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/kiz-kardesi-unlu-yazar-cengiz-aytmatov-samsun-yerelhaber-2468486/> (e.t. 05.12.2018)

gidip bir yandan da çalışmaya başlamıştır. İlköğretimini (sekizinci sınıfa kadar olan öğrenimini) savaş yıllarından tamamlarken, bu yıllarda köy sekreterliğinin yanı sıra traktör tugayı muhasebeciliği⁶⁴ve vergi toplama⁶⁵işleri ile de meşgul olmuştur. Cengiz Aytmatov, öğrenim hayatına 1942 yılında, savaş yıllarında çok çalışmak zorunda olduğu için ara vermiştir. Ayrıca Kırgızca ve Rusça bilip, okuma yazması olan ender kişilerden olduğu için bu işlerin yanı sıra kardeşi İlgiz Aytmatov gibi savaş zamanında postacılık yapmış, hanelere kötü haberi götürün haberci olmuştur.⁶⁶

Tahmin edileceği üzere savaş zamanında yoksulluğa rağmen dişiyle tırnağıyla çalışan bir halktan vergi toplamak; hanelere ölüm haberini götürün kişi olmak, fiziksel zorlukları bir yana psikolojik olarak, yetişkin bir insan için bile çok yıpratıcı bir durumdur. Cengiz Aytmatov, küçük yaşta yapmak zorunda kaldığı bu işler esnasında da büyük sıkıntılar çekmiştir. Bu yıllarda görüp, duydukları, yaşadıkları ve şahit olduğu olaylar gelecek yıllarda kaleme alacak olduğu eserlerde de derinlemesine işlenmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde incelenecek olduğu üzere Cengiz Aytmatov'un sanatçı, siyasetçi, diplomat olarak tüm kimliğiyle gerçek bir savaş karşıtı olmasında, savaş ve savaşın insanlara getirdiği acıları, trajedileri, güçlükleri o yaşta deneyimlemiş olmasının büyük bir etken olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Diğer bir deyişle ileride yazar kimliğiyle tanınacak, pek çok kişi tarafından bir "hümanist" olarak nitelendirilecek olan Cengiz Aytmatov'un insancıl yaklaşımında çocukluğunda insanların büyük acılarına ortak olmasının etkisi olduğu ileri sürülebilir.

Fakat bununla birlikte henüz o küçük yaşlarında, propagandanın da büyük etkisiyle, bir vatansever olan Cengiz Aytmatov, ailesinden gizli 12-15 yaşlarında bir grup oğlan çocuğu ile evden, savaşa katılmak için kaçmıştır. Çocukların aileleri tarafından istasyondan alınarak evlerine geri götürülmesi⁶⁷sonucunda Cengiz Aytmatov, hayatına tez çalışmamızda ele alındığı üzere devam edebilmiştir. Aslında bu durum, çalışmanın başlığında da görüldüğü üzere o zaman 13-15 yaşlarında olan Cengiz Aytmatov tarafından, söz konusu savaşın, tıpkı dönemin otoritesinin propagandasını yapmış olduğu gibi bir vatan savunması olarak görüldüğü anlamına da gelmektedir. Öyle ki Cengiz

---

⁶⁴ Ушаков, loc.cit.

⁶⁵ Aytmatov, *Çocukluğum*, s. 63

⁶⁶ Дыканбаева, op.cit., s.184-185

⁶⁷ Кадирбеков, loc.cit.

Aytmatov, diplomat ve siyasetçi olarak da yaşamının hiçbir zamanında savaşı savunmamıştır. Yalnız bu noktada Cengiz Aytmatov'un kişiliğinin oluşmasında iki ana faktör olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, çalışmada şimdiye kadar ele alınmış olan Cengiz Aytmatov'un ailesinden ve köyünden aldığı Kırgız Türkü Kültürü ve bunun getirileridir. (Törekul Aytmatov'un infazı buna dahil edilebilir.) İkinci ana faktör ise SSCB Devlet okullarında öğrenim görmüş, SSCB Devleti için küçük yaşta çeşitli işlerde çalışmış, henüz ilkokul çağındayken bu devletin başkentinde yaşayıp, birçok siyasi kurumu kendi gözleri ile gözlemlemiş olmasıdır. Neticede Cengiz Aytmatov, kendi Kırgız Türkü kültürüne bağlı bir Sovyet vatanseveri genç olarak yetişmiş; gençliğini de bu şekilde sürdürmüştür.

Daha sonraki yıllarda Cengiz Aytmatov, bu savaş döneminde ve bunu takip eden birkaç yıl içinde kendisinin ve köyünün de büyük vatanseverlik duygusu ile SSCB ve Stalin ile övünmekte olduğunu, savaşı kazandıkları için, sahip oldukları her şey için minnettar olduğunu; bu durumun dönemin şartlarında neredeyse kaçınılmaz olduğunu aktarmıştır.⁶⁸Neticede, Cengiz Aytmatov'un çocukluk ve ilk gençlik yıllarına denk gelen bu yoğun baskı ve propagandadan kendisi de küçük yaşının etkisi ile çok etkilenmiştir. Buna rağmen savaşın ona ve halkına yaşattığı acıları, zorlukları asla görmezden gelmemiş, bunu genç yaşta kaleme aldığı eserlerinde de derinlemesine işlemiştir. Yetişkinlik döneminde ise yaşadıklarının ve dönemin siyasi özelliklerinin muhakemesini yaparak, Sovyet sistemine ve bilhassa Stalin'in baskı ve terör dönemine ilişkin eleştirilerini eserlerinde de işlemeye başlamıştır.

1.2.4. Eğitim Hayatı ve Yazarlığa Başlaması

Cengiz Aytmatov, ilköğreniminden yüksek öğrenimine, tüm öğrencilik hayatı boyunca çok başarılı bir öğrenci olmuştur.⁶⁹Bunu kendisinin ileri düzeydeki zekasına, çalışkanlığına, azmine, ailesinin, yakınlarının teşvikine ve çalıştığı konuya olan ilgi ve sevgisine borçlu olduğu yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. Zira Cengiz Aytmatov, çocukluğundan ölümüne kadar, tüm hayatı boyunca bir doğa ve edebiyat sevdalısı ve aynı

---

⁶⁸Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s. 29

⁶⁹Кадирбеков, loc.cit.

zamanda azimli ve çalışkan bir insan olmuştur. Bunu eserlerinde, söylemlerinde, eylemlerinde ve yakınlarının onu anlattığı demeçlerde görmek mümkündür.

Çalışmanın bir önceki alt başlığında belirtildiği üzere Cengiz Aytmatov, ilköğrenimini savaş yıllarında bitirmiştir. Savaş sona erdikten hemen bir yıl sonra ise (1946) Kazakistan'ın Cambul şehrinde veterinerlik teknik okuluna başlamış ve 1948 yılında buradan mezun olmuştur.⁷⁰Bu okuldan mezun olduktan sonra Kırgız SSC başkenti Frunze'de (şimdiki adı ile Bişkek) bulunan Ziraat Enstitüsü'ne sınavsız olarak kabul edilmiştir. Resmi ismi ile Frunze Skryabin Ziraat Enstitüsü'nde⁷¹geçirdiği öğrencilik yıllarında yazarlık hayatına da ilk adımını atmış; yerel gazetelerde makale ve kısa hikayeleri yayınlanmaya başlamıştır. Cengiz Aytmatov, bu yıllarında Kırgızların bin yılı aşkın süredir sözlü olarak muhafaza ettikleri “*Manas Destanı*”nın, sosyalist realizme uymadığı için tartışma konusu olduğunu; bunun üzerine düzenlenen bir konferansa katıldığını, *Manas Destanı*'nın⁷²Muhtar Avezov tarafından savunularak yasaklanmasının engellendiğini ve tüm halkın bu duruma çok sevindiğini anı olarak tarihe not düşmüştür.⁷³Bu da kendisinin, belirtilen yıllarda da kültürünü sahiplenmiş olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca kültürel ve kimliksel simge olmasının yanı sıra dünyanın en uzun destanı olan *Manas Destanı*'nin yasaklanmasının söz konusu olması, bu dönemde asimilasyon tehlikesinin, Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle “*mankurtlaşma*” riskinin ne ölçüde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Cengiz Aytmatov, 1951 yılında bir doktor olan Keres Şamşiyeva ile evlenmiştir, fakat bu evliliği uzun sürmemiştir.⁷⁴Cengiz Aytmatov, eşi Keres Şamşiyeva'dan ayrılmış ve Maria Aytmatova ile evlenmiştir. Bu evliliğinden üç oğlan (Sancar, Askar, Eldar) bir kız çocuğu (Şirin) dünyaya gelmiştir.⁷⁵Aytmatov, 1953 yılında Tarım Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra üç yıl Sığır Yetiştiriciliği Araştırma Enstitüsü'nde çalışmış;

---

⁷⁰ Biyografi.net, “*Cengiz Aytmatov*”, <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=211> (e.t. 05.12.2018)

⁷¹ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s.s. 62-65

⁷²Detaylı Bilgi için bkz: Wilhelm Radloff, “*Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri*”, Türksoy Yayınları, No:1, Birinci Baskı, Ankara: 1995 http://aton.ttu.edu/pdf/Manas_Destani_Part_1.pdf (e.t. 24.12.2018)

⁷³Jeffrey Hays, “*Chinghis Aitmatov*”, Facts and Details, 2016 http://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5c/entry-4773.html (e.t. 05.12.2018)

⁷⁴ Dans La Bulle De Manou, “*Tchinguiz Aitmatov (Petite biographie de l'auteur)*”, <http://www.bulledemanou.com/2015/05/tchinguiz-aitmatov-petite-biographie-de-l-auteur.html> (e.t. 27.12.2018)

⁷⁵Kazakistan.kz Haber Sitesi, “*Türk dünyası Cengiz Aytmatov'u Anıyor*”, 12.03.2016 <http://www.kazakistan.kz/turk-dunyasi-cengiz-aytmatovu-aniyor/> (e.t. 27.12.2018)

çalışırken bir yandan yazarlık kariyerine devam etmiş; bir yandan gözlemci kişiliği ile gazetecilik, muhabirlik yapmıştır.⁷⁶Zootekni uzmanı olarak çalıştığı bu üç yıl içinde Kazakistan’ın büyük bir bölümünü gezmiştir.⁷⁷Böylelikle bu büyük coğrafyayı ve Kazak toplumunu daha da yakından tanıma fırsatı bulmuştur.

Bu süreçte yazmaya başladığı ilk öyküleri, Kırgız Türkçesi dilinde olup, sonradan kendisi tarafından Rusça’ya çevrilen eserlerdir.⁷⁸Kısa öykülerden oluşan ilk Kırgız Türkçesi eserleri, 1952 yılında dergilerde yayınlanmaya başladıktan dört yıl sonra yani 1956 yılında Cengiz Aytmatov, SSCB’nin başkenti Moskova’da bulunan Gorki Edebiyat Enstitüsü’nde eğitim görmeye başlamıştır. Bu tarihten önce (1952) Pravda Gazetesi’nde “*Gazeteci Cyuda*” eserini yayımlamış olan Cengiz Aytmatov, Moskova’da eğitim gördüğü yıllarda (1958) “*Yüz Yüze*” ve Fransız şair Luis Aragon tarafından “*dünyanın en güzel aşk hikayesi*” olarak tanımlanan “*Cemile*” eserlerini yayımlamıştır.⁷⁹Cemile romanının pek çok dile çevrilmesi üzerine Cengiz Aytmatov, dünyaca tanınmaya başlanmıştır.⁸⁰

Cengiz Aytmatov’un yıldızının parlamaya başladığı bu dönem, SSCB’de “*Stalinsizleştirme*” “*Stalin’den Arındırma*” anlamına gelen “*Destalinizasyon Dönemi*’nde” gerçekleşmiştir. Aytmatov’un, SSCB’de öncelikle bir yazar, daha sonraki yıllarda bir siyasetçi, diplomat olarak yükselişi, bu süreçten ayrı düşünülemeyecektir.

2. Destalinizasyon Dönemi ve Sonrasında Bir Yetişkin Olarak Cengiz Aytmatov

Çalışmanın bu alt başlığında, SSCB siyaset tarihinde olduğu gibi, dış politikayı etkilemesi özelliği ile 20. yüzyıl diplomasi tarihinde de bir kırılma noktasını teşkil eden

---

⁷⁶ Hays, loc.cit.

⁷⁷Mustafa Çetin, “*Hayatı ve Eserleri*”, Cengiz Aytmatov, <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=211> (e.t. 06.12.2018)

⁷⁸Robert Porter, “*Chingiz Aitmatov: Leading Novelist of Central Asia Writer*”, Independent, <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/chingiz-aitmatov-leading-novelist-of-central-asia-writer-849174.html> (e.t. 06.12.2018)

⁷⁹Çetin, loc.cit.

⁸⁰Вестник Замоскворечья, “*Айтматов Чингиз Торекулович, писатель*”, 23.07.2008 <https://zamos.ru/dossier/a/4457/> (e.t. 09.12.2018)

Destalinizasyon Dönemi ve Cengiz Aytmatov'un yaşantısına, siyasetçi ve diplomat kariyerine etkisi ele alınacaktır.

2.1 Destalinizasyon Dönemi'nde Gerçekleşen Siyasi Gelişmeler

5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümünün ardından dört yıl süren bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelenin sonucunda Nikita S. Kruşçev, 1958 yılının mart ayında hem Parti Genel Sekreterliği hem de başbakanlık konumuna sahip olarak devlet yönetimini tamamı ile ele geçirmiştir. Bu tarihten önce, SSCB tarihinde bir kilometre taşı niteliğinde olup, 14-25 Şubat 1956 tarihleri arasında gerçekleştirilen SBKP 20. Kongresi'ne değinmek gerekmektedir.⁸¹Kongreyi önemli kılan özellik, ilerleyen yıllarda SSCB'nin iç ve dış politikasında gerçekleştirilecek değişikliklerin bu kongrede ilan edilmiş olmasıdır.⁸²Zira destalinizasyon sürecini başlatacak olan Kruşçev'in gizli konuşmasını ve kongrede karar olarak alınıp, dünyaya ilan edilen "*barış içinde bir arada yaşama*" politikasını içermesi açısından iki önemli olayı barındırmaktadır.⁸³Bunlardan ilki, içte liberalleşmeyi de beraberinde getirmesi ile bazı kesimler tarafından⁸⁴Gorbaçov'un "*glasnost*" reformunun ilk adımı olarak nitelendirilirken; ikincisi ise dışta yeni bir Sovyet politikası vizyonunu ifade etmiş ve Soğuk Savaş Dönemi'nde bir Détente (Yumuşama) Sürecine (1962-1979) girilmesine uygun zemini hazırlamıştır.⁸⁵Bu iki atılımın birbiri ile karşılıklı etkileşim halinde olduğu düşünülmektedir.

Daha geniş bir biçimde belirtirsek destalinizasyon, Kruşçev'in 20. SBKP Kongresi'ndeki konuşması ile başlayan, "*kişinin putlaştırılması*"nı ve Stalin kültürünün yıkılmasını içeren süreci ifade etmektedir.⁸⁶Bir diğer ifadeyle Destalinizasyon, Stalin Dönemi'nde yaratılmış olan büyük Stalin kültürünün yerle bir edilmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada "*Destalinizasyonu*" (Stalinsizleştirme) anlamak için öncelikle "*Stalin kültürü*"nün, dönem itibarı ile SSCB vatandaşları için ne anlam ifade ettiğini

---

⁸¹Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Dünya Tarihi (1914-1995)*, 23. Baskı, Timaş Yayınları, 2017, s.237

⁸²Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996, s.336

⁸³Erel Tellal, "*Sovyet Dış Politikası ve Gromiko*", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2007, Cilt: 62, Sayı:3, s.356

⁸⁴Bu konu çalışmada daha sonra ele alınacaktır.

⁸⁵Sander, op.cit., s. 335-338

⁸⁶История России, "*Десталинизация*" <https://istoriarusi.ru/cccp/destalinizacija.html> (e.t. 09.12.2018)

açıklamak yerinde olacaktır. Çalışmanın, dönemin siyasi koşullarını açıklamak üzere oluşturulmuş olan bölümlerinde de değinildiği ve Cengiz Aytmatov'un da anılarında belirttiği üzere Stalin, özellikle Lenin'in vefatı sonrasında yönetimi topyekûn ele geçirdiği dönemden itibaren uygulamaları ve propagandanın da etkisi ile SSCB vatandaşları için bir kült kişilik haline gelmiştir. Stalin, yaptığı uygulamalar ve kullandığı araçlarla -ki bu noktada şiddet, propaganda, eğitim gibi toplumsal hayata etki eden her şey akla gelmelidir- kendi kendini putlaştırmıştır. Öyle ki bu dönemde kendisine “*halkın babası/atası*” hitabı da kullanılmıştır.⁸⁷

1924 yılı başlangıcı ile yönetimi elinde bulundurduğu süreçte Stalin, iç ve dış politikada aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamalarla SSCB'yi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni uluslararası düzende, iki süper güçten biri haline getirmeyi başarmıştır. Bu süreçte SSCB'nin, dünya siyasetinde başat bir aktör ve bir nükleer güç haline gelmesi,⁸⁸ içerde merkezileşmiş ve bürokratikleşmiş bir parti devletine⁸⁹ dönüşmesi ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Kurulmasının ardından yarım yüzyıl geçmemişken SSCB'nin bir süper güç haline gelmesi, belki de ancak bu şekilde bir totaliterleşmenin sonucunda mümkün olmuştur. Sonuç olarak Stalin yönetimi altında SSCB'nin, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkıp, 1945 sonrası dünya siyasetine yön veren bir devlet konumuna yükseldiği bilinmektedir. Stalin, bu gibi başarıları da öne sürerek kendisini kültleştirmiş bulunmaktadır. Fakat madalyonun arka yüzüne bakıldığında, Stalin yönetimi altındaki SSCB'nin bir yandan da totaliterleşmiş olduğu görülmektedir. Zira dönem boyunca SSCB'de çok ciddi boyutlara ulaşan insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. Dönemde, çok sayıda etnik ve kültürel unsuru içinde barındıran SSCB coğrafyası tek tipleştirilmeye çalışılırken, yerele ait olanın korunması neredeyse imkânsız kılınmıştır. Bu durum şüphesiz ki Türk kökenli toplulukların dil ve kültürlerinin sürdürülmesi açısından da zorluklar yaratmıştır.

---

⁸⁷ Степан Чаушьян, “Десталинизация: 9 объектов, переименованных в борьбе с культом личности”, Аргументы и Факты, http://www.aif.ru/realty/city/destalinizaciya_9_obektov_pereimenovannyh_v_borbe_s_kultom_lichnosti (e.t. 12.03.2019)

⁸⁸Sezgin Kaya, “*Stalin'in Ölümü ve Sosyalist Bloktaki Sarsıntılar*”, Diplomasi Tarihi-II, Ed. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s.286

⁸⁹Sezgin Kaya, “*İki Savaş Arası Dönemde Sovyet Diplomasisi ve Stalin*”, Diplomasi Tarihi-II, (Ed) Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 122

Destalinizasyon Dönemi'nde, Stalin Dönemi SSCB'sinde vuku bulmuş olumsuzluklar su yüzüne çıkarılmış: sürgünler, infazlar, haksızlıklar teşhir edilmiştir.⁹⁰Bu baskıların, Politbüro'nun rızası dışında gerçekleştiği ilan edilerek, sorumluluk Stalin'e yüklenmiştir. Rus kaynaklarında insanların, iki savaş arası dönemi, II. Dünya Savaşı yıllarını ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsayan “SSCB yönetiminde Stalin Dönemi” boyunca hükümetten, devletten korktuğu ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle Rus kaynaklarına göre vatandaşlar, SSCB rejiminden değil, Stalin yönetiminin bizzat kendisinden korkmuşlardır.⁹¹

Dolayısı ile Kruşçev'in başlattığı Destalinizasyon neticesinde SSCB'de (eskiye nazaran) düşünsel anlamda bir liberalleşme gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Fakat bu durumun, SSCB yurttaşlarına tam anlamı ile “bireysel özgürlükler” ve her türlü “düşünceyi ifade özgürlüğü”nü getirdiği düşünülmemelidir.

2.2. Destalinizasyon Dönemi'nin Cengiz Aytmatov'un Yaşamına Etkisi ve Yazarlık Kariyeri

Destalinizasyon Dönemi'nde yaşanan gelişmeler, özelinde Cengiz Aytmatov'un hayatına da etki etmiştir. SSCB yönetimi boyunca sistem, parti veya ideoloji değil, Stalin muhalifi olarak değerlendirilebilecek olan Aytmatov ailesi de bu gelişmeler neticesinde daha farklı bir yaşam sürmeye başlamıştır. Cengiz Aytmatov'un 1956 yılında Gorki Edebiyat Fakültesine başlaması, eserlerinin Pravda Gazetesi'nde yayınlanması, 1958'de Yazarlar Birliği'ne kabul edilmesi, bir yıl sonra (1959), Sovyet Komünist Partisi'ne üye olması⁹²da Kruşçev'in başlattığı Destalinizasyon sürecinin etkisinde gerçekleşmiştir. Cengiz Aytmatov, yaşamının bundan sonraki döneminde yönetimle uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Bununla birlikte hükümeti Stalin döneminde yaşananları ortaya çıkarmak ve liberal reformlar gerçekleştirmek konusunda teşvik etmeye çalışmıştır.⁹³

---

⁹⁰İlber Ortaylı, “Sovyetler'in Kruşçev Dönemi”, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/sovyetler-in-kruscev-donemi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.10.2014/1953184/default.htm> (e.t. 09.12.2018)

⁹¹ История России, I oc.cit.

⁹²Bilgen İdil, “Analiz: Cengiz Aytmatov, ‘Selvi Boylum Al Yazmalım’”, Tecâhül-i Ârif, <http://tecahularif.com/2017/02/cengiz-aytmatov-selvi-boylum-al-yazmalim/> (e.t. 09.12.2018)

⁹³ Porter, loc.cit.

Çalışmada daha sonra incelenecek olan eserlerinde de görüldüğü üzere Cengiz Aytmatov'un bu dönemlerde topyekûn anlamda bir sistem karşılığında (SSCB-komünizm) bulunmadığını ve hayatı boyunca yazarlık kariyerinin yanı sıra SSCB devleti için de çalıştığını belirtmek gerekmektedir. Cengiz Aytmatov, 1959-1964 yılları arasında Literaturnıy Kırgızstan (Edebi Kırgızistan) Dergisi baş editörlüğünü ve Kırgız SSC Pravda Gazetesi⁹⁴, muhabirliğini yapmıştır.⁹⁵Bu yıllarda bir yandan da yazmaya devam eden Cengiz Aytmatov'un, Deve Gözü (1960), ilk Öğretmen (1961), Toprak Ana (1963) ve 1963'te yayınlanarak Lenin Ödülü'nü aldığı "*Dağlar ve Steplerden Öyküler*" eserleri yayınlanmıştır.⁹⁶Böylelikle SSCB'nin en prestijli ödülü olan Lenin Ödülü'ne (35 yaşında) layık görülen en genç yazar olma niteliğine de sahip olmuştur.⁹⁷1968 yılında yayınlanan "*Elveda Gülsarı*" eseri ile de SSCB Devlet Ödülü almıştır. Aynı yıl Kırgızistan'ın milli yazarı seçilmiştir.⁹⁸Dolayısıyla bu süreçte Cengiz Aytmatov'un edebi çalışmalarının, SSCB devleti tarafından da takdir edilmeye başlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Cengiz Aytmatov, sanatçı kimliği ile 1964-1986 yıllarında Kırgızistan Görüntü Yönetmenleri Birliği Genel Sekreterliği'nde de bulunmuştur.

Aktarılan bilgilerden anlaşıldığı üzere Cengiz Aytmatov, bu yılları takip eden süreçte yazarlık, sanatçılık kariyerine devam ederken bir yandan yavaş yavaş siyasete atılmaya başlamıştır. Zira Cengiz Aytmatov, 1960'lı yıllardan itibaren siyasi ve diplomatik faaliyetlere başlamış olup, bu faaliyetleri yaşamının sonuna kadar sürdürmüştür. Fakat yazarlık kariyerini, milletvekilliği ve diplomatlığı süresince de devam ettiren Cengiz Aytmatov, edebi eserler vermeye devam etmiştir. 1970 yılında Beyaz Gemi, 1975 yılında Erken Gelen Turnalar, 1973 K. Muhammedcanov ile birlikte yazdığı tiyatro piyesi Fuji- Yama, 1977 yılında Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek eserleri yayınlanmıştır. Çok ses getiren ilk romanı "*Gün Olur Asra Bedel*", Rusça dilinde yazılmış olup 1980 yılında yayınlanmıştır; bunu 1986 yılında yayınlanan *Dişi Kurdun*

---

⁹⁴Pravda Gazetesi, SSCB KP'nin yayın organıdır. Bkz: "*Rus Gazetesi Pravda 103 Yaşında*", Dünya Bülteni, <https://www.dunyabulteni.net/asya/rus-gazetesi-pravda-103-yasinda-h332334.html> (e.t. 09.12.2018)

⁹⁵Sputnik Кыргызстан, "*Биография Чингиза Айтматова*", <https://news.rambler.ru/other/38764294-biografiya-chingiza-aytmatova/?updated> (e.t. 09.12.2018)

⁹⁶Ушаков, loc.cit.

⁹⁷Yeni Çağ Gazetesi, "*Doğumunun 90.yılında Cengiz Aytmatov*", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dogumunun-90-yilinda-cengiz-aytmatov-183241h.htm> (e.t. 12.12.2018)

⁹⁸ Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, Çev. Refik Özdek, 29. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat,2018, s. önsöz

Rüyaları, 1994’te yayınlanan Cassandra Damgası ve 2006 yılında yayınlanan son romanı Dağlar Devrildiğinde (Edebi Gelin) romanları takip etmiştir. Ayrıca yazar kimliği ile bağlantılı olarak Cengiz Aytmatov, 1988-1990 yılları arasında “*Yabancı Edebiyatı*” Dergisi baş editörlüğünü yürütmüştür.⁹⁹

2.3. Cengiz Aytmatov’un Diplomatlık Dönemi

1964 yılı itibarı ile SSCB yönetimine Leonid Brejnev’in geçmesinin sonucunda Destalinizasyon anlayışından geri dönülüp, Stalin’in itibarı yerine koyulmaya çalışıldığı görülmektedir.¹⁰⁰Bu nedenle Brejnev Dönemi, bir yandan da “*Durgun Stalinizm Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır.¹⁰¹Fakat bu durumun özelinde Cengiz Aytmatov’un siyasete atılmasında olumsuzluk yarattığı söylenemez. Zira Cengiz Aytmatov 1966-1989 yılları arasında SSCB Yüksek Sovyet’inde milletvekilliği yapmıştır.¹⁰²Bunun yanı sıra SSCB’nin yumuşak güç unsuru olan Asya ve Afrika Halkları ile Dayanışma Sovyet Komitesi’nin liderlerinden biri olmuştur.¹⁰³

Cengiz Aytmatov, hayatının son yıllarına doğru ise çalışmada dünya tarihine etki ettiği iddia edilen diplomatik görevler üstlenmiştir. Ancak belirli bir dönem amirliğini yapmış olan diplomat oğlu Askar Aytmatov’un da belirttiği üzere diplomasi tanımı, kültür diplomasisini de içerecek şekilde geniş çerçevede düşünüldüğünde Cengiz Aytmatov’un, 1960’lı yıllardan itibaren diplomasi ile iştigal ettiğini belirtmek gerekmektedir. Cengiz Aytmatov, bu gerekçe ile (kültür diplomasisi) 1960’lı yıllardan 1970’lerin sonlarına kadar çeşitli Asya ve Afrika ülkelerinde bulunma fırsatına erişmiş sayılı SSCB vatandaşlarından birisidir.¹⁰⁴Cengiz Aytmatov’un kültür diplomasisi çerçevesinde gerçekleştirdiği

---

⁹⁹Биографии Известных Людей, “Айтматов Чингиз Торекулович”, <http://biographer.ru/biographies/162.html> (e.t. 13.12.2018)

¹⁰⁰Sander, op.cit., s.402

¹⁰¹Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Ankara: Platin Yay., 2005, s.30 Aktaran: Sezgin Kaya, “*Brejnev Doktrini*”, Diplomasi Tarihi- II (ed) Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, Bursa: Dora Yay., 5. Baskı,2018, s. 338.

¹⁰²Sputnik, “*Биография Чингиза Айтматова*”, loc.cit.

¹⁰³Litra.ru Team, “Айтматов Ч”, Вариант 2 <http://www.litra.ru/biography/get/biid/00429521239087493396/> (e. t. 12.12.2018)

¹⁰⁴Askar Aytmatov, “*Diplomat Oğul Gözüyle Diplomat Babası*”, 4. Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: Cengiz Aytmatov, ed. Selçuk Kırılı ve Alev Sınar Uğurlu, Türk Ocakları Şubesi Yayınları:13, Bilgi Şölenleri Serisi:4, Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2018, s.3

faaliyetlerden önemli görüleni,1986 tarihli “*I. Issık- Göl Forumu*”dur.¹⁰⁵Çalışmada bu forumun, kültür diplomasisinin zirve örneklerinden birini teşkil ettiği savunulmaktadır. Ayrıca forum Cengiz Aytmatov’un başkanışmanlık döneminde gerçekleştirdiği faaliyetlerden birini teşkil etmektedir.¹⁰⁶

Diplomasi kariyeri dahilinde Cengiz Aytmatov, 1989¹⁰⁷ve 1994 yılları arasında önce SSCB’nin; bu devletin 26 Aralık 1991 tarihinde¹⁰⁸dağılmasının ardından ise ardılı Rusya Federasyonu’nun (RF) Lüksemburg Büyük Dukalığı büyükelçiliğinde bulunmuştur.¹⁰⁹1995 yılında başladığı, bağımsızlığını 31 Ağustos 1991¹¹⁰tarihinde ilan etmiş olan Kırgızistan Cumhuriyeti’nin Belçika Krallığı, Lüksemburg Büyük Dukalığı, Hollanda Krallığı ve Fransa Cumhuriyeti büyükelçilik görevlerini 2008 yılına, yani vefatına kadar sürdürmüştür.¹¹¹Bu görevlerinin yanı sıra Cengiz Aytmatov, Avrupa Birliği, NATO, UNESCO uluslararası örgütlerinde Kırgızistan Cumhuriyeti’nin daimi temsilciliğini üstlenmiştir. Ayrıca 1990’lı yıllar itibarı ile Cengiz Aytmatov’un Kırgızistan Parlamentosu’nun bir üyesi olduğunu da belirtmek gerekmektedir.¹¹²

3. Cengiz Aytmatov’un Vefatı ve Sonrası

Çalışmanın bu alt başlığında Cengiz Aytmatov’un yaşamı boyunca almış olduğu ödüllere, devlet nişanlarına değinilecek; sonrasında ise Cengiz Aytmatov’un vefatı, cenaze töreni ve ailesine gönderilen taziye mesajları analiz edilecektir.

---

¹⁰⁵T-24, “Zülfü Livaneli 30 yıl önce SSCB’deki Tarihi ‘Issık Göl’ Buluşmasını Anlattı” <http://t24.com.tr/haber/zulfu-livaneli-30-yil-once-sscbdeki-tarihi-issik-gol-bulusmasini-anlatti.416983> (e.t. 13.12.2018)

¹⁰⁶The My Hero Project, “Chingiz Aitmatov Torekulovich” https://myhero.com/C_Aitmatov_aichurek_KG_2015_ul (e.t. 13.12.2018)

¹⁰⁷Акмаль Холматович Саидов, “Чингиз Айтматов как дипломат”, Московский журнал международного права, № 4 (88), 2012 октябрь-декабрь, s.21

¹⁰⁸Remzi Bulut, “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Giriş”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Güz 2014, Yıl:1, Sayı:2, s.13

¹⁰⁹ Tynchtykbek Tcheroev and Bruce Pannier, “Kyrgyzstan: Chingiz Aitmatov, A Modern Hero, Dies”, <https://www.rferl.org/a/1144589.html> (e.t. 13.12.2018)

¹¹⁰ Altınbek Coldaşov, “Kırgızistan İç Siyaseti”, *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, ed. Cengiz Buyar, 1. Baskı, BYR Yayınevi, Bişkek: 2017, s.268

¹¹¹ Tynchtykbek Tcheroev ve Bruce Pannier, loc.cit.

¹¹²The My Hero Project, loc.cit.

3.1. Cengiz Aytmatov'un Yaşamı Boyunca Almış Olduğu Ödüller

Cengiz Aytmatov SSCB'de, daha sonra RF, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri başta olmak üzere, SSCB'nin ardılı olan ülkelerde kamusal figür haline gelmiştir. Günümüzde Cengiz Aytmatov, Türk Dünyası tarafından da sahiplenilen bir tarihi kişiliktir. Bunun yanı sıra yaptığı çalışmalar takdir edilmiş, yaşamı boyunca çok sayıda ödüle layık görülmüştür. Bu bağlamda SSCB tarafından kendisine 1978 yılında “*Sosyalist İşçi Kahramanı Nişanı*”¹¹³, “*Halk Dostluğu Nişanı*”, 2 adet “*Lenin Ödülü*”, “*Ekim Devrimi Nişanı*”, 2 adet “*Kızıl İşçi Nişanı*”¹¹⁴ verilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde “Kırgızistan'ın Milli Yazarı” ve “Kırgızistan Cumhuriyeti Kahramanı” unvanlarına¹¹⁵; “*I. Derece Manas Nişanı*” ve “*Dostluk Nişanı*”na layık görülmüştür. Ayrıca kendisine Kazakistan Cumhuriyeti “*Nato Nişanı*”; RF, “*Dostluk Nişanı*”; Özbekistan Cumhuriyeti, “*Dostluk Nişanı*”; Macaristan Cumhuriyeti, “*Liyakate Dayalı Memur Nişanı*” takdim etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Cengiz Aytmatov'a, Avrupa Edebiyatı alanında Avusturya Devlet Ödülü verilmiştir.¹¹⁷

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un, yalnızca devletler tarafından değil toplumlar tarafından da takdir edilip, sahiplenilen bir tarihi kişilik olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira devlet nişanlarının yanı sıra Cengiz Aytmatov, farklı topluluklar tarafından çok sayıda ödüle layık görülmüştür. Tokyo Doğu Felsefesi Enstitüsü “*Yeryüzünde barış ve refahın; kültür ve sanatın gelişimine yapmış olduğu katkı*” üzerine kendisine madalya vermiştir.¹¹⁸ Bununla birlikte Akdeniz Kültür Araştırma Merkezi tarafından Altın Zeytin Dalı Ödülüne, Japon Doğu Felsefesi Enstitüsü tarafından Akademi Ödülüne¹¹⁹ ve Bavyera toplumu tarafından Friedrich Rückert Ödülü'ne layık görülmüştür.¹²⁰ Ayrıca Türkiye'de, Cengiz Aytmatov'un Nobel Ödüllerine aday gösterilmesi için faaliyet yürüten “*Cengiz Aytmatov Nobel'i Haketmiştir Komitesi*” kurulmuştur. Komiteye, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr.

¹¹³ Биографии Известных Людей, loc.cit.

¹¹⁴ Лайвлиб, “*Чингиз Айтматов*”, <https://www.livelib.ru/author/19894-chingiz-ajtmатов> (e.t. 12.12.2018)

¹¹⁵ Litra.ru Team, “*Айтматов Ч.*” <http://www.litra.ru/biography/get/biid/00304731239879343503/> (e.t. 13.12.2018)

¹¹⁶ Лайвлиб, loc.cit.

¹¹⁷ Tynchtykbek Tchorev and Bruce Pannier, loc.cit.

¹¹⁸ Лайвлиб, loc.cit.

¹¹⁹ Tynchtykbek Tchorev and Bruce Pannier, loc.cit.

¹²⁰ Лайвлиб, loc.cit.

Sadık Kemal Tural başkanlık etmiş olup; üyeler, Türk Cumhuriyetleri'nden bilim insanları, sanatçılar ve edebiyatçılardan oluşmuştur.¹²¹2008 yılında, Cengiz Aytmatov'un ölümünden önce gerçekleşen bu gelişmeyi Türkiye Cumhuriyeti hükümeti yetkilileri de yakından takip etmiş; dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay da komitenin çalışmaları ilerleteceğini umduğunu belirtmiştir.¹²²

3.2. Cengiz Aytmatov'un Vefatı, Cenaze Töreni ve Taziye Mesajları

Cengiz Aytmatov'un diplomasi kariyeri, kendi talebi üzerine 2008 yılının mart ayında sona ermiştir. Diplomatlığı süresince yoğun tempoda çalışmak zorunda kalmış olup, yazarlığa ve sanat aktivitelerine dilediğince yoğunlaşamadığı için yaşamının geriye kalan günlerinde sanatı ile meşgul olmayı tercih etmiştir.¹²³Bu gelişmeden birkaç ay sonra yani mayıs ayında Cengiz Aytmatov, "*Gün Olur Asra Bedel Romanı*"nın film çekimi ve kendi hayatını anlatan belgeselin çekimi için bulunduğu Tataristan'ın Kazan kentinde rahatsızlanmıştır. Rahatsızlığı üzerine yerel bir hastaneye kaldırılmış; iki gün sonra tedavi için Almanya'ya götürülmüştür.¹²⁴16 Mayıs 2008 tarihinde Nürnberg'de bir hastaneye kaldırılan Cengiz Aytmatov'a, "*akciğer ve böbrek yetmezliği*" tanısı konulmuştur. Tedavi gördüğü hastanede 10 Haziran 2008 tarihinde, 79 yaşında vefat etmiştir. Ölüm nedeninin zatürre olduğu bilinmektedir.¹²⁵12 Haziran 2008 tarihinde Cengiz Aytmatov'un naaşı, memleketi Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'e getirilmiştir. Ailesi, yakınları, devlet yetkilileri ve Türk toplumu temsilcileri tarafından karşılanmış Kırgız bayrağına sarılı tabutu, Kırgız askerler tarafından taşınmıştır. 14 Haziran 2008 tarihinde, Cengiz Aytmatov'un ölümü üzerine Kırgızistan'da ulusal yas ilan edilmiş, bayraklar yarıya indirilmiştir. Bu tarihte Cengiz Aytmatov'un için bir devlet töreni

---

¹²¹Habertürk, "*Aytmatov Nobel'e Aday*", <https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/55311-aytmatov-nobele-aday> (e.t. 13.12.2018)

¹²² Tynchtykbek Tchoreev and Bruce Pannier, loc.cit.

¹²³Саидов op.cit. pp. 22-24

¹²⁴ Tynchtykbek Tchoreev and Bruce Pannier, loc.cit.

¹²⁵ The My Hero Project, loc.cit.

gerçekleştirilmiştir.¹²⁶ Cenaze töreni¹²⁷, Bişkek Milli Filarmoni Binası'nda başlamış, Bişkek'te bulunan Ala-Too Meydanı'nda devam etmiştir.¹²⁸ Çok sayıda insanın katılması nedeniyle tören, planlandığından 3 saat daha uzun sürmüştür.¹²⁹ (Rus kaynaklarına göre 20.000'den fazla kişi katılmıştır.¹³⁰) Törene, dönemin Kırgızistan Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev'in yansıra dönemin Başbakanı İdor Çudinov, dönemin¹³¹ Meclis Başkanı, bakanlar, milletvekilleri, yabancı misyon şefleri de katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nden ise dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü temsilen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen katılmıştır.

Çocukluk ve gençlik döneminde uzun yıllar boyunca babasını aramış bir oğul olarak Cengiz Aytmatov'un vasiyeti, babasının yanına gömülme olmuştur.¹³² Bu vasiyeti yerine getirmek üzere Cengiz Aytmatov'un tabutu kortej eşliğinde, Bişkek'e 20 km uzaklıkta bulunan Ata-Beyit Abidesi'ne getirilmiş ve buraya defnedilmiştir. (Ata-Beyit Abidesi, babası Törekuł Aytmatov'un suçsuz yere infaz edilip, 138 aydın ile birlikte gömüldüğü toplu mezarıdır.)¹³³ Defin töreni için Ala-Too Meydanı'ndan yola çıkan insanların birçoğu abideye yürüyerek ulaşmışlardır.¹³⁴ Cengiz Aytmatov'un defni esnasında top atışı yapılmış, Kırgız Milli Marşı okunmuş; cenaze Müslüman adetlerine uygun olarak, erkekler tarafından gömülmüştür.¹³⁵ Ayrıca doğduğu Şeker Köyü'nde, ölümü üzerine memleketlileri toplanıp, Kur'an okumuştur.¹³⁶ Buradan anlaşılacağı üzere

---

¹²⁶CNN Türk, "Kırgız Yazar Aytmatov'un Cenazesi Bişkek'te", <https://www.cnnturk.com/2008/yasam/diger/06/12/kirgiz.yazar.aytmatovun.cenazesi.biskekte/469792.0/index.html> (e.t. 14.12.2018)

¹²⁷ Devlet töreni ve cenaze töreni video kaydı için bkz: Reuters, *Screenocean Kyrgyzstan: The Burial of Writer and Statesman Chingiz Aitmatov, a Writer Who Helped Bring About Soviet Leader...*, <https://reuters.screenocean.com/record/611641> (e.t. 15.12.2018)

¹²⁸Haber7, "Cengiz Aytmatov Defnedildi, 14.06.2008, <http://www.haber7.com/kultur/haber/325863-cengiz-aytmatov-defnedildi> (e.t. 14.12.2018)

¹²⁹ Haberler.com, "Ünlü Yazar Aytmatov'un Cenaze Töreni", 14.06. 2008 <https://www.haberler.com/unlu-yazar-aytmatov-un-cenaze-toreni-haber/> (e.t. 14.12.2018)

¹³⁰РИА Новости, "Айтматова похоронили под звуки оружейных залтов", <https://ria.ru/20080614/110493622.html> (e.t. 14.12.2018)

¹³¹Radikal Gazetesi, "Aytmatov Babasının Yanına Defnedildi", <http://www.radikal.com.tr/kultur/aytmatov-babasinin-yanina-defnedildi-883443/> (e.t.14.12.2018)

¹³²Kırgız Münevverlerine Yönelik ... , loc. cit.

¹³³ Radikal Gazetesi, loc.cit.

¹³⁴Olga Dzyubenko, "Kyrgyzstan Buries Writer, Perestroika Ally Aitmatov", Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-kyrgyzstan-aitmatov/kyrgyzstan-buries-writer-perestroika-ally-aitmatov-idUSL1414347020080614> (e.t.14.12.2018)

¹³⁵ РИА Новости, loc.cit.

¹³⁶ Nezir Aliyev, "Dünyaca Ünlü Yazar Aytmatov, Son Yolculuğuna Uğurlandı", 14.06.2008, <http://www.milliyet.com.tr/dunyaca-unlu-yazar-aytmatov--son-yolculuguna-ugurlandi/dunya/sondakikaarsiv/01.09.2010/876520/default.htm> (e.t. 14.12.2018)

Cengiz Aytmatov, vasiyeti ile de bir mesaj vermek istemiştir. Neticede Cengiz Aytmatov'un bu vasiyetinin, yıllar önce Stalin dönemi SSCB'sinde yaşanan ve yaşatılan baskılara karşı gerçekleştirilen bir protesto olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Vefatının ardından Cengiz Aytmatov'un ailesine, dünyanın çeşitli ülkelerinden devlet başkanları, siyasetçiler, sanatçılar, tarafından taziyeler iletilmiş, Cengiz Aytmatov'un anısını yaşatacak ve onu yüceltecek sözler söylenmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Dönemin Kırgızistan Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev:

*“Kırgız halkı en büyük oğlunu kaybetmiştir ve o, kalplerden hiç çıkmayacaktır.”*¹³⁷

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül:

*“Türk dünyasının usta kalemi Cengiz Aytmatov'un vefatı sadece Türk dünyası için değil, tüm dünya için büyük bir kayıp olmuştur. Geride bıraktığı seçkin eserleriyle gönülleri fethetmiştir.”*¹³⁸

Dönemin RF Devlet Başkanı Dimitri Medvedev:

*“Cengiz Aytmatov, artık bizimle değil ama onun bilgece sözleri hep bizimle olacak.”*¹³⁹

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan:

*“Eserleriyle dünyanın pek çok ülkesinde gönüllerde taht kuran ve dilimizin en büyük edebiyatçılarından olan Aytmatov, Türkçe konuşan topluluklar arasında da önemli bir kültür köprüsü misyonu üstlenmişti.”*¹⁴⁰

Dönemin RF Başbakanı Vladimir Putin:

*“Hepimiz için büyük ve yeri doldurulamaz bir kayıp, Aytmatov büyük bir yazar, düşünür ve hümanist olarak hafızamızda kalacak.”*¹⁴¹

Dönemin RF Kültür Bakanı Aleksandr Avdeiv:

---

¹³⁷ Haber 7, loc.cit.

¹³⁸Yeni Çağ Gazetesi, “Aytmatov'a Devlet Töreni”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aytmatova-devlet-toreni-7690h.htm> (e.t. 14.12.2018)

¹³⁹ Dzyubenko, loc.cit.

¹⁴⁰ Hürriyet, “Cengiz Aytmatov Öldü”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/cengiz-aytmatov-oldu-9147826> (e.t. 05.08.2019)

¹⁴¹ Tynchtykbek Tchorev and Bruce Pannier, loc.cit.

“Aytmatov sadece Kırgız edebiyatı için değil, dünya edebiyatı için de büyük katkıda bulunmuştur, Rusya ile Kırgızistan'ın dostluk ilişkileri için çaba sarf etmiştir ve böyle büyük bir insanı kaybettiğimiz için çok üzgünüz.”¹⁴²

SSCB'nin Son Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov:

“O tüm Rusça konuşan dünyanın yazarıydı. Hepimize yakın olan bir adam göçtü gitti.”¹⁴³

Ayrıca dönemin Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev'e, Dönemin Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı İslam Kerimov,¹⁴⁴Dönemin Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı İlham Aliyev'in¹⁴⁵ gönderdiği, Türk Dünyası'ndan gelen taziye mektuplarının yanı sıra eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden Dönemin Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Serj Sarkisyan¹⁴⁶ve Dönemin Tacikistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Emomali Rahman¹⁴⁷da taziye mektubu göndermiştir. Bu durum Cengiz Aytmatov'un Türk Dünyası tarafından olduğu gibi, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, SSCB ve ardılları tarafından da büyük bir saygı ile sahiplenildiğini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle Cengiz Aytmatov, yalnızca Türk Dünyası ve RF tarafından değil; Orta Asya, Kafkasya'da bulunan diğer SSCB ardılı devletlerde de sahiplenilen bir isimdir. Bunlarla birlikte, çalışmada kaynak olarak da gösterildiği üzere, Cengiz Aytmatov'un vefatı Avrupa ve ABD basınının en çok tiraj yapan, en prestijli gazetelerinde ve basınında yer bulmuştur. Bu durum, Batı Dünyasının da bu büyük tarihi kişiliğin vefatına kayıtsız kalmadığını göstermektedir.

---

¹⁴² Haber 7, loc.cit.

¹⁴³ Bruce Weber, “Chingiz Aitmatov, Who Wrote of Life in U.S.S.R., Is Dead at 79”, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2008/06/15/books/15aitmatov.html> (e.t. 14.12.2018)

¹⁴⁴ Uzbekistan National News Agency, “President of Uzbekistan Expresses Condolences on Death of Chingiz Aitmatov”, <http://uza.uz/en/politics/president-of-uzbekistan-expresses-condolences-on-death-of-chingiz-aitmatov-11.06.2008-320> (e.t. 15.12.2018)

¹⁴⁵ Azerbaijan State News Agency, “Azerbaijan President Offers Condolences to Kyrgyz Counterpart Over Chingiz Aitmatov's Death”, https://azertag.az/en/xeber/AZERBAIJAN_PRESIDENT_OFFERS_CONDOLENCES_TO_KYRGYZ_COUNTERPART_OVER_CHINGIZ_AITMATOV'S_DEATH-575485 (e.t. 15.12.2018)

¹⁴⁶ Akipress News Agency, “Serzh Sargsyan Extends Condolences to Kyrgyz President Over Chingiz Aitmatov's Death”, <https://akipress.com/news:8821/> (e.t. 15.12.2018)

¹⁴⁷ Bahrom Mannonov, “Rahmon Conveys Condolences Over The Death of Chingiz Aitmatov”, <http://www.news.tj/en/news/rahmon-conveys-condolences-over-death-chingiz-aitmatov> (e.t. 15.12.2018)

II. BÖLÜM

CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNDE SSCB'YE, SİYASETE, ULUSLARARASI SİSTEME İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Cengiz Aytmatov'un edebi eserlerinde yer alan siyaset ve Uluslararası İlişkilere dair yaklaşımlar dönemsel olarak farklılık göstermektedir. Bu yaklaşımlar özelinde SSCB'ye, sosyalizme ve kapitalizme dair (olumlu ve olumsuz) eleştirileri de barındırmaktadır. Belirtilen görüşlerin, Cengiz Aytmatov'un diplomasi faaliyetlerinde benimsediği yaklaşımların ve hassasiyetlerin anlaşılır kılınması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Buradan yola çıkılarak çalışmanın bu bölümünde edebi eserleri, siyasi yaklaşımlar açısından modellenerek incelenmektedir. Üç dönem üzerinden gerçekleştirilen modelleme şu şekildedir:

- 1- **I. Dönem (1950-1960'ların ilk yarısı):** Cengiz Aytmatov'un ilk eserlerini verdiği bu dönemin ayırt edici özelliği, eserlerde SSCB'ye ilişkin olumlu görüşlerin belirtilmesi veya bu devlete ilişkin aleni bir yorum yapılmamış olmasıdır.
- 2- **II. Dönem (1960'lı yılların son yarısı- 1970'ler):** Cengiz Aytmatov'un belirtilen dönemde yayınlanmış olan eserlerinde (Destalinizasyon Dönemi'nin etkisi ile) SSCB'de iç işleyişe yönelik eleştirilerin yer aldığı görülmektedir. İşleyişe ilişkin olumsuz eleştirilerin yoğunluğuna rağmen bu dönem eserlerinde sistemsel ve genel muhalif tavır bulunmamaktadır. Bir diğer ifadeyle SSCB, bir devlet ve sosyalist model olarak doğrudan eleştiriye tabi tutulmamakta; mevcut olumsuzluklara daha çok kişiler ve uygulamalar üzerinden eleştiri getirilmektedir.
- 3- **III. Dönem (1980-2006):** 1980'li yıllar ve sonrasını kapsayan bu dönemde ise sistemsel eleştiriler ön plana çıktığı görülmektedir. II. Dönem eserlerinden farklı olarak III. Dönem eserlerinde siyasi ve ekonomik sistemlerin yalnızca işleyişi değil aynı zamanda yapısı da eleştirilmektedir. Sistemsel eleştiriler, SSCB'nin ekonomik-politik sistemini, 1991 sonrasında dünya genelinde egemen olan sistemi (kapitalizmi) ve uluslararası sistemi kapsamaktadır.

Edebi eserlerini dönemsel olarak incelemeye geçmeden önce bazı ortak noktalarına değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle Cengiz Aytmatov'un edebi eserlerinde, Orta Asya'da yaşamakta olan Türk toplulukların (özellikle Kırgızlar) işlendiği dikkat çekmektedir.¹⁴⁸Daha açık bir ifadeyle SSCB Devleti çatısı altında yaşayan bu toplulukların sırasıyla devrim esnasında; baskı, savaş ve kıtlık yıllarında yaşadıkları güçlükler, ikilemler ve kimlik karmaşaları eserlerde yer almaktadır. Baskı yıllarında asimilasyon tehdidi ile karşı karşıya kalmış Türk topluluklarının dilleri ve kültürel değerlerinin yaşatılması açısından Cengiz Aytmatov'un büyük bir katkısı olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un eserlerinin ana mekân ve kahramanlarının Orta Asya'da yaşayan topluluklardan seçilmiş olması, yazarın realizm edebi akımı ile bağlantısının da göstergesi niteliğindedir. Bir diğer ifadeyle Cengiz Aytmatov'un, içinde yaşayarak yakından gözlemlediği toplumların gerçekliklerini eserlerinde işleyip analiz ettiğini ve bunlar üzerinden tüm insanlığa mesaj verdiğini ifade etmek mümkündür. Bu görüşle bağlantılı olarak 1996 yılında yayımlanmış olan "*Kassandra Damgası*" romanının da benzer nitelikte düşünülmektedir. Zira eserin yazıldığı yıllarda Cengiz Aytmatov'un, Benelüks devletlerinde büyükelçilikte bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla yazarın, *Kassandra Damgası* eserini farklı mekân ve karakterler üzerinden kurgulamasında da Batı Dünyası'nı yakından gözleme fırsatı bulmuş olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov'un eserlerini, yazılmış olduğu zamanın ruhunu ileri tarihlere aktaran birer tarihsel belge timsali olarak değerlendirmek mümkündür. Çalışmadaki modele göre ilk dönem eserlerinde yoğunlukla Ekim Devrimi ve II. Dünya Savaşı yıllarında çekilen güçlüklerin ele alınması; ikinci dönem eserlerinde özellikle de Stalin Dönemi eleştirilerinin yoğunluğunun hissedilmesi; son dönem eserlerinde ise Uluslararası İlişkiler gündemini meşgul etmeye başlayan yeni sorunlar ve yaklaşımların yer alması da eserlerin tarihsel önemini pekiştirir niteliktedir.

Bununla birlikte Cengiz Aytmatov'un yazarlık (ve sonrasında diplomatlık) kariyerinde Destalinizasyon Süreci'nin büyük bir rol oynadığı düşünülmektedir. Zira bu süreçten önce (Stalin Dönemi) yayınlanması durumunda, tıpkı babası gibi suçsuz yere "*vatan haini*" ilan edilebilmesi için gerekçe olarak sunulabilecek eserleri, 1960'lı yılların ortalarından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Destalinizasyon Dönemi'nin etkisi ile

---

¹⁴⁸ *Kassandra Damgası* eseri istisnai özelliktedir.

birlikte Cengiz Aytmatov, SSCB ve dünyada saygın bir yazar, milletvekili ve diplomat konumuna gelmiştir. SSCB yönetimi tarafından takdir edilmekle birlikte Cengiz Aytmatov, ilerleyen yıllarda değişen konjonktürün de etkisi ile SSCB'deki sistemin büyük sıkıntıları ve yanlışlarını çok daha aleni bir şekilde eleştiren eserler verebilmiştir. Diğer bir deyişle Cengiz Aytmatov'un görüşlerinin şekillenmesinde ve bunlara eserlerinde işleyebilmesinde siyasi koşulların etkisi büyüktür. Bu nedenle bölümün ilk alt başlığında, Cengiz Aytmatov'un yazarlığına etki eden siyasi koşullar analiz edilecektir.

1. Destalinizasyon Dönemi'nin Edebiyat Üzerindeki Etkisi ve Cengiz Aytmatov

Sosyalist gerçekçiliği, Ekim Devrimi (1917) sonrasında yeni bir toplum oluşturma hedefi çerçevesinde devletin yönlendirdiği araçlardan biri olarak tanımlamak mümkündür. Daha açık bir ifadeyle sosyalist gerçekçilik, farklı uluslardan oluşan SSCB'de, bu ulusların ortak çatı altında toplandığı “*proletarya odaklı toplumu ve kültürü*” inşa etmek üzere araçsallaştırılmış edebi, sanatsal akımdır ve ideolojik temellere dayanmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere “*sanat toplumu yönlendirmek içindir*” mantığını benimsemektedir. Dolayısıyla sosyalist gerçekçiliğin önceliği, sanatsal kaygıdan ziyade ideolojik (Marksizm) kaygıdır; bu özelliği sonucunda da akım dahilindeki eserlerin gerçeklikten uzaklaştığı noktalar bulunmaktadır. Öyle ki edebi çalışmalarda da normatif ideolojik kaygı ile hareket edilmekte; “*olan*”dan (gerçeklikten) ziyade olması gereken (ideal)¹⁴⁹ işlenerek gerçeklikten uzaklaşabilmektedir.¹⁵⁰

Öte yandan 1955 yılında Nikita Kruşçev'in SSCB siyasi liderliğine geçmesi ve Destalinizasyon Dönemi'ni başlatması, sanatsal yaklaşımlara da etki etmiştir. Bu etki neticesinde “*sosyalist gerçekçilik*” akımı dönüşüme uğramış; “*sosyalist gerçekçiliğin yeniden yorumlanması*” gerçekleşmiştir. Bir diğer ifadeyle süreçte, ideal olana bağlı sosyalist gerçekçilik yaklaşımı değişime uğrayarak yerini gerçekleştirmekte olanın ifade edilmeye başlandığı sanatsal yaklaşımlara bırakmıştır. Destalinizasyon Süreci'nde

---

¹⁴⁹Örneğin bu akıma mensup edebi eserlerde, SSCB'de yaşayan herhangi bir işçinin davranışı değil, “*ideal bir proleterin davranışına*” yer verilmektedir.

¹⁵⁰Erdoğan Uygur, “*Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci*”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research, Yıl: 9, Sayı 1-2,2005, s.8

edebiyat alanında başlayarak daha sonra diğer sanatsal alanlara yayılan bu yaklaşım ile birlikte SSCB’de kısmi bir özgürleşme yaşandığı söylenebilir.

Destalinizasyon Süreci dahilinde sosyalist gerçekçiliğin yeniden yorumlanması, çalışma açısından önemli bir gelişmeyi teşkil etmektedir. Zira akım çerçevesinde en önde gelen yazarlardan birisi Cengiz Aytmatov’dur. Cengiz Aytmatov, eserlerinde idealleri, olması gerekeni yansıtmaktan çok gerçekliği işlemiş; edebi metinlerinin kayda değer kısmını bizzat deneyimlediği, gözlemlendiği gerçekliklerden oluşturmuştur. Bu yaklaşıma bağlı kalarak verdiği eserleri ile SSCB yönetimi tarafından da takdir edilmiş; yeni nesil yazarlar için bir öncü, rol model olarak gösterilmiştir. Buna rağmen Cengiz Aytmatov, eserlerinde yer verdiği gerçeklikler nedeniyle, değişime ayak direyen bazı çevreler tarafından “*Sovyet ahlakına uymamakla*” itham edilmiştir.¹⁵¹Bu ithamların ise Stalin Dönemi’nde yönetim tarafından desteklenmiş, sosyalist gerçekçilik çizgisini benimseyen çevrelerden geldiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu yazarların Stalin kültürünün yıkılmasına ve bu süreçte daha liberal yaklaşımların boy göstermesine adapte olamadıklarını ifade etmek mümkündür. Söz konusu çevrelerin ithamlarına karşılık Cengiz Aytmatov, Moskova’da olduğu bu dönemde Komünist Parti organları (buna politbüro da dahildir) tarafından savunulmuş ve sahiplenilmiştir. Bundan sonraki süreçte Cengiz Aytmatov Kırgız Edebiyatçıları için olduğu gibi Sovyet Edebiyatçıları için de bir rol modeli haline gelmiştir.¹⁵²

2. I. Dönem Eserleri: SSCB’ye İlişkin Olumlu Görüşler ve Nötr Tutumlar (1950’ler, 1960’ların İlk Yarısı)

Cengiz Aytmatov 1950’li yıllardan başlayıp, 1960’lı yılların yarısına kadar olan zaman dilimini kapsayan dönemde ilk edebi eserlerini vermiştir. Bunlar çoğunlukla öykü türünde olup, Kırgız Türkçesi’nde yazılmıştır. Ayrıca bu kategorideki eserlerde, II. Dünya Savaşı (Büyük Vatanseverlik Savaşı) yıllarında Kırgız toplumunun yaşantısından kesitler sunulmuştur. “*I. Dönem*” eserlerinde, SSCB’ye ilişkin yaklaşımların olumlu ya

---

¹⁵¹ Cemile eseri özelinde Cengiz Aytmatov’u ahlaksızlıkla itham eden Kırgız Edebiyatçısı Tügolbay Sıdıkbekov’un yanı sıra Aalı Tokombaev ve Cumabek Kıdırımışev de bu çerçevede eleştiriler yönelten kişilerden bazılarıdır. Bkz: Kemal Göz, “*Kırgız Edebiyatında Sosyalist Realizmin Yeniden Yorumlanması Üzerine*”, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Güz, 2015, Sayı: 17, s.s. 103-105

¹⁵² Ibid, s.s. 99-111

da nötr nitelik taşıdığı görülmektedir. Ayrıca eserler, “sosyalist gerçekçiliğin yeniden yorumlanması”nın hem birincil hem de en ustaca yazılmış örneklerini oluşturmaktadır. Dönemin politik atmosferinin etkisi ile bu eserlerde ideal olanın değil gerçek olanın işlendiğini belirtmek gerekmektedir. Bir yandan da eserlerin, Stalin kültürünün yıkılması için her türlü çalışmayı başlatmış Kruşçev yönetimi tarafından da araçsallaştırılmak istenmiş olması muhtemeldir.

Beyaz Yağmur (1954)

Beyaz Yağmur öyküsünde Cengiz Aytmatov, yalnız bir anne ve kızının ilişkilerini işlerken, SSCB Dönemi’nde Tarım Aletleri Onarım-Bakım Merkezi (TABOM) komsomollarının emeklerine övgüde bulunmuştur. Bu eserinde tarım işçilerinin çok çalışarak verimsiz toprağı ıslah edişlerini işlemiştir. Metinde herhangi bir eleştiri bulunmamaktadır.¹⁵³

Yüz Yüze (1957)

Yüz yüze öyküsü “savaş”, “vatan”, “vatanseverlik” ve “ihanel” kavramları çerçevesinde ilerleyen bir eser olmakla birlikte vatanseverlik teması ağır basmaktadır. Bir asker kaçağının (İsmail) öyküsü üzerinden savaş döneminde Kırgız toplumunda yaşanan ikilemler aktarılmakta ve insan doğasına ilişkin felsefi sorgulamalar yer almaktadır. Metinde yönetim veya sistem üzerine bir eleştiri bulunmamaktadır. Öykünün akışında asker kaçağını soruşturmakta olan İçişleri Halk Komiserliği (NKVD)¹⁵⁴ için de olumlu ya da olumsuz bir tutum sergilenmemekte; bu kurum, yalnızca kanun gereğı işini yapar vaziyette betimlenmektedir.¹⁵⁵ Ayrıca yazarın okuyucuya, bir kişinin “kendi vatani” olarak kabul etmediğı herhangi bir toprağı savunmak zorunda bırakılmasının doğru olup olmadığını sorgulatmak istemiş olması da muhtemeldir. Söz konusu pasaj şu şekildedir:

“... Ne olursa olsun, kendi ayağımla ölüme gidemem, yaşanacak bir günlük ömrüm kalmışsa, onu kendi evimde, istediğim gibi yaşayarak geçiririm. Dünyanın öbür ucunda ne işim var benim? Bana

¹⁵³Cengiz Aytmatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğı, Deve Gözü, (Hikayeler)*, (Çev. Refik Özdek), 20. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s.50

¹⁵⁴ Народный комиссариат внутренних дел (НКВД). Bkz: Jaroslaw Bilocerkowycz, “NKVD”, <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CN%5CK%5CNKVD.htm> (18.10.2019)

¹⁵⁵Cengiz, Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (Hikayeler)*, Çev. Refik Özdek, 17. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2018, s. 67

ne? O uzak ülkeleri atalarım rüyalarında bile görmediler... Hem orada olsam ne değişir?
Düşmanı tek başıma yenemem ya! Bensiz de yapabilirler yapacaklarını!...”¹⁵⁶

Bu pasaj, öykü bütünlüğünden ayrı olarak değerlendirildiğinde SSCB’nin farklı coğrafyalarından Stalingrad’a savaş için götürülen vatandaşlarının bu sisteme karşı bir protestosunu, eleştirisini teşkil ettiği düşünülebilir. Fakat metin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda asker kaçağının, kendisinden fedakârlık etmeyerek bir yozlaşma içine girdiğinin vurgulandığı görülmektedir. Öyle ki askere gitmeyen İsmail karakteri, zaman geçtikçe toplumundan uzaklaşmakta, yozlaşmaktadır. Bununla birlikte öykü, bu karakterinin git gide daha da acımasız, kötü ve toplumuna zararlı bir birey haline gelmesi ile sonuçlanmaktadır. Bütün olarak değerlendirildiğinde yazarın, vatan savunmasına katılmayı reddeden bir bireyin bencilliğini vurgulamak istediği çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov’un, bu eserinde bir yandan savaş üzerine sorgulamaya açık bir pencere bırakırken bir yandan da okuyucuyu yönlendirdiği söylenebilir.

İçerdiği görüş ve sorgulamalara ek olarak “*Yüz Yüze*” öyküsü, dönemin politik atmosferinin değişimini yansıtması açısından da önemli bulunmaktadır. Zira SSCB’de Stalin’in ölümüne kadar olan süreçte “*sosyalist gerçekçilik*” akımına bağlı kalmak kaygısı ve baskıların etkisi ile asker kaçağı vakaları, metinlerde gerçeklikten uzak şekilde yer almıştır. Bu bağlamda asker kaçakları, bir olgu olarak Marksizm’in “*sınıf çatışması*” tezine oturtulmuş; asker kaçaklarının eski mülk sahiplerinden oluştuğu propagandası yapılarak halkın algısı yönetilmiştir. Destalinizasyon yıllarında yazılıp yayınlanan bu eser ise gerçekliği olduğu gibi yansıtması ile önem kazanmıştır. Aynı zamanda “*sosyal gerçekliğin*” yeniden yorumlanmasının ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.¹⁵⁷

Cemile (1958)

1958 yılında yayınlanan “*Cemile*” öyküsü, Cengiz Aytmatov’un dünyaca ünlü bir yazar olmasında etkili bir eserdir. Zira II. Dünya Savaşı yıllarında geçen bir aşk hikayesinin anlatıldığı bu eser Fransız şair Louis Aragon tarafından “*Dünyanın en güzel aşk hikayesi*” olarak nitelendirilmiş ve Fransızca’ya çevrilmiştir. Yine de Cemile eserini, tarihsel gerçekliklerden izole bir aşk öyküsü olarak düşünmemek gerekir. Çünkü öyküde Cemile ve Danyar (bir savaş gazisi) karakterlerinin aşk hikayesi anlatılırken bir yandan

---

¹⁵⁶Ibid., s.42

¹⁵⁷ Bkz: Göz, op.cit., ss. 99-111

da askerleri, eli silah tutan tüm aile fertleri savaşta olan bir toplumun çektiği zorluklar ve bu zorluklara rağmen toplumdaki vatanını savunma kararlılığı yansıtılmaktadır. Cengiz Aytmatov'un bu eserinde SSCB yönetimine, tarihine ilişkin olumlu ya da olumsuz bir tutuma rastlanmamaktadır. Yalnız SSCB'ye dair Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında gerçekleştirilen kolektifleşmeye yer verilmiştir. Kolektifleşmenin, bir arada yaşayan büyük aile geleneğini etkilemediğine değinilmiştir.¹⁵⁸Buradan eserde nötr bir tutum benimsendiğini ifade etmek mümkündür.

Deve Gözü (1961)

Deve Gözü öyküsü, daha önce işlenmemiş toprakları (Anarkay Bozkırı) ehliştirmek, tarıma uygun hale getirmek için çalışan tarım işçilerinin yaşantısını içermektedir. Proletarya övgüsü bulunmakla birlikte eserde SSCB'ye ilişkin herhangi bir olumsuz görüş yer almamaktadır. Dolayısıyla öyküde sosyalist gerçekçilik akımının ağır bastığı görülmektedir.

Ayrıca eserin Ekim Devrimi sonrasında halk arasında baş gösteren manevi toplumsal uçurumu yansıtması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir. Sonuçta hızlı bir dönüşüm, geçiş sürecinde olan toplumlarda, toplumsal çatışmanın yaşanma olasılığının çok yüksek olduğu Emile Durkheim ve birçok sosyolog tarafından kabul edilmektedir.¹⁵⁹Öyküye konu olduğu üzere bu durum, SSCB yönetimi altına giren Orta Asya ülkelerinde de yaşanmıştır. Öyle ki öykünün ismini bilmediğimiz baş karakteri çalışma arkadaşları tarafından “*Üniversiteli*” lakabı takılarak okumayanlar tarafından hor görülmektedir. “*Üniversiteli*” karakteri, yüksek öğrenim görmüşse de diline, kültürüne ve tarihine yabancılaşmış değildir. Bu karakter bir yandan kendi milli bilincini koruyup daha çok öğrenmek; bir yandan da (ehlileşmez olarak betimlenen) bozkırları “güzel, görkemli bir ülke” haline getirmek ideali peşindedir. Cengiz Aytmatov'un, ülkesini geliştirmek için idealler peşinde koşan bu karakter üzerinden, yeni kurulan düzen ve örgütlenmenin, ülke topraklarının verimliliğinin artırılması için bir fırsat olarak gördüğü çıkarımını yapmak mümkündür. Bu öyküdeki kötü karakter Abakir'in ise salt kendi çıkarları peşinde koşan; o dönem mevcut olan komünist rejimin yasaklayacağı şekilde mal- mülk hevesi içerisinde

---

¹⁵⁸ Cengiz Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, Çev. Refik Özdek, 6. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000. s. s. 7-97

¹⁵⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Bursa: Dora Yayınları, 2. Baskı, 2018, s.s. 76-79

eylemler gerçekleştiren bir karakter olması da sosyalist-gerçekçilik çizgisi ile paralellik göstermektedir.¹⁶⁰

İlk Öğretmenim (1962)

“*İlk Öğretmenim*” öyküsü, Kırgız çocuk ve gençlerine okuma-yazma öğretmek; onlara eğitim- öğretim imkânı yaratmak uğruna kendisini feda eden idealist komünist ve öğretmen “*Duyşen*” ana karakterinin yaşamını anlatmaktadır. Diğer öykülerden farklı olarak Cengiz Aymatov, bu eserinde Kırgız kültürüne sirayet etmiş bazı ataerkil gelenekleri eleştirmiştir. Bunlar, dönem itibarı ile (ve öncesinde) Kırgız kültüründe bulunan çekeşlilik, kız çocuklarının zorla evlendirilmeleri ve okutulmamaları gibi kadını baskı altında tutan olumsuz geleneklerdir. Bununla birlikte öykünün akışından Cengiz Aymatov’un, Ekim Devrimi sonrasında bu ataerkil geleneklerin dönüştürüleceğini umarak devrime (bu açıdan) olumlu bir anlam yüklemiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Ayrıca eser, SSCB ve siyaset ile bağlantılı birtakım görüşler barındırmaktadır. Örneğin eserde “*Lenin portresi*” önemli bir yer tutmaktadır. İdealist öğretmen, çocuklara ilk sözcük olarak “*Lenin*” yazmayı öğretmiştir, öğrenciler Lenin’in ölümü üzerine saygı duruşunda bulunmaktadır. Öykünün, çalışma açısından büyük önem ifade eden bir diğer kesiti ise Lenin’den sonra SSCB’de bireyselliğin mutlak olarak terk edilmesi ve çok çalışanın takdir edilmemesine yönelik eleştiridir. Aslında öykünün bu kısmı II. Dünya Savaşı’nın sona erdiği yılda geçtiği için üstü kapalı olarak Stalin eleştirisi yapıldığı söylenebilir.¹⁶² Kesit şu şekildedir:

“... Onun için kendi kendime sorarım: *Lenin’in değer verdiği gibi sadece insanlar aleminin bireyine değer vermeyi ne zaman unuttuk? ...*”¹⁶³

Fakat genel olarak değerlendirildiğinde Cengiz Aymatov’un Ekim Devrimi, SSCB ve Lenin’e ilişkin düşünceleri açısından en olumlu yaklaşımları yansıttığı eserlerden biri olduğu görülmektedir.

---

¹⁶⁰Bkz: Aymatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü*, s. s. 78-117

¹⁶¹Cengiz Aymatov’un kadınlara ilişkin yaklaşımlarında, dönemin önde gelen kadın hakları aktivistlerinden birisi olan annesi Nagima Aymatova’nın etkisinin çok büyük olduğu düşünülmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için, çalışmanın “Cengiz Aymatov’un Ailesi ve Çocukluğu” Bölümüne bakılabilir.

¹⁶² Cengiz Aymatov, *İlk Öğretmenim*, Çev. Mehmet Özgül, 2. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017, s.s. 29-32

¹⁶³ Ibid., s. 72

Öyküler

Şu ana kadar incelenmiş eserlerinde olduğu gibi Asker Çocuğu ve Selvi Boylum Al Yazmalım öykülerinde de SSCB yönetimine ilişkin herhangi bir olumsuz eleştiri görülmemektedir. Bununla birlikte belirtilen iki eserde yönetime, sisteme ilişkin bir olumlu bir tutuma da rastlanmamaktadır. Bu duruşta, Cengiz Aytmatov'un, Stalin kültürünün yıkılması sürecinde Kruşçev yönetimi ile uzlaşa içinde olmasının etken olduğu düşünülmektedir. Cengiz Aytmatov'un, 1963 yılında Lenin Edebiyat Ödülü'ne layık görülen "*Dağlardan ve Steplerden Öyküler*" kitabının, Cemile, İlk Öğretmenim, Deve Gözü, Selvi Boylum Al Yazmalım öykülerinden oluştuğunu hatırlatmakta fayda vardır. Öyle ki yazarın ilk dönem eserlerini teşkil eden bu öykülerin ortak noktaları, bu eserlerin yerellik ve gerçeklik taşıması ve hiçbirinde bir sistem eleştirisi bulunmamasıdır. Bütün bunlar bir yana, Lenin Ödülü'ne en genç yaşta layık görülen yazar olan Cengiz Aytmatov'un, bunu "*sosyalist-gerçekçiliğin yeniden yorumlanması*" misyonunun etkisiyle başarmış olma ihtimali yüksektir. Bu noktada Cengiz Aytmatov, bu yıllarda, özel olarak kendisine böyle bir misyon sorumluluğu yüklenmiş olmayabilir; fakat eserleri ile klasik sosyalist gerçekçiliğe ve Stalin'e karşı bir duruş sergilediği de bir gerçektir. Cengiz Aytmatov'un bu tutumu da SSCB yönetimi (Kruşçev) tarafından görülmüş, takdir edilmiş ve desteklenmiştir. Ayrıca Cengiz Aytmatov'un, Lenin Ödülü'nü yerel ve milli unsurları barındıran eserleri ile kazanmasının, bu ödülü çok daha değerli kıldığı düşünülmektedir.

Bunlara ek olarak 1964 yılında yayınlanan "*Kızıl Elma*" öyküsünün ise içeriğinden ziyade ismiyle bir mesaj taşıdığı düşünülmektedir. Öyküde "*Kızıl Elma*" tabiri, siyasi bağlamdan farklı bir şekilde sembolleştirilmiş olsa da öyküye ismini veren bu sembolün özellikle kullanıldığı düşünülmektedir. Zira bu sembol Türk- Kırgız kültüründen izler taşımaktadır.¹⁶⁴ Öyküde Kırgız geleneksel kültürü ve yaşantısı diğer öykülerde olduğu kadar derin işlememektedir. Daha çok aşk ve evlilik konusu üzerine bir anlatıyı teşkil eden bu öyküde Cengiz Aytmatov, "*Kızıl Elma*" sembolünü kullanarak bu esere de milli kültüründen unsurlar katmıştır.

---

¹⁶⁴ "*Kızıl Elma Ülküsü*" ve Cengiz Aytmatov'da Kızıl Elma Sembolü için ayrıca bkz: Banuçiçek Kırzioğlu, "*Kızıl Elma'nın Türklük İçin Anlamı ve Cengiz Aytmatov'un Kızıl Elma Hikayesi*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, 1997, s.91

Toprak Ana (1963)

Cengiz Aytmatov, ilk romanı olan “*Toprak Ana*” eserini, anne ve babasına şu şekilde ithaf etmiştir:

“*Babam, Törekul Aytmatov, bilmiyorum nerede gömülüsin. Bunu sana sunuyorum. Annem, Nagima Aytmatova, biz dört kardeşi sen yetiştirdin. Bunu sana sunuyorum.*”¹⁶⁵

Bu sunuşun anlam ve önemi, çalışmanın birinci bölümünde değinilen bazı unsurlar göz önünde bulundurulduğunda daha iyi kavranacaktır. Hatırlatılacak olduğunda 1957 yılında baba Törekul Aytmatov’un ölümünden sonra aklandığı aileye rapor edilmiştir.¹⁶⁶Bunun ise Destalinizasyon Süreci’nin etkisi ile gerçekleşmiş olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. “*Toprak Ana*” da bu süreç sonrasında yayınladığı eserlerden birisidir. Bu sayede Cengiz Aytmatov, ilk romanını aklanmış olsa da (o yıllarda) nerede gömülü olduğu bilinmeyen babasına ve onları yetiştiren annesine ithaf etmiştir.

Roman, II. Dünya Savaşı sırasında bir Kırgız köyünün yaşantısını anlatmakla birlikte, ana teması savaşı sorgulamak üzerinedir. Eserde SSCB’ye, yönetime ilişkin aleni bir sorgulama, eleştiri bulunmamaktadır. Bununla birlikte eserde savaş yıllarının, Kırgız geleneklerini ve yaşantısını nasıl değişime uğrattığı ortaya konulmuştur. Savaş sürerken kadınlara ve çocuklara düşen ağır yükler, sorumluluklar gerçekçi üslup ile işlenmiştir. Bu açıdan en net örnek başkarakter Tolgonay’ın, o güne kadar “*erkek işi*” olarak bilinen kolbaşı görevini üstlenmesi ve erkekleri yönetmesidir.¹⁶⁷ Metin, feminist bakış açısı ile analiz edildiğinde bu durum, kadınların savaş vesilesiyle toplumsal konumlarında erkeklerle göreceli olarak daha eşit hale geldiği şeklinde yorumlanabilir. Fakat Cengiz Aytmatov’un bu konuda feministlerle aynı perspektife sahip olduğu yanılığısına düşmemek gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle romanında bu konuyu işleyerek, kadınlar için güçlükler doğuran ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini alt üst eden savaşı eleştirmek niyetini taşımış olması daha muhtemeldir. Öyle ki Cengiz Aytmatov, ünlü Kazak Şairi Muhtar Şahanov ile yapmış olduğu söyleşide, savaş ve devrim yıllarında geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin alt üst olmasına şu şekilde tepki göstermektedir:

---

¹⁶⁵ Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*, Çev. Mehmet Özgül, 1. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017, s.5

¹⁶⁶ Balkan, op.cit., s. 2623

¹⁶⁷ Aytmatov, *Toprak Ana*, op.cit., s.51

“... 1917 Ekim Devrimi’nden sonraki yıllar, açlık dönemi, vatan haini iftirasıyla suçlama yılları, Rus- Alman Savaşı yılları; ülkeyi, sanayii ve diğer alanları yeniden kurma yılları kadına kadın olduğunun unutturulduğu zamanlar idi. O dönemde, yaradılıştan dolayı zayıf kadınlarımızı çok ağır şartlarda çalışmaya mecbur ettik. Kadına, hiçbir zaman o yıllarda olduğu kadar yüklenilmemiştir.”¹⁶⁸

Dolayısıyla Cengiz Aytmatov tekeşliliği destekleyen, çocuk yaşta zorla evlendirmeye karşı olan ve kız çocuklarının okutulmasını savunan bir kişi olmakla birlikte kadınların bazı geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sürdürmesinden yana olmuştur. SSCB’de devrim, kıtlık ve seferberlik dönemlerinde bu geleneksel rollerin dönüşüme uğramasını (Kırgız gelenek göreneklerinin dejenere olmaya başlamasını) eserlerinde işlemiş; kimi eserlerinde yorumu okuyucuya bırakmıştır. Bu tutumun, edebi bir kaygıdan kaynaklanabileceği gibi (dönemsel olarak) devleti eleştirmekten kaçınmaktan da olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Toprak Ana, Cengiz Aytmatov’un savaşa ilişkin düşüncelerini en net şekilde gösteren eserlerinden birisidir. Muslubek karakteri üzerinden II. Dünya Savaşı’na ilişkin görüşleri şu şekilde yer almaktadır:

“Şimdilik söyleyeceğim şu ki bu savaşı ne biz istedik ne biz başlattık. Hepimiz için, insanlık için baş belasıdır bu savaş. Eğer bu canavarı gebertip ortadan kaldırmak istiyorsak kanımızı akıtmak, canımızı vermek zorundayız. Böyle yapmazsak insanlığa layık olabilir miyiz?”¹⁶⁹

3. II. Dönem Eserleri: SSCB’de İşleyişe İlişkin Eleştiriler (1960-1980)

Cengiz Aytmatov, yazarlığının bu dönemindeki eserlerinde SSCB’de işleyiş sorunlarına (yoğunluklu olarak ekonomik planlamadaki yanlışlara) değinmiştir. Stalin Dönemi eleştirileri içermekle birlikte bu dönemde SSCB’nin ekonomik-politik modeline karşı doğrudan bir olumsuz tavır benimsendiği söylenemez. Dönemde yazılmış Fuji-Yama isimli eser istisna olmak kaydı ile II. Dönem eserlerini, III. Dönem eserlerinden fikirsel olarak ayıran unsur, eleştirilerin işleyişe, kişilere yönelik olup; sistemsel nitelik

¹⁶⁸ Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s.342

¹⁶⁹ Aytmatov, *Toprak Ana*, op.cit., s.96

taşımasıdır. Bu alt başlıkta ise 1960-1980 yılları arasında yayınlanmış olan eserlerinde SSCB, savaş, siyaset ve Uluslararası İlişkilere dair görüşler analiz edilecektir.

Elveda Gülsarı (1963)

“*Elveda Gülsarı*”, Kırgız-Kazak coğrafyasında geçmekte olup kültürel değerleri içeriğinde barındırmaktadır. Roman, ismini Kırgız ve Kazak Türkleri’nin çok değer verdiği “*at*”lardan almıştır. Bu eserde bir yandan SSCB’ye bağlı Orta Asya insanının bu sistemin getirdiği üretim şekli ile yaşadığı zorluklar anlatılırken bir yandan “*Gülsarı*” ismindeki atın yaşamı tasvir edilmektedir. Aynı zamanda geleneksel Kırgız-Kazak at yarışları¹⁷⁰, “*yas törenleri*” gibi kültürel yaşantıya ilişkin konular uzunca işlenmiştir.

Romanın başkarakteri Tanabay Bakasov, Ekim Devrim’e inanmış ilk komünistlerden biridir. Bu karakterin, öz ağabeyini “*kulak*” (toprak ağası) olmak ile suçlayarak mülkünü elinden almış ve köyden uzaklaştırmış olması, onun ne kadar idealist olduğunu göstermektedir. Tanabay’ın eleştirel ifade ve eylemleri üzerinden SSCB’de işleyişe ilişkin eleştirilerin yer aldığı roman, savaş yıllarının sonrasında geçmektedir. Devrimin ilk yıllarını ve zorlu savaş yıllarını arkada bırakmalarına rağmen nasıl olup da kolхозlarda yeterince verim alınmadığını sorgulanmaktadır. Metinde aktarıldığı üzere bu dönemde kolхозlar, ürettiklerinin çok büyük bölümünü devlete verirken, burada çalışan insanlar kıt kanaat geçinmek zorunda kalmaktadır.¹⁷¹Tanabay karakteri bu duruma: “*Ya biz çalışmasını bilmiyoruz ya siz yönetmesini!*”¹⁷²diyerek isyan etmekte; sorunları parti toplantısı ve kolhoz idaresinde dile getirmektedir. Kolhozların kuruluşuna katkıda bulunmuş bir idealist olan bu karakter, hayal kırıklığını şu şekilde dile getirmektedir:

“... *Eskiden, savaştan ve kolhozun kurulmasından önce, toplantılarda alınan her karar bir yasa yerine geçer ve uygulanırdı. ... Oysa bugün toplantılarda alınan kararların hiçbir önemi yoktu. Kolhoz onu kuran çiftçiler tarafından değil, başkaları tarafından yönetiliyordu. Dışarıdan gelenler ve hiç gelmeyen dışarıdakiler tarafından yönetiliyordu...*”¹⁷³

Bu karakterin daha sonra cahil bir çoban olduğunu, yukarıdakilerin her şeyi kendisinden daha iyi bileceğini dile getirdiği¹⁷⁴düşünüldüğünde Cengiz Aytmatov’un

¹⁷⁰Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, Çev. Refik Özdek,31. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, s. 59

¹⁷¹Ibid, s.45

¹⁷²Ibid, s.46

¹⁷³Ibid, s.110

¹⁷⁴Ibid, s.111

ironi yolu ile duruma eleştiri getirdiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak burada ekonomik planlamada ve hiyerarşik yapılanmadaki yanlışlara değinildiği görülmektedir.

Romanda yer alan bir diğer eleştiri ise yerel idarecilerin ve yetkililerin şahsi çıkarlarını gözeterek keyfi uygulamalarda bulunmalarıdır. Tanabay karakterinin kendi büyüttüğü atı “Gülsarı” da bu şekilde, keyfi biçimde ve haksızlıkla kolhoz başkanı tarafından Tanabay’ın elinden alınmaktadır.¹⁷⁵Bu konu ile bağlantılı olarak romanda bir karakter şu sözleri sarf etmektedir:

“...Siz savaşta buldunuz. Orada siz otomobille, general ise kamyonla mı dolaşıyordu? General, generale yakışana, asker askere yakışana biner...”¹⁷⁶

Bu pasaj, Ekim Devrim’in ilk yıllarından itibaren “eşit ve sınıfsız bir toplum” inşa etmek iddiasına sahip bu devlette gerçek anlamıyla bir eşitliğin olmadığını, hiyerarşik yapılanmanın bulunduğunu gösterir nitelikte bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda (yöneticilerin tavırlarının da etkisi ile) SSCB’de yaltaklanma, rüşvet gibi ciddi sorunların yaşanmakta olduğu şu şekilde eleştirilmektedir.

(Tanabay karakteri, yatılı bir okulda okuyan oğlu için):

“... Daha şimdiden öğrenmiş büyüklerine, başkana yaltaklanmayı. Bana, ‘Okul müdürüne sık sık kırmızı getir baba’ diyor...”¹⁷⁷

Dolayısıyla Cengiz Aytmatov tarafından da eleştirilen bu durumun SSCB’de rüşvet ve yolsuzluklara ve dolayısıyla toplumsal çöküntüye yol açtığı düşünülmektedir. Günümüzde SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiş BDT ülkelerinde de benzer sorunların devam ettiği düşünüldüğünde, durumun kültürel yozlaşma ve tarihi etkileri açısından vahameti daha net anlaşılacaktır.

Bu şartlar altında bir kolhozda çobanlık yapan Tanabay karakterinin sorumluluğuna belirli sayıda koyun verilip koyunların sayısını çoğaltacağına dair zorla söz alınmaktadır. Zorlu geçen mevsim şartlarında devlet, koyunlar için bir barınak bile sağlamadığı için eleştirilmektedir. Zira romanda temel ihtiyaçları karşılanamayan

---

¹⁷⁵ Ibid, s. 82

¹⁷⁶ Ibid, s.85

¹⁷⁷ Ibid, s.116

koyunlar kış aylarında telef olmuştur ve Tanabay bundan sorumlu tutulmaktadır. Cengiz Aytmatov, bu durumu ironi yaparak şu diyalog ile anlatmaktadır:

Kolhoz başkanını Tanabay'a:

“Sen komünist bir çoban olmana rağmen koyunlar neden ölüyor?”¹⁷⁸ sorusunu yönelmekte;

Tanabay:

“Herhalde koyunlar benim komünist olduğumu bilmiyorlar.”¹⁷⁹ cevabını vermektedir.

Yaşanan tartışmada Tanabay, kolhoz başkanına fiziksel saldırıda bulunmuştur. Bu olay partiye intikal etmiş ve Kolhoz Başkanı Segizbayev, Tanabay'ı (daha önce çalışmada ele alınmış olan) Ceza Kanununun 58. maddesine¹⁸⁰ göre yargılanması gereken bir sosyalizm düşmanı olmakla suçlamıştır. Tanabay, bunun üzerine partiden atılmış; tekrar üye olması için davet edilse de bunu reddetmiştir.¹⁸¹ Bu kurgunun, SSCB'nin gerçekliğini yansıtması açısından önemli bir metin içerdiği düşünülmektedir. Ayrıca romanda Tanabay karakteri üzerinden idealist komünist olma olgusuna vurgu yapılarak, Ekim Devrimi ideallerinden uzaklaşıldığına şu şekilde değinilmektedir:

“Ben komünist de değilim artık... Sen de uzun süredir komünist olmaktan çıktın. Sadece kendini öyle gösteriyorsun.”¹⁸²

Sonuç olarak Ceza Kanunu'nun 58. Maddesi'ne yapılan vurgu, Ekim Devrimi'nin ilk yıllarındaki ideallerden sapmaya getirilen eleştiri ve ekonomik planlamadaki yanlışlar üzerinde yoğunlaşılması Cengiz Aytmatov'un bu eserinde sistemsal değil, dönemsel ve işleyişe yönelik bir eleştirel tavır içerisinde olduğu tezini güçlendirmektedir.

Beyaz Gemi (1970)

Beyaz Gemi, Kırgız Kültürü'nün yozlaşmasının (ya da asimile olmasının) eleştirildiği *“Maral Ana Efsanesi”* temeline oturtulmuş bir eserdir. Eserin isminin ideolojik bir sembol olduğunu düşünenler bulursa da¹⁸³ çalışmada bu görüşe karşı

---

¹⁷⁸ Ibid, s.169

¹⁷⁹ loc.cit.

¹⁸⁰ Bkz Ek No:2

¹⁸¹ Ibid, s.177

¹⁸² Ibid, s.186

¹⁸³ Salahaddin Bekki, Salahaddin, *“Beyaz Gemi” Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi*, Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi, Sayı: 13, 1997, s.s. 74-84

çıkılmaktadır. Zira çalışmada incelendiği üzere Cengiz Aytmatov'un eserlerinde (dönem farkı bulunmaksızın) Ekim Devrimi ve ideallerine ve idealistlerine ilişkin bir olumsuz tutum bulunmamakla birlikte genelde olumlu tutum sergilenmektedir.

Beyaz Gemi romanı, kurgusu ve karakterleri ile SSCB'ye ilişkin eleştiriler barındırmaktadır. Fakat eleştiriler ekonomik planlamaya ilişkin olmayıp, daha çok kültürel ve yerel değerler odağında ilerlemektedir. Buna göre Orozkul karakteri, kendi kültürüne tamamen yabancılaşmış bir "mankurt" timsalidir. Ekim Devrimi'den öncesini görüp bilen "Mümin Dede" karakteri ise Kırgız Türk Kültürü'nü dirençle yaşamaya, torununa (romandaki isimsiz çocuk karakter) öğretmek için çalışır; bu yönüyle hor görülen bir karakteri temsil etmektedir. Çocuğun hayallerinde ve isteklerinde bir yandan Sovyet vatanseverliği, bir yandan kendi kültürüne sıkı sıkıya bağlılık çok net bir şekilde görülmektedir:

*"... 'Nazilere ölüm!' diye bağırarak yağmur gibi mermi yağdırıyordu o canavarın üzerine. Ve Boynuzlu Maral Ana her şeyi görüyor, onunla övünüyordu."*¹⁸⁴

İsimsiz çocuk kahramanın duygu ve düşüncelerinin, Cengiz Aytmatov ve çağdaşlarının çocukluğu ile paralellik gösterdiği kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan Mümin Dede karakterinin yaşantısı üzerinden SSCB eleştirisi yapıldığı görülmektedir. Bunun en net örneği, Mümin Dede'nin dile getirmemesi gereken konularda konuşmuş olduğu için devlet tarafından maaşının kesilmiş olmasıdır.¹⁸⁵ Ayrıca Kırgız Kültürü'nde kutsal kabul eden maralların öldürülmemesi gerektiğini hatırlatan Mümin Dede karakterine, Seydahmet karakterinin söyledikleri şu şekildedir:

*"Ne oluyor sana, yoksa hapsi mi boylamak istiyorsun? ... Sen şimdi bırak bu bey masalını, bay masalını. Yoksa bir yetkiliye iki satır yazı yazarım, hiç yaşına bakmadan tutuklarlar seni."*¹⁸⁶

Bu pasaj çok yönlü değerlendirilmesi gereken bir unsuru teşkil etmektedir. Öncelikle Kırgız Türklerinin sembolü Manas Destanı'na "bey/bay masalı" damgası vurulduğu; sosyalist-gerçekçiliğe uymadığı gerekçesi ile yasaklanmak istendiği bilinmektedir.¹⁸⁷ Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un, bu tarihsel gerçekliğe eleştiri

¹⁸⁴Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, Çev. Refik Özdek, 35. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat,2013. s.118

¹⁸⁵ Ibid, s.132

¹⁸⁶ Ibid, s.163

¹⁸⁷ Buna ilişkin bilgi, çalışmanın ilk bölümünde verilmiştir.

niteliğinde bir gönderme yaptığı söylenebilir. Ayrıca bu vasıta ile metinde sosyalizm ile tezat oluşturduğu gerekçesi sunularak milli değerlerin yasaklanma ve unutturulma (asimilasyon) tehlikesi bulunduğu gösterilmektedir. Bir yandan da böyle bir sistemde asılsız bir iftira sonucunda toplumun bireylerinin özgürlüklerinin kısıtlanabileceği yansıtılmaktadır. (Cengiz Aytmatov'un babası Törekuş Aytmatov'un da bu şekilde bir iftira sonucunda ailesinden koparılıp, infaz edildiği bilinmektedir.) Sonuç olarak Beyaz Gemi romanının, düşünsel ve kültürel açıdan SSCB'ye eleştiri getirdiği görülmektedir.

Fuji-Yama (1973)

Fuji-Yama, Cengiz Aytmatov'un Kaltay Muhammedcanov ile birlikte yazmış olduğu bir tiyatro oyunudur (piyestir). Felsefi sorgulamaların ağırlıkta olduğu, savaş yılları ve sonrasında Sovyet toplumunun tutumuna ilişkin ciddi eleştiriler içeren bir eserdir. Yayınlandığı ve oynandığı dönemde muhalif özelliği nedeniyle "*provokatif*" olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁸Fuji-Yama ismini Budistlerin günah çıkardığı kutsal dağdan almıştır ve bu yönüyle sembolik bir anlam taşımaktadır. Öyle ki eserde, çocukluk yıllarını birlikte yaşamış; savaşa birlikte katılmış bir grup erkeğin bazılarının, arkadaşları Sabur'un yazdıklarını ihbar etmeleri ve yıllar sonra bunu itiraf etmeleri sahnelenmektedir.

Eserde yer alan karakterlerin olaylara, siyasete ve dönemin yanlışlarına ilişkin tutumları ve toplumsal statülerinin ilişkisi dikkat çekicidir. Bilim doktoru Yusuf (bay) Tatayev(iç), toplumuna yabancılaşmış; pragmatik ve yozlaşmış bir karakteri teşkil etmektedir. Diğerleri tarafından öğretmen olması (statüsel) ve gerçekleri dile getirmesi nedeniyle hor görülen Mehmet Abayev ise sorgulayan karakter konumundadır. Tatayev'iç ve Dosbergen karakterlerinin, SSCB zamanında insan hayatına getirilen teknolojik ve maddi kolaylıkları övdüğü; dünya görüşü olarak (SSCB'nin de felsefesini teşkil eden) maddeci yaklaşımı benimsediği görülmektedir.¹⁸⁹Ayrıca bir karakterin siyaset gereği yoksul görünmemesi gerektiğini ifade etmesi de manidardır.¹⁹⁰Bunun yanı sıra yazarların, SSCB gerçeklerini edebiyat konusu olarak ele aldıklarını ifade eden sözleri de açıklanması gereken bir metni teşkil etmektedir:

---

¹⁸⁸ The Editors of Encyclopaedia Britannica, "*Chingiz Aytmatov*", Encyclopædia Britannica, 08.12.2018 <https://www.britannica.com/biography/Chingiz-Aytmatov> (e.t. 27.12.2018)

¹⁸⁹ Cengiz Aytmatov, *Fuji-Yama*, Çev. Mehmet Özgül, 1. Baskı, İstanbul: 2017, s.s. 10-42

¹⁹⁰ Ibid, s. 42

*“Yaşadığımız yılların bir neslin deneyi olarak önemli bir edebiyat konusu olabileceğine inanmamız gerekir.”*¹⁹¹

Metindeki deney sözcüğü ile Sovyetlerden önce dünyada deneyimlenmemiş sosyalist modelin işaret edilmiş olması muhtemeldir. Öte yandan pasaj, Cengiz Aytmatov ve Kaltay Muhammedcanov’un, bu “*deney*”e tanıklık etmenin bilincinde olarak gerçeklikleri edebi eserlerinde işlediklerinin tezahürüdür.

Ayrıca oyunda, tarihin akışına ilişkin bir sorgulama da bulunmaktadır. Buna göre tarihin gelişiminin nesnel ve insanların müdahale edemeyeceği düşüncesi yerilmekte; insanların tarih sürecindeki sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. Dolaylı yoldan dönemin yanlış uygulamalarını (SSCB’de) dönüştürecek olanın yine insanlar olduğuna işaret edilmektedir.¹⁹²

Sabur karakteri, savaş yıllarını arkadaşları ile birlikte geçirmiş, cephede yazmış olduğu bir şiir nedeni ile yargılanıp, sürgüne gönderilmiş ve yıllar sonra aklanmış olması ile Stalin Dönemi’nin tipik aydın karakterini temsil etmektedir.¹⁹³ Bu karakter, savaş, vatan savunmasından farklı bir boyuta evrildiğinde savaşmayı doğru bulmadığını yazdığı için cezalandırılmaktadır. Mehmet karakterinin ifadesiyle: *“Yurt için verilen savaş, Avrupa halklarının faşizmden kurtarılması gibi tarihsel bir göreve dönüşmüştür.”*¹⁹⁴ Sabur, bu dönüşüme tepki olarak savaşı doğru bulmamaktadır. Karakterin savaşa karşı tutumunun Cengiz Aytmatov’un II. Dünya Savaşına ilişkin düşüncelerini yansıtır olmasının kuvvetle muhtemeldir. Sabur’un şiiri şu şekildedir:

*“Savaştan bezdim, kan görmekten bıktım artık. Yurdum kurtulduğuna göre kanat takıp, doğduğum topraklara, Aladağ’a uçayım.”*¹⁹⁵

Mehmet karakterinin şu yorumu da aynı konuda açıklayıcı niteliktedir:

*“... Oysa savaş sürüp gidiyordu, devletlerin kapışması yaşamak için değil ölmek içindi sanki.”*¹⁹⁶

---

¹⁹¹ Ibid, s.28

¹⁹² Ibid, s.34

¹⁹³ Ibid, s.53

¹⁹⁴ Ibid, s.55

¹⁹⁵ Ibid, s.54

¹⁹⁶ Ibid, s.57

Tek suçu düşüncesini yazı ile ifade etmek olan Sabur'un (ve bu karakterin maskesinde tipik Sovyet aydınının) yaşadığı yargı ve sürgün sürecine Almagül karakterinin ifadeleri ile şu şekilde eleştiri getirilmektedir:

“Ama savaş alanından kaçmamış, elinden silahını bırakmamış, askerlik görevini savsaklamamış. Bütün suçu düşünmek. Şiiriyle duymak ve düşünmek.”¹⁹⁷

Böylelikle SSCB’de (özelinde Stalin Dönemi’nde) düşünceyi ifade etmenin suç sayılmasına; yalnızca düşüncelerini ifade ettiği için sürgün yaşamış, hatta pek çok kötü muameleye uğramış aydın kesime¹⁹⁸ yapılan haksızlıklara eleştiri getirilmektedir. Kaldı ki suç unsuru olarak değerlendirilen düşüncenin “*insani*” yönü ağır basan bir düşünce olduğu açıktır. Bu karakter üzerinden Cengiz Aytmatov’un, tıpkı 20. Yüzyılın en büyük tarihi kişiliklerinden, Kurtuluş Savaşı’nın Başkomutanı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk gibi “*vatan savunması şart olmadıkça savaşın bir cinayet*” olduğunu¹⁹⁹ düşündüğünü aktardığı söylenebilir.

Bir yandan, bu kişilerin öğretmeni olan yaşlı kadın karakter Ayşe Apay’ın ifadeleri üzerinden, savaş sonrası dönemde aydınlara yapılan haksızlıklara karşı durulmamış olunması, haklıdan yana taraf olmak yerine düzenin gerektirdiği gibi hareket edilmiş olunması eleştirilmektedir. Haksızlıklara sessiz kalmanın, bir yerde suça ortaklık etmek olduğu Ayşe Apay karakterinin ifadeleri üzerinden dile getirilmiştir.²⁰⁰ Ayrıca bu karakterin anne ve babasının iç savaş sürecinde “*karşı-devrimciler*” tarafından öldürülmüş olması ve idealist bir öğretmen tasviri çizmesi, dikkat çekicidir. Zira Ayşe Apay,²⁰¹ Ekim Devrimi sonrasında okur, yazarlık oranının artması için, gelecek neslin bilim ile ilgilenen bir nesil olacağı ümidi ile çalışan bir öğretmendir. Neticede Cengiz Aytmatov’un, bu eserinde de Ekim Devrimi’nin Kırgız toplumuna eğitim ve okur yazarlık açısından olumlu bir getirisi olduğunu düşündüğü ve bunu vurgulamak istediği çıkarımını yapmak mümkündür.

Sonuç olarak Cengiz Aytmatov’un K. Muhammedcanov ile birlikte yazdığı bu piyes SSCB tarihine, Stalin Dönemi’ne ve savaş dönemine ilişkin ciddi eleştiriler

---

¹⁹⁷ Ibid, s.64

¹⁹⁸ Sabur karakterinin aydın kesimi temsil ettiği düşünülmektedir.

¹⁹⁹ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı İnternet Sitesi, “*Belirli Günler ve Haftalar: 10 Kasım*” http://www.meb.gov.tr/belirliGunler/10kasim/ilkelere/yurtta_baris.htm (e.t. 24.12.2018)

²⁰⁰ Aytmatov, *Fuji-Yama*, op.cit., s.75

²⁰¹ Bu karakter, “İlk Öğretmenim” eserindeki Duyşen karakteri ile benzerlik göstermektedir.

barındıran; felsefi, sosyolojik ve kültürel açılardan çok yönlü eleştirinin yansıtıldığı bir eserdir.

Oğulla Buluşma (1969)

Oğulla Buluşma öyküsü de temelinde savaş konulu olup bir Kırgız babasının, gönüllü askere yazılan genç yaştaki oğluna ilişkin yaşadığı ikilemi anlatmaktadır. Oğlunun hür iradesine saygı duyup, savaşa gitmemesi için onu engellemeyen babanın o günden itibaren yıllardır yaşadığı çelişki çerçevesinde militarizm sorgulanmaktadır. Savaş süresince toplumu gözlemlemiş ve eserlerini gerçeklikler üzerine inşa etmiş olan Cengiz Aytmatov'un bu öyküsü de savaş döneminde Kırgız toplumunun yaşadıkları deneyimlerin unutulmaması açısından önem arz etmektedir.²⁰²

Sultanmurat (1975)

Kırgız çocuklarının yaşantısının konu edildiği bu eserde Cengiz Aytmatov'un kendi çocukluğundan esinlenmiş olduğu düşünülmektedir. SSCB'ye, Stalin'e ilişkin doğrudan bir eleştiriye rastlanmamakla birlikte, savaş zamanında yaşanan seferberlik açısından önem arz eden bir metindir.

Eserin kahramanı olan çocuklar da tıpkı Cengiz Aytmatov gibi (1943 yılında) okulu seferberlik için bırakmak zorunda kalmışlardır. Bir diğer ifadeyle çocuklara, kolhoz başkanından gelen bir emir üzerine okul bıraktırılıp çalışmaları dayatılmıştır. Burada gönüllülük esas alınmayıp; kolhoz başkanının çalıştıracığı çocukları bizzat seçmesi ve onlardan savaşta oldukları için “*savaş düzeninde*” yaşayıp çalışmalarını istemesi özellikle vurgulanmıştır.²⁰³ Cengiz Aytmatov'un bu romanında da kendi yaşamından kesitler içerdiğini, savaşın çocuklar üzerindeki etkisini yaşayarak gören bir yazar olarak edebi eserlerinde işlemek niyetinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu doğrultuda romanda savaşta çocuklara, yaşlarına göre çok büyük sorumluklar yüklenilmesi ve eğitim haklarının ellerinden alınması eleştirilmiştir. Çocukların “*komando*” gibi davranıp, askerlere özenmekte oldukları tasvir edilerek savaşın, çocuk davranışlarına etkisi yansıtılmıştır. Ayrıca eser, babası ve yakınları cephede ölmüş olan çocukların psikolojik analizlerini de içermektedir. Bunun yanı sıra çocuklardan birinin babasının savaşta şehit

---

²⁰² Cengiz Aytmatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü (Hikayeler)*, Çev. Refik Özdek, 20. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 2017, s.s. 27-46

²⁰³ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, op.cit., s 113

olduğu haberi üzerine gerçekleştirilen geleneksel yas tutma ritüeli, turna inancı gibi Kırgız kültürüne ilişkin folklorik unsurların da eserde işlenmiş olması önemli görülmektedir.

Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (1977)

Cengiz Aytmatov'un diğer öykü ve romanlarından farklı olarak bu eserin kurgusal yönü daha ağır basmaktadır. Eserde, Nihiv halkından bir çocuğun geleneksel olarak balıkçılığı öğrenme serüveni ve bu serüvende türün en gencini yaşatma konusu anlatılmaktadır. SSCB'ye, siyasete, savaşa ilişkin bir görüş içermemektedir.²⁰⁴

4. III. Dönem Eserleri: Sistemsel Eleştiriler (1980-2006)

1980'li yıllar, SSCB ve dünyada siyaseti ve Uluslararası İlişkileri olduğu gibi kültür, sanat, teknoloji gibi alanları da kapsayan, sosyo-ekonomik bir değişime sahne olan dönem içerisinde yer almaktadır. Bu değişim sürecinin Cengiz Aytmatov'un düşünceleri ve eserlerini de etkilediği düşünülmektedir.²⁰⁵Buna paralel olarak belirtilen yıllardan itibaren yazarın eserlerinde (önceki esere kıyasla) daha radikal ve sistemsel meydan okumaların ön plana çıktığı görülmektedir. Daha açık olarak ifade etmek gerekirse Cengiz Aytmatov, "III. Dönem" eserlerinde SSCB'ye, totalitarizme, savaşa, kapitalizme ve modern devlete ilişkin radikal eleştirilerde bulunmuştur. Bu durumda ifade özgürlüğü alanının genişlemesinin, yazarın deneyim ve düşüncelerinin çeşitlenmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Çalışmanın bu alt başlığında, sistemsel eleştiri taşımaları ve Uluslararası İlişkilerin güncel sorunlarına vurgu yapmaları ile diğer eserlerden ayrılan, 1980 yılı ve sonrasında yayınlanmış Cengiz Aytmatov eserleri analiz edilecektir.

Gün Olur Asra Bedel (1980)

"*Gün Olur Asra Bedel*" romanı, üzerine en fazla akademik çalışma yapılmış olan Cengiz Aytmatov eserlerinden birisidir. Günümüz politik jargonunda kullanılmakta olan "*mankurt*" kavramının da bu eser vasıtasıyla Türkiye ve dünya literatürüne girmiş olması,

---

²⁰⁴ Bkz: Aytmatov, "Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, *Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, op.cit., ss.89-192

²⁰⁵ Çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alınacak olduğu gibi bu değişim atmosferinde Cengiz Aytmatov'un kültür diplomasisi ile sürece etkisi de büyük önem taşımaktadır.

eserin siyaset açısından önemini ortaya koymaktadır. Romanı diğer eserlerden ayıran bir başka özellik ise içeriğinde ütöpik ve distöpik unsurların bulunmasıdır. Ayrıca romanda, geleneksel “*Nayman Ana Efsanesi*” vasıtasıyla SSCB sistemi eleştirisi yapılırken bir yandan da SSCB’nin sistemi ile bir arada yaşamakta olan kapitalist sistem eleştirilmektedir. Öte yandan Uluslararası İlişkiler gündeminde beliren yeni olaylara (uzay araştırmaları gibi) ve tartışmalara (uluslararası çevre sorunları²⁰⁶) da değinilmesi, eseri çalışma açısından önemli kılmaktadır. Anlatı, Sarı Özek ve Orman Göğsü Gezegeni gibi hayali alanlarda ilerlese de eser tamamen kurgusal nitelikte olmayıp Soğuk Savaş Dönemi ve SSCB’ye dair gerçeklikler (kesitler) içermektedir.²⁰⁷

Romanda bir karakterin (Kazangap) vasiyetine ve geleneğe uygun olarak defnedilmeye çalışılmasını içeren bir “*gün*” anlatılmaktadır. Bir diğer ifadeyle kurgu, başkarakter Boranlı Yedigey’in, arkadaşı Kazangap’ın naaşını, (efsaneye göre Nayman Ana’nın yattığı) “*Ana-Beyit*” mezarına defnetmek isteği, bunu başaramayışı ve bu süreçte yaşananlar üzerinden ilerlemektedir. Öte yandan retrospektif anlatı tekniği ile roman, bir gündendaha fazlasını içinde barındırmaktadır. Özellikle de “*Nayman Ana Efsanesi*” ve bu çerçevede okuyucuya aktarılan “*mankurtlaşma*”, siyasi içeriği ile çalışmada değerlendirilmesi gereken unsurları teşkil etmektedir.

Nayman Ana Efsanesi adını, oğlu Juan Juan topluluğu tarafından mankurtlaştırılmış bir kadından almaktadır. Romanda aktarılan efsaneye göre, Juan Juan topluluğu mensupları, tutsaklarının saçlarını köklerinden yolar ve kafa derilerine yeni kesilmiş deve derisi geçirerek güneşte günlerce bekletirler. Bu uygulamanın sonucunda tutsakları ya ölür ya da bir mankurta dönüşür. Mankurt, geçmişine: ailesine, diline, kültürüne, milletine ilişkin hiçbir şey hatırlamayan, “*itaatli hayvandan farksız*” olarak tasvir edilen; zihni ele geçirilmiş köleyi tanımlamaktadır.²⁰⁸Cengiz Aytmatov mankurt kavramıyla SSCB rejiminde yetişmiş, öz dilinden ve kültüründen kopmuş, düşünme, sorgulama yetisini yitirmiş Sovyet vatandaşını tasvir etmektedir. Romandaki karakterlerden Sabitcan ve Stalinist sorgu yargıcı Tınsıkbayev, SSCB’deki

---

²⁰⁶ Uluslararası Çevre Sorunlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz: Ceren Aksu, “*Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*”, Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011 http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87evre.pdf (e.t. 23.12.2018)

²⁰⁷Bkz: Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, Çev. Refik Özdek, 56. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

²⁰⁸Ibid, ss. 143-145

mankurtlaşmanın örnekleri olarak sunulmaktadır. Bu vasıta ile SSCB'nin yeni bir ortak kültür oluşturmak üzere, yerel kültüre ilişkin din, dil, gelenek ve görenekleri asimile etmesi eleştirilmektedir.

Dolayısıyla eseri kaleme aldığı dönemde Cengiz Aytmatov'un, SSCB okullarında eğitim almış gençlerin, (ki bu okulların eğitim dili Rusça'dır ve Moskova'da belirlenen müfredat dışına çıkılmamıştır) yerel kültürlerinden kopuşuna tanıklık ettiği ve asimilasyon tehlikesinden endişe duyduğu (metinde) hissedilmektedir. Eserde dini inanış ve ritüeller de önemli bir yer tutmaktadır. Arkadaşını gelenekler ve dinin gerektirdiği üzere Yasin okuyarak gömmek isteyen Boranlı Yedigey karakterine, bir gencin verdiği cevap da SSCB döneminde dinin ortadan kaldırılmaya çalışılmasına ilişkin eleştiri niteliği taşımaktadır:

“Yaa, altmış yıllık Sovyet yönetiminden sonra hala dua mı biliyorsun?”²⁰⁹

Ayrıca SSCB yönetiminin, Nayman Ana'nın gömütü olan Kutsal Ana-Beyit Mezarlığı'na uzay araştırması istasyonu kurması da olumsuz bir eleştiri niteliğindedir. Zira romanda kutsal olduğu uzunca işlenmiş bu alan, devlet tarafından gasp edilmiş ve buraya giriş yasaklanmıştır. Bölgeye girerek cenazeyi buraya defnetmek niyetindeki başkarakter Boranlı Yedigey'e izin verilmemesi ve bu süreçte yaşananlar, mankurtlaşmaya ve asimilasyona karşı bir eleştiri niteliğindedir. Romanın belirtilen aşamasında Teğmen Tansıkbayev karakterinin, kendisi ile Kazakça konuşan Yedigey'e görev başında Rusça konuşması gerektiğini söylemesi de mankurtlaşma örneğidir. Başkarakterin, kültür ve geleneklere saygısızlık eden genç Sabitcan karakterine “*Sen Mankurtsun.*”²¹⁰ ifadesini kullanması, eleştirinin en net göstergesidir. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un bu söylem yolu ile SSCB'deki sisteme ve sistemin yarattığı insan tipine meydan okuduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Romandaki retrospektif anlatılarda da SSCB'de sisteme ilişkin sorgulamalara rastlanmaktadır. Bunlardan birisini, Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov dahil olmak üzere pek çok aydın ile benzerlik içeren öyküsü ile Abutalip Kuttubayev karakterinin yaşam öyküsü oluşturmaktadır. Abutalip, toplumunun sözlü milli mirası olan efsaneleri, masalları, yitip gitmemeleri için yazıya döken bir aydını teşkil etmektedir.

---

²⁰⁹ Ibid, s. 21

²¹⁰ Ibid, s.408

Kötü niyetli, mankurtlaşmış olarak tasvir edilen sorgu yargıcı Tınsıkbayev tarafından sorguya çekilen bu aydın haksız yere suçlanmaktadır. Suçlu görülmesindeki gerekçeler ise yazmış olduğu savaş günceleri, *Dönenbay Kuşu* ismini verdiği defterde bulunan Kırgız-Kazak kültürüne içkin efsaneler, çocuklarına öğrettiği ilk kelimelerin “*Stalin*”, “*zafer*”, “*zaferimiz*” olmayışı gibi durumlardır. Cengiz Aytmatov’un burada Stalin Dönemi’ne eleştiri getirerek başkarakterin şu sözleri vasıtası ile meydan okuduğu görülmektedir:

“... İlk öğrenilmesi gereken kelime Lenin olmalıydı. Her şeyden önce Lenin gelmez mi?”²¹¹

Kurgunun devamında Abutalıp karakteri, Tınsıkbayev tarafından götürüldükten ve öldükten sonra aklanmaktadır. Başkarakterin aydın arkadaşı Yelizarov’un yardımı ile SSCB’de değişen siyasi atmosfer içinde (Destalinizasyon Dönemi) Stalinist yargıç Tınsıkbayev cezalandırılmaktadır. Bu süreçte gerçekleştirilen bir toplantıda Stalin’in terör döneminde NKVD başkanlığını yürütmüş olan Beria’nın²¹²ölümü ve sonrasında lanetlenmesi tasvir edilmektedir. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov’un bu tasvirlerinde Stalin Dönemi ve sonrasında Destalinizasyon Süreci’ne ilişkin gerçeklikleri görmek mümkündür. Yine bununla paralel olarak anlatıları, Stalin kültürünün yıkıldığı, çalışmada gerekçeleri ve sonuçları ile açıklanmış olan 20. Kongre’yle örtüşmektedir.

Ayrıca aydın Yelizarov karakterinin Ekim Devrimi’ne inanmış (eski Komsomol) bir idealist olduğu görülmektedir. Sovyet aydınının romandaki tezahürü olarak Yelizarov, zaman geçtikçe yapılan yanlışları gören; buna rağmen mücadelesine devam eden bir karakterdir.²¹³Sonuç itibarıyla Cengiz Aytmatov’un bu karakter üzerinden Destalinizasyon Süreci’ne vurgu yaptığı ve yanlışlardan dönülmesi açısından süreci olumlu bulduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Öte yandan bu romanın ütöpik ve distöpik özellikte ikincil bir kurgusal yönü daha bulunmaktadır. Uzay araştırmaları istasyonu ve uzayda geçen bu kurgu ise “*uluslararası sistem*”, “*Uluslararası İlişkiler*” açısından yorumlanması gereken görüşler barındırmaktadır. Bu kurguda uzay araştırmaları, (Soğuk Savaş’ın iki karşıt gücü) ABD

²¹¹ Ibid, ss. 221-227

²¹² Beria’ya ilişkin detaylı bilgi için bkz: İlber Ortaylı, “20. Yüzyılın Eli Kanlı Bir Figürü”, Milliyet Gazetesi, 05.01.2014 <http://www.milliyet.com.tr/20-nci-yuzyilin-eli-kanli-bir/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/05.01.2014/1817360/default.htm> (e.t. 24.12.2018)

²¹³Bkz: Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, op.cit, s.s.378-379

ve SSCB tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmekte ve Demiurg adı verilen bu araştırma programı esnasında keşfedilen “Orman Göğsü Gezegeni”, iki devletin vatandaşları dahil tüm dünyadan gizlenmektedir. Kurgusal Orman Göğsü Gezegeni’nde yaşayanların; savaş, kıtlık gibi sorunlara, dünyada olup bitene anlam verememesi, Cengiz Aytmatov’un uluslararası sisteme ve insanlığa getirdiği bir eleştiriyi teşkil etmektedir. Ayrıca bu kurgusal gezegendekilerin, romanın yazıldığı yıllarda Uluslararası İlişkilerde yeni gündem olmaya başlamış olan iklim değişikliği sorununu çözmüş oldukları görülmektedir. Cengiz Aytmatov’un, Orman Göğsü Gezegeni tasviri ile “sürdürülebilir kalkınma”nın benimsendiği bir gezegenin mümkün olabileceğini dünyaya göstermek gayesinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki bu tasvir, doğal oluşumların göz alıcı güzelliğinin yanı sıra Manhattan’ın, yanında çok sönük kaldığı bir gelişmiş kentleşme anlayışını da içermektedir. Bununla birlikte gezegende yaşayanların iklim değişikliğini kontrol altına almış olmaları, yenilenebilir enerjiyi yüksek teknolojide kullanmaları, nüfusları dünyanın iki katı olduğu halde gıda sorununu çözmüş olmaları da çalışma açısından önemli unsurları teşkil etmektedirler. Zira bunlar Birleşmiş Milletler (BM) Binyıl Kalkınma Hedefleri ile paralellik gösterdiği gibi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)²¹⁴ hedefleri ile de örtüşmektedir. Bir diğer ifadeyle Aytmatov’un bu kurgu vasıtası ile değindiği sürdürülebilir kalkınma, nüfus, çevre, yoksulluk, gıda ve suya ulaşım gibi bölgesel ve küresel sorunlar, günümüzde de mevcut olup; Uluslararası İlişkiler gündeminde yer almaya devam etmektedirler.²¹⁵

Ayrıca kurgusal Orman Göğsü Gezegeni’nde devletin, paranın, silah ve savaşın olmayışı ve bu kavramların sorgulanması da çalışma dahilinde incelenmesi gereken hususlardandır. Bu çerçeveden bakıldığında Cengiz Aytmatov’un modern devletlere ilişkin en radikal görüşlerinin bu eserde yer aldığını ifade etmek mümkündür. Devletin zorlayıcılığına ve savaşımlara ilişkin görüşler, eserde şu pasajlarda görülmektedir:

“... Devlet gibi zorlayıcı bir kuruluşu, savaş gibi mücadele biçimlerini bilmiyorlar. Eğer onlara, bizim gezegenimizde ardi ardına, kesilmeyen ve yıkıma götüren silahlı çatışmaların olduğunu söylersek anlatmaya kalkışırsak, şüphesiz bunu pek saçma bulacak ya da meselelerin çözümü için çok barbarca, çok vahşi bir usul olarak görecektir.”²¹⁶

²¹⁴ United Nations Development Programme, “Sustainable Development Goals”, <http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html> (e.t. 28.12.2018)

²¹⁵Bkz: Aksu, op.cit.

²¹⁶ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, op.cit., s.117

“...Onların tecrübelerinden yararlanmasını bilirsek, dünyadaki hayatımızı değiştirebiliriz. Dünyamızı kuşatan maddelerden enerji elde etmesinden tutun da silahsız, zorlamasız, savaşız yaşamaya kadar çok şey öğrenebiliriz. Savaşız yaşamak deyimi belki size tuhaf, saçma gelebilir...”²¹⁷

Cengiz Aytmatov’un kurguladığı gezegendeki yaşam tarzını idealize ederek, kitabın yazıldığı dönem itibarı ile (1980) dünyada sürmekte olan Soğuk Savaş, devletleri, savaşları, enerji tüketim alışkanlıklarını, insanlığın çevreye vermekte olduğu tahribatı “*sistemsel olarak*” eleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Bu kurgu vasıtasıyla dünyada devletlerin münferit olarak çözemeyecekleri evrensel problemler olduğunu göstermekte; bunların çözümünün iş birliği ile gerçekleşebileceği mesajını da vermektedir.

Çalışma açısından değerlendirilmesi gerekli görülen bir diğer husus ise, romanda BM’ye yapılan vurgudur. Kurguda yeni keşfedilen gezegen üzerine tartışmaların milletlerarası yeni bir çatışma yaratmasının istenmediğini, bu nedenle konunun BM’den başka bir mecrada konuşulmaması gerektiğine yer verilmektedir. Kurgunun aracılığıyla BM’nin uluslararası barışı korumadaki rolüne vurgu yapıldığı aşikardır.

Ayrıca romanda dönemin uluslararası sisteminin semboller aracılığıyla temsil edilmesi de çalışma açısından değerlendirilmeye değer görülmektedir. Öyle ki kurgusal Demiurg Programı’nı yöneten özel yetkililerin bulunduğu Konvansiyon uçak gemisinin San-Fransisco ve Vladivastok’a tam eşit bir mesafede olması, Soğuk Savaş’ın iki gücü ABD ve SSCB’nin güç dengesini vurgulamaktadır.²¹⁸Bunun yanı sıra eserde, iki zıt kutbu birbirine yaklaştıran bu projenin, tersi bir etki yaratması olasılığına değinilmiştir. Kurgunun sonlarında “*eşitlik ve denge*” esasına uygun olarak gönderilen mesaj ile ABD ve SSCB arasındaki gelişmeyi (Orman Göğsü Gezegeni’nin bulunması) hiç gerçekleşmemiş sayıp, dünyada mevcut olan sistemde yaşamlarını sürdürmeye devam etme kararı almıştır.²¹⁹Cengiz Aytmatov’un romanı bu şekilde sonlandırarak, dünyada sürmekte olan insani ve çevresel sorunlara gözlerini kapatıp birbiri ile mücadele etmeyi tercih eden tüm devletleri eleştirdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca belirtilen yönleri ile eser, yalnızca devletlerin uygulamalarını eleştirmekle kalmamakta; dünyadaki

---

²¹⁷Ibid, s. 121

²¹⁸Ibid, s.180

²¹⁹Ibid, ss.233-238

gidişata, uluslararası sisteme ve hatta “zorlayıcı” devletlerin var oluşuna ilişkin radikal eleştirileri ile ön plana çıkmaktadır.

Cengiz Han’a Küsen Bulut

Bu eser, Gün Olur Asra Bedel romanında yer alan Abutalip Kuttubayev karakterinin öyküsünün devamı niteliğindedir. Romanda ucu açık bırakılmış olaylar ve sorgu yargıcı Tansıkbayev’in tutumunun gerekçeleri bu eserde açıklanmaktadır. Çalışmanın kapsamı çerçevesinde eserin önemi, “*mankurtlaşma*”nın sosyolojik açıklamasını ortaya koymasında yatmaktadır. Çünkü Tansıkbayev karakteri, statü ve maddiyat peşinde koşan ve bu amaçlarına ancak iktidarı etkileyecek işler yaparak sahip olacağı farkında olan, pragmatik bir karakteri teşkil etmektedir. Bu karakterin gerçekleştirmiş olduğu eylemler (ve haksız iftiralar) bu yüzdendir. Romanda devletin, “*burjuva milliyetçileri*”nin ortaya çıkarılmasında payı olanları ödüllendirerek teşvik ettiğine de değinilmiştir.²²⁰Cengiz Aytmatov’un kurgusunda yer verdiği bu gerçeklik, SSCB’de yaşanan pek çok haksızlığın nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir çerçeve sunar niteliktedir. Yüksek statüye sahip devlet yetkililerinin sorumsuzca ve denetimsizce hareket etmeleri ve bunun doğurduğu sonuçlar, sistem içinde dalkavukluk yolu ile yükseliş gerçeği böylelikle eleştirilmektedir. Eserde bu eleştirinin en uç örneğini, Tansıkbayev karakterinin “*Stalin’in Tanrı olduğunu*” ifade etmesinde görmek mümkündür.²²¹

Bunlara ek olarak romanda dönemin uluslararası gelişmelerinden kesitler bulmak da mümkündür. Yugoslavya’nın bağımsızlık ilanı ve bu ülkenin Stalinizm’den uzak; kendisine has bir sosyalizm modeli benimsemesi de bu kesitlerden birisini teşkil etmektedir. (Eserin kurgusunda savaş esiri olan başkarakter Abutalip’e, Yugoslavya partizanları ve İngilizlerle iş birliği yapmış olmak iftirası atılmaktadır.²²²) Bu eser, dönemin tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerini yansıtmaya açısından önemli bulunmaktadır. Bununla birlikte Stalin Dönemi’ne, dönemin iç ve dış politikasına ilişkin eleştiriler barındırması açısından da çalışmada değerlendirilmesi gereken unsur içermektedir. Bununla paralel olarak Tansıkbayev karakterinin şu düşüncesi de özelinde

---

²²⁰Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han’a Küsen Bulut*, Çev. Refik Özdek, 29. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat,2018., s.14

²²¹ Ibid, s.16

²²² Ibid, s.20

Stalin Dönemi SSCB Devleti'ne, genelinde tüm devletlere yöneltilmiş radikal bir eleştiriyi ve insanların içine düştüğü bir paradoksu ifade etmektedir:

“Bazıları insan hayatının önemli olduğunu sanıyorlardı... ne laf ya! Devlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır. Yakılacak insan olmazsa soba söner. Sönen, yanmayan sobanın da hiçbir yararı yoktur. Ama öte yandan insanlar da devlet olmadan yaşayamazlar. Sobayı tutuşturan, yakan onlardır.”²²³

Aynı zamanda bu karakterin devlet üzerine düşüncelerinin, çıkar odaklı olup; Uluslararası İlişkiler teorilerinden klasik realizm yaklaşımı ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir:

“...Ama senin için de benim için de önemli olan Sovyet iktidarının, Sovyet çıkarının her şeyden önce gelmesidir. Anandan, babandan bile önde gelir. Çocuklardan bile daha önemlidir Sovyetler 'in yüksek çıkarı.”²²⁴

Stalin'in uygulamaları değerlendirildiğinde ve kendisinin uzun yıllar ABD Dış Politikasına etki etmiş Henry Kissinger tarafından da reelpolitğin usta bir uygulayıcısı olarak nitelendirildiği göz önünde bulundurulduğunda²²⁵, Cengiz Aytmatov'un bu eserinde de Tansıkbayev karakterinin söyledikleri üzerinden Stalin'in düşünceleri ve reel politik uygulamalarının eleştirildiği sonucuna varılabilir.

Dişi Kurdun Rüyaları (1986)

Dişi Kurdun Rüyaları, felsefi açıdan yoğun, sorgulacı ve çok yönlü bir eserdir. Ayrıca SSCB'deki “*uyuşturucu gerçeğini*” yansıtması ve sistemini temelinden eleştirmesi yönüyle diğer Cengiz Aytmatov eserlerinden ayrılmaktadır. Roman, içerisinde birden çok öykü barındırmaktadır. Bunlar: insanın, çıkarları uğruna doğal yaşama müdahale etmesini işleyen “*Akbar ve Taşçaynar*” isimli kurtların öyküsü; SSCB'de uyuşturucu gerçeğini haber yapmak ve bağımlıları uyuşturucudan kurtarmak gayesindeki Abdias karakterinin öyküsü; Çoban Boston ve Bazarbay karakterlerinin dönemin siyasi özelliklerini yansıtan öyküsüdür. Aynı zamanda romanda yer alan “*Altı*

---

²²³Ibid, ss. 23,24

²²⁴Ibid, s.101

²²⁵Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2000., s.471

Adam ve Yedincisi” öyküsü de çalışma açısından değerlendirilmesi gereken bir siyasi metni teşkil etmektedir.

Abdias karakterinin öyküsünde ön plana çıkan eleştiriler, SSCB’deki uyuşturucu kullanımı ve ticareti ve inanç üzerinedir. Papaz Okulu’ndan kendi dini doktrinini oluşturmaya çalıştığı gerekçesi ile atılan Abdias, kilisenin dayattığı Ortodoksluk ve devletin dayattığı bilimsel materyalizm²²⁶dünya görüşleri kıskacında kalmış bir karakter olarak tasvir edilmektedir. Dolayısıyla metinde, SSCB’nin vatandaşlarına dayatmış olduğu maddeci anlayış eleştirilmekte, “*Dinin yok edilmesi sonucunda bunun yerini ne alacaktır?*” sorusu sorulmaktadır. Cengiz Aytmatov, bu sorgulama esnasında *insanların iman edeceği yeni dinin “en müthiş silahlarla donatılmış askeri güç”*²²⁷ olduğu ifadesine yer vermektedir. Bu ifade ile (başta SSCB ve dikte ettiği düşünce sistemine olmak üzere) dünyada yükselişte olan maddeci anlayışa eleştiri yöneltmektedir. Bu eleştirinin içerisinde, silahlanma yarışını tırmandıran ABD ve SSCB başta olmak üzere, tüm dünya devletlerine; dünyada süregiden sisteme karşı bir meydan okuma da yer almaktadır.

Öte yandan Abdias karakterinin öyküsü üzerinden SSCB’de var olan uyuşturucu ticareti gerçeği de yansıtılmaktadır. Öyle ki bu karakter, gazetecilik mesleğine atılarak, uyuşturucu gerçeğini tüm dünyaya anlatmayı; uyuşturucuya saplanmış gençleri bu yoldan ayırmayı kendisine misyon edinmiştir. SSCB’de bu gerçeğin sürekli örtbas edilmek istenmesini Cengiz Aytmatov “*devekuşu politikası*” olarak adlandırmaktadır. Devekuşu politikasına göre uyuşturucu kullanımı ve ticaretinin yaygınlaşmasını kabul etmek ve ifşa etmek, SSCB’nin prestijine leke sürecektir. Yetkililer ise devletin prestijini, uyuşturucu ile mücadeleden ve dolayısıyla gençlerin hayatlarından çok daha önemli görmekteyler. Sonuç itibarı ile bu eserde, devlet yetkililerinin uyuşturucu kullanımına ve ticaretine ilişkin tutumları radikal bir şekilde eleştirildiği görülmektedir.²²⁸Cengiz Aytmatov, Abdias karakterinin şu ifadeleri ile konuya ilişkin tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur:

“*Böylesine büyük bir bedele mal olacak bir prestijin ne yararı olacak?*”²²⁹

---

²²⁶ Cengiz Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, Çev. Refik Özdek, 26. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, ss.46-48

²²⁷ Ibid, s.212

²²⁸ Ibid, s.55

²²⁹Ibid

“Bütün dünyaya karşı kendi sisteminin en iyi sosyal sistem olduğunu, kötülüklerle karşı bağışıklı bulunduğunu iddia eden bir dairede bütün bunlar nasıl oluyor?”²³⁰

Yukarıda incelenen metin aracılığıyla eserde Soğuk Savaş Dönemi'ne ilişkin gerçekliklere de yer verilmiştir. Bu gerçeklikler doğrultusunda eserde iki kutuplu sisteminin kutuplarından birinin başını çeken SSCB'nin prestij kaygısına değinilerek uluslararası sistemin gerektirdiklerinin bireylerin hayatlarından daha önemli bulunması eleştirilmiştir. Öte yandan kurguda geçen örtbas etme çabası vasıtasıyla SSCB'nin Destalinizasyon Dönemi ve sonrasında görece bir liberalleşme yaşamasına rağmen devam eden “sansür” gerçeğine de eleştiri yapılmıştır. Ayrıca gençleri uyuşturucu kullanımı ve ticaretinden vazgeçirmeye çalışan Abdias karakterinin uyuşturucu tüccarları tarafından darp edilmesi esnasında geçen diyalog da Stalin'e yönelik eleştiri barındırmaktadır. Karakterin (Boss) Abdias'ı, onları Tanrı'ya inanmaya davet ettiği için “*Halk Düşmanı*” olmakla suçlaması ve Stalin'e ait olan “*Bizimle olmayan bize düşmandır*” sözünü sarf etmesi, Abdias'ı Tanrı'nın olmadığını söylemeye zorlaması belirtilen diyalogda yer almaktadır.²³¹ Dolayısıyla romanın bu kesiti de Stalin Dönemi'nde dini inanışlara karşı tutuma ilişkin bir eleştiri niteliği taşımaktadır.

Ayrıca romanda yer alan “*Altı Adam ve Yedincisi*” hikayesi ile Ekim Devrimi sonrasında yaşanan iç savaşa atıf yapılmıştır. Hiçbir ideolojinin insan hayatından ve vicdanından önce gelemeyeceğini anlatan bu hikâyenin sonunda Cengiz Aytmatov, dönemi şu şekilde analiz etmiştir:

“Devrimin yolları korkunç izlerle doludur. İç savaş, bir millet için daima faciadır. Bir yanda tarihsel yeniliklere karşı koyanlar, öte yanda, var olanı kökünden sarsarak kendi akımlarını hızlandırmak için sabırsızlık gösterenler vardır...”²³²

Romanda yer alan bir diğer sistemsal eleştiri ise Çoban Boston karakterinin yaşantısı üzerinden aktarılmaktadır. Bir önceki alt başlıkta ele alındığı üzere Cengiz Aytmatov, 1960-1970'li yıllarda yazmış olduğu eserlerinde, SSCB'de işleyişe ilişkin eleştirilere yer vermiş; sisteme karşı bir duruş sergilememiştir. Çoban Boston'un yaşam öyküsü vasıtasıyla ise ekonomik planlamaya ilişkin eleştirileri daha farklı bir boyuta taşımış; SSCB ekonomik düzeninin belkemiğini oluşturan kolhoz/sovhoz sistemini

---

²³⁰Ibid, s.108

²³¹Ibid, s.258

²³²Ibid, s.87

eleştirmiştir. Bunun en uç örneği ise Boston karakteri ile sekreter arasında yaşanan diyalogda görülmektedir. Boston, özel toprak mülkiyetinin bulunmadığı sosyalist sisteme karşı çıkmaktadır. Cengiz Aytmatov'un eserlerinde, özel mülkiyet ve SSCB'deki ekonomik sisteme ilişkin en radikal meydan okumalardan birini teşkil eden diyalog şu şekildedir: Boston, kendisine “*Toprak halkındır*” diyen hücre sekreteri Koçkarbayev'e:

“Benim ağılum bana ait değil de halka aitse, gelsin, benim yerime işleri halk yapsın.”²³³ cevabını vermektedir.

Sekreterin: “*İktidarın tek sahibi halktır*”²³⁴sözü üzerine ise

“Halk mı? Peki sana göre ben neyim? Ben halktan biri isem, niçin hiçbir gücüm, hiçbir şeyim olmadığını anlamıyorum.”²³⁵ cevabını vermektedir.

Boston karakteri, tepeden kendisine dayatılan planı, gerçekleştirmenin neredeyse imkânsız olduğunu; planda kendisine sunulan olanaklar azaltılırken, kendisinden her zaman daha fazla verim istendiğini söyleyerek, bu gidişatın doğru olmadığını savunmaktadır. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov'un, Boston karakterinin diyalog ve düşünceleri üzerinden SSCB'nin ekonomik sistemine ilişkin radikal eleştirilerde bulunduğu görülmektedir.²³⁶

Kassandra Damgası (1994)

Kassandra Damgası romanı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve 1991'de SSCB'nin dağılması sonrasında kaleme alınmış ve yayınlanmıştır. Dolayısıyla Uluslararası İlişkilerde farklı bir dönemin atmosferini yansıtan bir eserdir. Ayrıca Cengiz Aytmatov'un, Orta Asya'daki toplulukların yaşantısına yer vermediği tek romanıdır. Bununla birlikte romanın, *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda işlenen felsefi sorular ve sisteme ilişkin görüşler yönünden bazı ortak noktalarının olduğunu ifade etmek mümkündür. Aytmatov, bu eseri yazarken Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde büyükelçilik görevinde bulunmuştur; romanın Orta Asya coğrafyasından uzakta: Avrupa ve ABD'de geçmesinde bunun etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca roman, bilim kurgusal ve distopik nitelikler taşımaktadır.

---

²³³Ibid, s.323

²³⁴Ibid

²³⁵Ibid

²³⁶ Ibid. s.333

Romanın ismi kurgusal niteliktedir. “*Kassandra Damgası*”, anne karnında olup doğmayı reddeden, doğduğu takdirde dünyaya (Stalin ya da Hitler gibi) kötülük getireceği bilinen embriyoların, annelerinin alnında oluşturduğu kırmızı damgalara verilen isimdir.²³⁷ Dolayısıyla *Kassandra Damgası*, sembolik bir uyarı anlamı taşımaktadır. Buna paralel olarak eserin de edebi kaygı taşımasının ötesinde okuyuculara yönelik bir uyarı misyonu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Cengiz Aytmatov, bu eserinde başkarakterlerden biri olan eski SSCB kozmonotu Filofey karakterinin düşünceleri üzerinden okuyucularına felsefi ve siyasi içerikli görüşlerini belirtmektedir. Özellikle “*Bolşevizm olmasaydı, Nazizm olabilir miydi?*” ya da “*Stalin olmadan Hitler olabilir miydi?*” sorgulaması nezdinde dönemin kamuoyunun bu “*kötülükte kardeşleşen*” tiranların yükselişine izin vermeleri eleştirilmektedir. Güncele dönük olarak ise balinaların intiharları ile *Kassandra Damgası* arasında benzerlik kurularak, insanlarda yaşama içgüdüsünü budayan ahlaksızlık ve kötülüğe vurgu yapılmaktadır.²³⁸ Aynı karakterin ifadeleri üzerinden Afganistan’da yaşananların “*işgal*” olarak nitelendirilmiş olması da çalışma açısından önem arz etmektedir.²³⁹ Bu karakter, sözde sınırlı askeri güç üzerine bölgeye sevk edilen “*işgalci askerlerin*”, insanlık utancı olarak tarihe geçecek ceset tuzakları operasyonlarını anlatmakta ve lanetlemektedir. Bu vasıtayla Cengiz Aytmatov, iki süper gücün Afganistan’da karşı karşıya gelirken sivillerin gayri insani biçimde katledilmelerini radikal bir şekilde eleştirmiştir.

Romanda “*yapay ve insanoğlunun kendi ürünü*” olan tehlikeler zinciri şöyle sıralanmaktadır: “*açlık, varoşlar, hastalıklar ve bunların içinde AIDS, savaşlar, ekonomik krizler, sosyal patlamalar, cinayetler, fuhuş, uyuşturucu bağımlılığı ve uyuşturucu mafyası, etnik çatışmalar, ırkçılık, ekolojik felaketler, nükleer felaketler*”²⁴⁰

Bu tehlikeler günümüzde de mevcut olmakla birlikte, BM UNDP’nin hedefleri, bu tehlikelerin ortadan kaldırılması üzerinedir.²⁴¹ Görüldüğü üzere Cengiz Aytmatov, bu

---

²³⁷ Bkz: Cengiz Aytmatov, *Kassandra Damgası*, Çev. Ahmet Pirverdioğlu, 1. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017, ss.27-33

²³⁸ Ibid, s.27

²³⁹ Afganistan’da SSCB’nin varlığı, müdahalesi konusunun işgal olup olmadığı tartışmalı bir konudur. SSCB’nin, Afganistan’a ilk girişi, Afgan yönetiminin yardım talebi üzerine gerçekleşmiştir. Bkz: Asimetrik Savaşlar, “SSCB’nin Afganistan’ı İşgali ve İç Savaş”, 03 Nisan 2011 <https://asimetriksavaslar.wordpress.com/2011/04/03/200/> (e.t. 28.12.2018)

²⁴⁰ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, op.cit., ss. 40,41

²⁴¹ United Nations Development Programme, loc.cit.

romanında küresel ölçekte iş birliği ve ortaklıkla çözülebilecek ciddi küresel sorunları belirtmiş, insanları bu tehlikelere karşı uyarılmış ve bunların çözümü için tüm dünya devletlerine, tüm insanlığa bir çağrıda bulunmuştur.

Romanın başkarakterlerinden birisi olan fütürolog Robert Bork, insanlığı bu tehlikelere karşı uyarmayı kendisine misyon edinmiştir. “*İnsanlığın gelecek nesiller karşısındaki sorumluluğuna*” ilişkin söylemleri bunu gösterir niteliktedir.²⁴²Öte yandan romanda ciddi bir popülizm eleştirisi de bulunmaktadır. Buna göre Bork karakterinin karşısında konumlanmış, başkan adayı Oliver Ordok; insanlığın karşı karşıya olduğu tüm tehlikeleri ve Cassandra Damgası’nı görmezden gelmek isteyen halkın isteğini karşılayacak şekilde Cassandra Damgası’nın aleyhinde hararetli söylevler vermekte ve gerçekleri görmezden gelmektedir. Popülist, çıkarıcı ve söylemleri ile kitleleri coşturan Oliver Ordok karakteri romanda bizzat Aytmatov tarafından Goebbels²⁴³ile benzeştirilmektedir.²⁴⁴

Ayrıca bu eserinde Cengiz Aytmatov, perestroika sürecine ve Gorbaçov’a ilişkin göndermelerde bulunmuş; sürecin karşıtlarını eleştirmiştir. Bu doğrultuda, tehlikelere kayıtsız kalmakta ısrarcı olan bir grup Rus’un şu ifadesi önemlidir:

“*Filofey, uzayın Gorbaçov’udur, o Amerika’ya hizmet ediyor! Rusya’yı çökertmek istiyor! Bir tane Perestroika bize yeter!*”²⁴⁵

Ayrıca R. Bork karakterinin ifadesi ile perestroika süreci, romantik olarak nitelendirilmiştir. Bunlarla birlikte romanda yapılan bir betimlemenin, Cengiz Aytmatov’un mimarı olduğu Issık Göl Forumu katılımcılarının Gorbaçov ile görüşmesini andırması da dikkat çekicidir. Öyle ki bir anı olarak sunulan bu betimleme, Gorbaçov-Issık Göl Forumu katılımcılarının görüşmesi ile aynı tarih ve aynı yerde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte romanda geçen bu toplantıya bizzat Gorbaçov başkanlık etmektedir.²⁴⁶Perestroika sürecine ilişkin olarak romanda yer alan bir diğer unsur ise Kızıl Meydan’da gerçekleşen olayların anlatısıdır. Anlatı, aynı zamanda silahsızlanmaya ilişkin görüşleri yansıtması yönünden de önemlidir. Anlatıda

²⁴² Aytmatov, *Kassandra Damgası*, op.cit., ss. 63,99

²⁴³ Joseph Goebbels için detaylı bilgi için bkz: Helmut Heiber, “*Joseph Goebbels*”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Goebbels> (e.t. 28.12.2018)

²⁴⁴ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, op.cit., s.125

²⁴⁵ Ibid, 181

²⁴⁶ Ibid, s.59

silahsızlanma karşıtı ve silahsızlanma yanlısı iki kutup karşı karşıya gelmektedir. Bir kutup, perestroikanın getirdiği silahsızlanmadan hoşnut değildir ve Askeri Sanayi Sektörü'nün eski haline dönmesini istemektedir. Göstericilerin taşıdığı pankartlar ile Aytmatov ironik biçimde bu kutbu eleştirmektedir. Pankartlardan bazıları şu şekildedir:

“Devlet karşıtı reformlara hayır!”; “Bizi yenmek için soğuk savaşı elimizden aldılar!”; “Yaşasın teknolojik gelişimi sağlayan soğuk savaş!”; “Kahrolsun satılmış hümanistler!”²⁴⁷

Aynı olayda yer alan diğer kutup ise pasifist ve anti-militarist olarak silahsızlanmayı savunmaktadır. Anlatı pasifist bir genç kızın militaristler tarafından yakılması ve meydandaki insanların dağılmasıyla son bulmakta; militarizm lanetlenmektedir.

Öte yandan Cengiz Aytmatov, bu romanında Türk Dünyası'nda yaşanan birtakım trajedilere de değinmiştir. Örneğin Dağlık Karabağ'da yaşanan olaylar, yazar tarafından Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan bir kanlı savaş olarak nitelendirmiştir.²⁴⁸Bu kanlı savaşta komutanların, ölenlerin naaşlarını, yakınlarına para karşılığında satarak ticaret ağı kurmalarını eleştirmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen bir trajedi olarak 1993 Madımak Katliamı²⁴⁹ve Almanya'da Türklerin yaşadığı evlerin kundaklanmasına da romanda yer verilmiştir. Bu trajediler, “İnsanın nasıl olup da bu kadar kötü olabildiği” sorgulaması yapılırken yazar tarafından uç örnekler olarak sunulmuştur.²⁵⁰

Ebedi Gelin (Dağlar Yıkıldığı Zaman) (2006)

2006 yılında yayınlanan Ebedi Gelin, Cengiz Aytmatov'un son edebi eseridir. Cassandra Damgası gibi bu eser de SSCB'nin dağılması sonrasında farklılaşan siyasi atmosferi ve uluslararası sistemi/düzeni; bunların beraberinde getirdiği olay, sorun ve sonuçları içermektedir. “Küreselleşme” olgusuna ilişkin sunduğu perspektif ile de ayrıca önemlidir. Romanda genel olarak SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan etmiş ülkelerde insanların yaşadıkları sorunlar işlenmektedir. Bu ülkelerde sosyalist sistemden kapitalist sisteme geçişin etkisiyle insanların maddiyat ve para kazanma hırsı

²⁴⁷ Ibid, s.139

²⁴⁸Detaylı Bilgi için bkz: Yunus Ekici, “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmek Bilmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”, Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Mart 2017, 2/1, s 62-77

²⁴⁹Detaylı bilgi için bkz: *BBC News Türkçe, Sivas 1993: Madımak Otelinde Ne Oldu?* “, 02.07.2018 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994> (e.t. 28.12.2018)

²⁵⁰ Bkz: Aytmatov, *Kassandra Damgası*, op.cit., ss. 165-166

ile alçılması; böylelikle kendilerine ve doğaya zarar vermesi gibi durumlar vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov bu eseri vasıtasıyla Francis Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu*" olarak nitelendirdiği süreci eleştirmektedir. Bir diğer ifadeyle eserde, Soğuk Savaş'ın galibi olarak görülen "*kapitalist kutbun*" zaferinin aslında insanlık ve doğanın açısından büyük kayıplara yol açtığı farklı açılardan eleştirilmektedir. Kapitalizmin, çevre tahribatındaki rolüne ek olarak bu eserde kapitalizmin sanat üzerinde yarattığı olumsuz etkiye de değinilmektedir. Bu doğrultuda eserde kapitalist sistemde popüler kültür ablukası altında bulunan sanatın her geçen gün yozlaşması tasvir edilmektedir. Cengiz Aytmatov'un popüler kültüre, sanata, basına ilişkin bu görüşlerinin, Uluslararası İlişkiler teorilerine de etki etmiş olan Frankfurt Okulu düşünürleri T.W. Adorno ve M. Horkheimer'in görüşleri ile örtüştüğünü ifade etmek mümkündür. Basın özgürlüğüne ve serbest piyasa ekonomisindeki "*özgürlük*" anlayışına ilişkin yönelttiği eleştiri de çalışma açısından önem taşımaktadır:

*"Ah zavallı basın! Totalitarizm döneminde basın özgürlüğü üzerine hep mücadele etti ama şimdi piyasa ekonomisinin kölesine dönüştü."*²⁵¹

Ayrıca romanın başkarakteri Samançin'in gözünden, SSCB'nin dağılması sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçen ülkelerde boy gösteren gelir dağılımı uçurumunu, büyük işsizlik sorununu ve bunun yanında yeni düzende aşırı zenginleşen "*oligark*"ların²⁵²lüks tutkusunu görmek mümkündür. Aytmatov, bu durumu Samançin karakterinin, Sovyet yanlısı olarak nitelendirilen Niva marka arabasından vazgeçmeyişi ve aşırı zenginlerin "*limuzini*" sembolleştirmesi üzerinden işlemiştir.²⁵³Bundan daha önceki eserlerinde Sovyet rejiminin yanlışlıkları üzerine eleştiriler getiren Cengiz Aytmatov, mevcut yeni sistemde eski sistemi eleştirmeye devam ederken bir yandan da serbest piyasa ekonomisine geçişin getirdiklerini de eleştirmektedir:

"... Aslında Jiguli, Moskviç marka sıradan arabalar bile köylerde pek fazla değildi, başka türlü olması beklenemezdi de çünkü köylüler kolhozlarda aldıkları cüzi maaşı bile artık almıyor ve yokluk içinde yaşıyorlardı. Eskiden olan bir toprak köleliği idi, yine de... Şimdi ise insanların her

²⁵¹Cengiz Aytmatov, *Ebedi Gelin*, Çev. Ahmet Pirverdioğlu, 7. Baskı, Ankara, Elips Kitap Yayınları, 2016, s.41

²⁵²Oligark için bkz: Hannah Thoburn, "*Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu*", SETA Vakfı Yayınları, İstanbul:2015 Yayın no:56, s.39 ve A. Sait Sönmez, "*Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası*", T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri, Cilt:37, 2010, ss. 37-76

²⁵³ Cengiz Aytmatov, *Ebedi Gelin*, op.cit. s.52

*biri bir yoldan, kimi ağır zahmetle, kimi hırsızlıkla geçinmeye çalışıyordu. Hiç değilse hürriyet var, diyorlardı. Geçim olmadan hürriyet de bir işe yaramazdı ki...*²⁵⁴

Pasajın devamında Cengiz Aytmatov, insanların, bu durumun serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinden kaynaklandığını; geçiş sağlandıktan sonra her şeyin yoluna gireceğini düşünmelerinin mantıksızlığına vurgu yapmaktadır. Bu vurgu ise asıl sorunun kapitalist sistemin kendisinde olduğunu düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Yine bu sav ile paralel olarak kapitalist düzende temel ihtiyaçların bile meta olarak görülmesini (su örneği ile belirtmektedir) eleştirmekte; özellikle de enerji kaynaklarının çıkarılmasında doğa tahribatı ve bu kaynakların fahiş fiyatlarla satılmasının üzerinde durmaktadır. Ana karakter, sosyalist düzenden kapitalist düzene geçişte her şeyin “meta” olarak görülmesi karşısında hayret ve hayal kırıklığı içerisinde betimlenmektedir. Ayrıca bu düzenin yalnızca insanları değil, insanların ruhunu da ağına düşürmekte olduğu uyarısı da romanda görülmektedir.²⁵⁵ Dolayısıyla bütün bunlardan, Cengiz Aytmatov’un kapitalizmin dinamiklerini doğrudan eleştirdiği sonucu çıkarılabilir.

Ayrıca romanda kapitalizmin “metalaştırma” olgusuna ilişkin eleştirilerin, soyu tükenmekte olan hayvanlardan “kar parsaları” üzerinden dile getirilmesi manidardır. Zira Cengiz Aytmatov, resmi diplomatlık yıllarında bu türün korunması için gerçekleştirilmiş NABU-Kırgız Kar Parsı Projesi’nin başkanıdır.²⁵⁶ Romanda ise kar parsalarını avlamak üzere bölgeye Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) vatandaşlarının gelmesi, bölgede yaşayanların para için kar parsalarının avlanmasına öncülük etmesi yer almaktadır. Bu noktada Samançin karakterinin ifadesi üzerinden Aytmatov, “Hayvanların bile piyasa ekonomisinin metasına dönüşmesi”ni alenen eleştirmektedir.²⁵⁷ Ayrıca insanların maddi kazançları uğruna doğayı tahrip etmeleri de “Bu konuda konuştuğumuzdan destan olur ama para kokusunu aldık mı, her şeye hazırız, ortada ekoloji falan kalmaz.”²⁵⁸ cümlesi ile eleştirilmektedir.

Ayrıca roman, Uluslararası İlişkilerde güncel tartışmaların en temel başlıklarından biri olan “küreselleşme” olgusunu da çok yönü sorgulamaya açmaktadır. Bununla birlikte uluslararası aktörlerin çeşitlendiği Post-Westphalian Dönem’de “terör sorunu” da romanda işlenen bir diğer güncel tartışma konusudur. Bu açıdan romanda analiz edilmesi

---

²⁵⁴ Ibid, s.87

²⁵⁵ Ibid, s.188

²⁵⁶ Projeye ilişkin detaylı bilgi için çalışmanın IV. bölümüne bakılabilir.

²⁵⁷ Ibid, s.102

²⁵⁸ Ibid, s.170

faydalı görülen bir unsur da kendisini “küreselleşme karşıtı” olarak tanımlayıp; Afganistan’da askerlik yaptığı için lakabı Taştanafgan olan karakterin terör yanlısı olmasıdır. Özellikle de karakterin şiddet ve terör yanlısı olması yansıtılırken “*Belki de Marksistler onu desteklerdi*”²⁵⁹cümlesine yer verilmesinin ciddi bir eleştiri barındırdığı düşünülmektedir. Zira bu ifade ile Cengiz Aytmatov, silahlı, bombalı terör eylemleri gerçekleştiren Marksist ideolojiyi benimsemiş örgütlere eleştiri getirmiştir. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov’un son romanı olan Ebedi Gelin (Dağlar Yıkıldığı Zaman), SSCB sistemine olduğu gibi, romanın kaleme alındığı yıllarda ve günümüzde dünyaya hâkim olan kapitalist sisteme ilişkin eleştirilerin de yer aldığı bir eserdir.

---

²⁵⁹ Ibid, s.175

III. BÖLÜM

CENGİZ AYTMATOV’UN KÜLTÜREL DİPLOMASİYE, KAMU DİPLOMASİSİNE KATKILARI

Daha önce de belirttiğimiz üzere Cengiz Aytmatov, yazar kimliği ile tanınmasının yanı sıra diplomasi tarihine de etki etmiş bir diplomattır. Klasik anlamda resmi bir diplomat: resmi büyükelçi olması 1989 yılına tekabül etse de Cengiz Aytmatov’un diplomasi ile ilgilenmeye başlaması daha erken bir tarih olan 1960’lı yıllara dayanmaktadır. Dolayısıyla yaşamının çok büyük bir bölümünde (yaklaşık 50 yıl) diplomasi ile iştigal ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde Cengiz Aytmatov’un diplomatlığının ilk yıllarından (1960’lar) itibaren SSCB’de yürüttüğü kamu ve kültürel diplomasi analiz edilecektir. Belirtilen kapsam dahilinde “*Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi*”ndeki kamu diplomasisi faaliyetleri, I. Issık Göl Forumu nezdinde yürüttüğü kültürel diplomasi ve yumuşak gücün bir unsuru olarak kültürel ilişkilere katkıları, dönemin siyasi özellikleri ışığında incelenecektir.

Bu bağlamda önemle belirtmemiz gereken husus bazı kaynakların Cengiz Aytmatov’un diplomasi kariyerinin 1989’daki resmi diplomasi görevi ile başladığını kabul etmesine rağmen tez çalışmamızda “*diplomasi*” ve “*diplomatlık*” kavramları geniş anlamları ile değerlendirilmekte ve dolayısıyla diplomasi kariyerine resmi olmayan diplomasi faaliyetleri de dahil edilmektedir. Bir diğer ifadeyle Cengiz Aytmatov’un, diplomatlığının ilk dönemlerinde (1960-1989) resmi bir diplomat olarak değil, resmi olmayan bir diplomasi yürütücüsü olduğu kabul edilmektedir. Zira Cengiz Aytmatov, kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve kültürel ilişkiler açısından faaliyetler yürütmüştür.

1. Diplomasi: Kültürel Diplomasi ve Kamu Diplomasisi

Klasik anlamını yansıtacak şekilde diplomasinin kısaca barışı tesis etme ve koruma sanatı olduğunu ifade etmek mümkündür. Klasik diplomatlar ise bir ya da daha

çok aktör arasındaki ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesi için devletler tarafından görevlendirilmiş aracilar, diyalog kurucular ve ilişki yürütücüler olarak nitelendirilebilirler. Tarihe bakıldığında diplomasinin, içinde bulunduğu çağın gereklerine göre şekillenmiş bir dış politika aracı²⁶⁰olarak sürekli değişim geçirdiği görülmektedir. Bir diğer deyişle diplomasi, tarih boyunca değişip farklı yöntemler üzerinden çeşitlenmiştir ve bunun bir sonucu olarak günümüzde pek çok diplomasi türü bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüz koşullarında diplomasi, “dar” ve “kısıtlı” klasik diplomasi anlayışından ibaret olmayıp, kültürlerarası-toplumlararası diyalogu ve etkileşimi içeren çok daha geniş bir spektruma sahiptir. Kapsayıcı bir kavram olarak değerlendirildiğinde diplomasi, kategoriler çerçevesinde incelenebilmektedir. Bunlardan güncelliğini korumakta olup, en çok tercih edilen diplomasi kategorilerini geçici (ad-hoc) diplomasi, sürekli diplomasi, açık diplomasi, zirve diplomasisi ve kamu diplomasisi, kültürel diplomasi teşkil etmektedir.

Çalışmanın bu alt başlığında ise yukarıda belirtilen diplomasi türlerinden “*kamu diplomasisi*” ve “*kültürel diplomasi*” konu kapsamına girmektedir. Zira Cengiz Aytmatov, resmi diplomatlık döneminden önce kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi çerçevesinde faaliyetler yürütmüştür.²⁶¹Bu nedenle öncelikle kamu diplomasisi ve kültürel diplomasiye ilişkin bilgi verilmesinde fayda görülmektedir.

Kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi türleri, diğer diplomasi türlerine kıyasla daha yakın zamanlarda ön plana çıkmaya başlanmıştır. Bu iki kavramı detaylıca açıklamaya girişmeden önce, kamu diplomasisi ve kültürel diplomasinin kimi zaman yanlış şekilde birbiri yerine kullanılan kavramlar olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bir diğer ifadeyle kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi, aslında birbirinden farklı iki diplomasi türüdür. Öte yandan kültürel diplomasi (ya da kültür diplomasisi), bazı teorisyenler tarafından kamu diplomasisinin temel yapı taşı²⁶²veya bir kolu olarak da

---

²⁶⁰ Barış Özdal, “*Diplomasi*”, Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Ed. *Diplomasi Tarihi-I*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017, s.31

²⁶¹ Bu noktada Cengiz Aytmatov’un, resmi diplomatlığı süresince de kültürel ilişkiler ve kültürel diplomaside etkin olduğunu belirtmekte fayda görülmektedir.

²⁶²U.S. Department of State, “*Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy*”, U.S. Department of State, September 2005 <https://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> (e.t. 13.10.2019)

kabul edilmektedir.²⁶³Belirtilen iki diplomasi türünün ayırımına varabilmek için öncelikle bunların tanımı ve kapsamını ele almak gerekmektedir.

“*Kamu diplomasisi*” Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren kullanılan bir kavram olmakla birlikte daha çok Soğuk Savaş Dönemi propaganda uygulamaları ile birlikte anılmaktadır. Dolayısı ile kamu diplomasisi tanımına ilişkin genel kanı, Soğuk Savaş yıllarında her iki kutupta da etkin kullanılmış bir diplomasi aracı olan propaganda ile bağlantılı olduğudur.²⁶⁴Öyle ki kamu diplomasisi kavramını ilk kez (1965) kullanan Edmud Guillion’un bu kavramı ileri sürmesindeki motivasyonunun “*propaganda*” kavramının olumsuz çağrışımına alternatif üretmek olduğu bilinmektedir.²⁶⁵Öte yandan Soğuk Savaş’ın sona ermesi, sosyal bilimlerde (özelinde siyaset bilimi ve Uluslararası İlişkilerde) hâkim paradigmanın sorgulanmasına yol açmış ve(ya) sorgulama sürecinde katalizör etkisi yaratmıştır. Sonuç olarak Soğuk Savaş’ın sona ermesini izleyen yıllarda, küreselleşme ve teknolojinin gelişmesinin etkisiyle kamu diplomasisi de bir değişim geçirmiştir. Bunun bir sonucu olarak günümüzde “*yeni kamu diplomasisi*”²⁶⁶adı altında ayrı bir sınıflandırma mevcuttur.²⁶⁷Çalışma açısından vurgulanması önemli görülen husus ise kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi açısından ayırt edici olan özelliktir. Bu özellik, kamu diplomasisinin daha çok devlet ve organları tarafından yürütülürken; kültürel diplomaside devletin daha sınırlı şekilde etkin olmasıdır. Bunun yanı sıra kültürel diplomasinin, devletler ve klasik diplomatlardan ziyade küreselleşen dünyada çeşitlilik arz eden (uluslararası örgütler, bireyler gibi) yeni Uluslararası İlişkiler aktörleri tarafından yürütüldüğünü belirtmekte fayda vardır.²⁶⁸

Kamu diplomasisi ve alt dalları olarak nitelendirilen unsurlar, 1980’li yılların sonlarında Joseph Nye’nin “*soft power*” (yumuşak güç) kavramını literatüre sokması neticesinde Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

---

²⁶³Hwajung Kim, “*Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy*”, The Korean Journal of International Studies Vol.15, No.2 ,2017, p.293

²⁶⁴ Ibid, p.294

²⁶⁵ Özdal, op.cit., s. 59

²⁶⁶ Yeni kamu diplomasisi, çalışmanın konusu dışında kaldığı için burada incelenmeyecektir.

²⁶⁷ Kim, op.cit. ,p. 294

²⁶⁸ Özdal, op.cit., ss. 70-71

Nye'nin tanımına göre “yumuşak güç”, “Bir devletin zorlayıcı araçlar ile değil, cazibe uyandırması yolu ile amacına ulaşmasıdır.”²⁶⁹

Bu kavramı kullanarak Nye, askeri ve ekonomik güç yapılarının yanı sıra alternatif güç yapılarının da var olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁷⁰Nye, yumuşak gücü tanımladığı bir diğer ifadesinde ise alternatif güç yapılarını şu şekilde sıralamaktadır:

“Bir devletin askeri ya da zorlayıcı unsurlar eliyle başarıya ulaşmasının aksine, kültür, değerler ve fikirler yoluyla ikna etme kabiliyetidir.”²⁷¹

Ayrıca Nye, “yumuşak güç” kapsamında üç kaynak ileri sürmektedir. Bunlar: kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve kültürel ilişkilerdir.²⁷²Çalışmada Cengiz Aytmatov'un, yumuşak gücü oluşturan bu üç kaynağın üçünde de etkin olduğu ileri sürülmektedir.

Yukarıda söz edilen diplomasi türlerinin tanımlanmadan önceki tarihlerde de var oldukları bilinmelidir.²⁷³Fakat bu diplomasi türlerinin ve bir diplomasi aracı olarak yumuşak gücün kavramsallaştırılması ve Uluslararası İlişkiler disiplini gündeminde yer alması, kimi Uluslararası İlişkiler kuramları tarafından odak noktası haline getirilmesi henüz yenidir.

Küreselleşme neticesinde toplumlararası diyalogun artmasının da etkisiyle günümüzde önem kazanan diplomasi türlerinden birisi de kültürel diplomasi. Kültürel diplomasi, kültür diplomasisi ya da diğer adıyla kültürlerarası diplomasi²⁷⁴fikirlerin, değerlerin, geleneklerin ve kültürün diğer boyutlarının ya da kimliğin, Uluslararası İlişkileri güçlendirmek, sosyo-kültürel iş birliğini geliştirmek ve ulusal çıkarların

---

²⁶⁹ Joseph S. Nye, *Soft Power, The Means To Success In World Politics*, New York: Public Affairs, Perseus Books Group, 2004, pp. x.

²⁷⁰ İbrahim Kalın, “*Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*”, *Perceptions Journal of International Affairs*, 2011, Volume 16, Number 3, 2011, pp.8-9

²⁷¹ Institute for Cultural Diplomacy, “*What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power?*”, http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy (e.t. 06.04.2019)

²⁷² Tim Rivera, *Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship With Her Majesty's Government*, Los Angeles: Figueroa Press, January 2015, s.7

²⁷³ Kültürel Diplomasi kavramsallaştırılması, 19. yüzyılda Fransa'da gerçekleşmiştir. Ayrıca bkz: Ien Ang, Yudhishtir Raj Isar & Phillip Mar, “*Cultural diplomacy: beyond the national interest?*”, *International Journal of Cultural Policy*, 2015, 21:4, pp.366

²⁷⁴ Birbiri yerine kullanılacak olan bu kavramlardan çalışmada “kültürel diplomasi” kavramı tercih edilmiştir.

desteklenmesi için kullanılması üzerine kurulu olan diplomasi türüdür.²⁷⁵ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kültürel diplomaside amaç, değerler ve fikirler vasıtasıyla toplumlar nezdinde siyasi etki yaratmaktır. Bu amaca uygun olarak, bireyler, uluslararası örgütler, sanatçılar gibi devlet dışı aktörler tarafından yürütülmektedir. Bununla birlikte kamu sektörü ve sivil toplum unsurları iş birliği halinde olacak şekilde de kültürel diplomasi yürütülebilmektedir. Bir diğer ifadeyle devlet de (kısıtlı olarak) kültürel diplomaside yer alabilmektedir.²⁷⁶

Bu noktada kültürel diplomasının ilkelerini tespit etmek önemli olacaktır. Zira çalışmada Cengiz Aytmatov'un bu ilkeler ile örtüşen bir mantalite ve tutuma sahip bir birey olduğu; kültürel diplomasiyi ilkelerine göre yürüttüğü, tarafımızdan iddia edilmektedir. Kültürel diplomasının ilkeleri şu şekildedir:

“Kültürel farklılığa ve kültürel mirasa saygı, küresel kültürlerarası diyalogu geliştirme, adalet, eşitlik ilkesine tabii olma, uluslararası insan haklarının korunması, küresel barış ve istikrarın korunması/sürdürülmesi.”²⁷⁷

Son olarak Joseph Nye'nin, “*kamu diplomasisi*” ve “*kültürel diplomasi*” ile birlikte yumuşak güç unsurları kategorisinde değerlendirdiği “*kültürel ilişkiler*”in tanımını netleştirmek gerekmektedir. Bu noktada kültürel ilişkiler ve kültürel diplomasi ayrımını şu ifadeyle özetlemek mümkündür:

“Kültürel ilişkiler, kültürel diplomasiden farklı olarak; siyasi yönetimin müdahil olmadığı bir ortamda, kendiliğinden doğal süreçte gelişmektedir.”²⁷⁸

Çalışmanın ilk iki bölümüne bakıldığında Cengiz Aytmatov'un hayatı boyunca insan haklarına, kültüre, toplumlararası diyaloga ve özellikle barışa ve çatışmaların barışçıl yoldan çözümüne vermiş olduğu önem ortadadır. Bu hassasiyetlere sahip bir kişi olarak Cengiz Aytmatov, Nikita Kruşçev'in inisiyatifinde yürütülmüş olan Destalinizasyon Dönemi'nde ve sonrasında Brejnev Dönemi'nde, SSCB'nin kamu diplomasisinde yer almış ve (yazar olarak) kültürel ilişkilere etki etmiştir. Gorbaçov

---

²⁷⁵Emil Constantinescu, “*Cultural Diplomacy & Human Rights*”, <https://culturaldiplomacyandhumanrights.wordpress.com/what-is-cultural-diplomacy/definition/> (e.t. 06.04.2019)

²⁷⁶ Özdal, op.cit, s.71

²⁷⁷ Constantinescu, loc.cit.

²⁷⁸ Arndt, R*The First Resort of Kings. American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century.*, Washington, DC: Potomac Books, 2006, p. xviii

Dönemi ve sonrasında ise kamu diplomasisi ve kültürel ilişkiler ile birlikte kültürel diplomaside de etkin olmuştur. Diploması kariyeri boyunca kültürel diplomasının ilkeleri ile örtüşen söylem ve tutumlara; projelere ve siyasi faaliyetlere de imza atmıştır. Bu aynı zamanda onun, kültürel diplomasının ilkelerine aykırı nitelikte herhangi bir faaliyetinin olmadığı olarak da okunabilir. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov’u, ilkeli bir diplomat olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Bununla bağlantılı olarak uluslararası alandaki saygınlığının ise diyalog odaklı, iyi iletişim kurma yetisine sahip ve her şeyden önce “*hümanist*” bir kişi olarak kültürel diplomasının ilkelerini özümsemiş, dürüst bir diplomat olmasından ileri geldiği düşünülmektedir.

Öte yandan günümüzde kültürel diplomasi daha çok (başta AB olmak üzere) Batı toplum ve kurumlarına atfedilmektedir. Zira güncelde kültür diplomasisinin Batı dünyası tarafından etkili şekilde kullanılan bir dış politika aracı olduğu söylenebilir. Fakat kültürel diplomasının aynı zamanda SSCB ve ardılı RF tarafından da etkin şekilde uygulanmış bir diplomasi türü olduğunu unutulmamalıdır.²⁷⁹ Bu bağlamda çalışmada Cengiz Aytmatov’un, SSCB devletinin kültürel diplomasideki etkinliğine büyük katkı yapmış bir kültür diplomatı olduğu savunulmaktadır.

Sonuç itibarı ile diplomasının, yalnızca resmi diplomatik görev misyonuna tabi olan kişiler tarafından değil, aynı zamanda kendi toplumu dışında diğer toplumlar, devletler ve Uluslararası İlişkiler nezdinde yankı uyandırabilen; eylem ve söylemleri ile siyasi sonuç doğuracak bir etki yaratabilen bireyler tarafından da yürütülebildiği görülmektedir. Resmi sıfatı diplomat olmayan fakat kültürel, geleneksel, fikri, sanatsal değerler yolu ile farklı toplumları, devletleri etkileyebilme yetisine sahip bu bireyler için “*resmi olmayan büyükelçiler*” ya da “*kültürel diplomatlar*”, “*kültür diplomatları*”²⁸⁰ kavramları da kullanılmaktadır. Bu sebeple bizce Cengiz Aytmatov da diplomasi kariyerine resmi olmayan bir diplomat olarak başlamıştır.

---

²⁷⁹ SSCB ve RF’nin kültürel diplomasideki etkinliği, Joseph Nye tarafından da vurgulanmıştır.

²⁸⁰ Institute for Cultural Diplomacy, loc.cit.

2. Cengiz Aytmatov'un Kamu Diplomasisine ve Kültürel İlişkilere Katkıları

Çalışmanın bu bölümünde, Cengiz Aytmatov'un kamu diplomasisine ve kültürel ilişkilere (yumuşak güç unsuru olarak) yaptığı katkılar analiz edilmeye çalışılacaktır. Onun kamu diplomasisi, kültürel ilişkiler ve sonrasında kültürel diplomasiye etkilerini ve katkılarını analiz edebilmek için öncelikle dönemin koşullarının anlaşılır kılınması gerektiği düşünülmektedir.

Sosyalist blokun öncüsü olarak ortaya çıkan SSCB'nin, bu dönemde sosyalist devletler tarafından da eleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum, SSCB'nin yegâne sosyalist model olma özelliğini yitirmesi ve modelinin sorgulanmaya başlanması ile bağlantılı gerçekleşmiştir. Bundan ötürü SSCB'nin başta Doğu Blok ülkeleri olmak üzere, diğer sosyalist ülkeler ve Bağlantısızlar Hareketi karşısında da meşruiyetini sağlaması ve kendi modelinin doğruluğuna bu ülkeleri ikna ederek, başını çekmekte olduğu kutbu sağlamlaştırması gerekmiştir. Bu noktada yumuşak gücün önem kazandığı; belirtilen amaçlar doğrultusunda SSCB kamu diplomasisi ve kültürel diplomasiyi içeren faaliyetleri hayata geçirdiği düşünülmektedir.

2.1. Cengiz Aytmatov ve Kamu Diplomasisi

Cengiz Aytmatov, diplomasi kariyerine, belirtilen koşullarda bir “*kamu diplomati*” olarak başlamıştır. Söz konusu dönemde gerçekleşen gelişmeler ışığında SSCB'nin prestij kaygısının arttığını ve devletin buna karşılık yumuşak gücü etkin kullanmaya çalıştığını ifade etmek mümkündür. Bu dönemde SSCB'nin uluslararası nitelikteki yumuşak güç unsurlarından en önemlilerinden birisi de “*Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi*”dir. Cengiz Aytmatov ise diplomasi kariyerine, bu komitede faaliyetler gösteren bir kamu diplomatı olarak başlamıştır. Bu nedenle bu alt başlıkta öncelikle komiteye ilişkin bilgi verilerek SSCB dış politikası açısından önemi ortaya konacak ve sonrasında Cengiz Aytmatov'un bu kapsamdaki faaliyetleri analiz edilecektir.

2.1.1. Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi

Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi (SAAÜDK), 1956 yılının mayıs ayında kurulan²⁸¹; uluslararası siyasi meselelerle ilgilenen bir kamu kuruluşudur.²⁸²Kurulduğu yılı takip eden iki yıl içerisinde, “*Sovyetler Asya Ülkeleri ile Dayanışma Komitesi*” adı altında varlığını sürdürmüştür; 1958 yılında ise “*Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleri ile Dayanışma Komitesi*” adını almıştır.²⁸³SAAÜDK, Asya ve Afrika Halkları ile Dayanışma Örgütü (AAHDÖ)’nün²⁸⁴bir organı olarak SSCB’yi örgütte temsil etmiştir. Bu statüsü vasıtasıyla komite, Asya ve Afrika Halkları’nın ulusal bağımsızlıklarını kazanması ve sosyal adaletin geliştirilmesi için faaliyet yürüten AAHDÖ’nün çalışmalarında etkin olmuştur. Böylelikle SAAÜDK, anti-emperyalist ve anti-kolonyalist ve apartheid karşıtı mücadelelere destek vererek Sovyetler’in Asya ve Afrika Halkları ile temas kurmasına hizmet etmiştir.²⁸⁵

SSCB, bağımsızlığını yeni kazanan, bağımsızlık mücadelesi veren ya da bağlantısızlar hareketi mensubu olarak Soğuk Savaş’ta bir kutba taraf olmayan ülkelerde kendi lehine propaganda yapmak üzere bu komiteyi araçsallaştırmıştır. Dolayısıyla bir propaganda aracı olarak kullanılan bu komite, SSCB’nin yumuşak güç unsurlarından birini teşkil etmiştir.

SAAÜDK’nın, SSCB’nin yumuşak güç unsurlarından olduğu savını destekleyecek çok sayıda gerekçe (komitenin faaliyetleri) bulunmaktadır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek olan faaliyetlerden bir kısmı eğitim ve fon ile ilişkilidir. SAAÜDK, sayısı 30’u geçen farklı ülkeden çok sayıda öğrenciye, SSCB’de eğitim görmeleri için

²⁸¹ Ayrıca, SSCB’nin ardılı olan Rusya Federasyonu tarafından ismi değiştirilen komite (Rus Asya ve Afrika Halklarıyla Dayanışma Komitesi), günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

²⁸²Владимир Тольц, “Что такое Мауритания? – 50-летие создания Советского комитета солидарности стран Азии и Африки” Радио Свободная Европа/Радио Свобода, 16.06.2006, <https://www.svoboda.org/a/160802.html> (e.t. 14.04.2019)

²⁸³ Большая советская энциклопедия, Часть 3, <http://bse.uaio.ru/BSE/2423.htm#s491> (e.t. 15.10.2019)

²⁸⁴ Организация солидарности народов Азии и Африки (ОЧАА), <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/084/806.htm> (e.t. 13.10.2019)

²⁸⁵ Советский комитет солидарности стран Азии и Африки, https://wfi.lomasm.ru/%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9.%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_%D1%81%D1%81%D1%81%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82_%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD_%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B8_%D0%B8_%D0%B0%D1%84%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8 (e.t. 13.10.2018)

burs sağlamıştır. Bu uygulama kapsamında yılda binden fazla kişiye ulaşıldığı bilinmektedir. Öğrencilere verilen burslar ise eğitim masraflarından, giyim masraflarına varacak şekilde geniş bir skalada olmuştur. Belirtilen program çerçevesinde (çoğu bağımsızlığını yeni kazanmış) farklı ülkelerden öğrenci kabul edilmesi ve bu öğrencilere iyi derecede hayat standartları sağlayacak fonlar ayrılması da ayrıca önemlidir. Zira SSCB yönetiminin, bu komite ve program için kayda değer zaman ve fon ayırmasının, bunların (yumuşak güç olarak) önemini ortaya koyduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu programın, bursiyerlerin geldiği ülkeler başta olmak üzere pek çok ülkede SSCB'nin imajını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla SSCB, SAAÜDK faaliyetleri çerçevesinde burs programını uygulayarak, kısa vadede uluslararası kamuoyunda imajını olumlayacak şekilde propaganda yapmıştır. Bunun yanı sıra yönetim, programdan orta ve uzun vadede de faydalanmıştır. Öyle ki burs programı vasıtasıyla ulaştığı, burs vererek okuttuğu (yetiştirdiği) öğrencileri (bunlardan bir kısmını) “ulusal kurtuluş hareketleri” esnasında bir bağlantı olarak değerlendirmiştir.²⁸⁶Bu noktada bursiyerlerin, eğitimleri sona erdiğinde kendi ülkelerinde SSCB lehine faaliyet yürütmeseler de SSCB'ye diplomatik ve enformatik bağlantı kurmak konusunda kolaylık sağladıkları kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca komite, ulusal bağımsızlık mücadeleleri, barış ve güvenlik, ırkçılık ve sömürgeciliğe karşı mücadele gibi konularda uluslararası konferans, görüşme ve seminerlere aktif olarak katılarak SSCB'yi temsil etmiştir.²⁸⁷Dolayısıyla komitenin, ırkçılık, sömürgecilik ve yoksullukla mücadele eden ülkelerin siyasi aktörlerini olduğu gibi uluslararası kamuoyunu da etkileme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Daha geniş perspektiften değerlendirildiğinde ise komite, uluslararası konferanslarda SSCB'yi temsil eden bir “*imaj*” olarak başlı başına önemli görülmektedir.

Öte yandan dışa kapalı bir totaliter devlet olması nedeniyle SSCB'nin kendi sosyalist modelini yayması ve bunu meşru kılması, özel bir çalışmayı gerektirmiştir. Zira basın ve seyahat özgürlüğünün son derece kısıtlı olduğu şartlar altında, dünyanın geri kalanı, SSCB'deki koşullardan büyük ölçüde bihaber yaşamıştır. Neticede SSCB, bir devlet olarak vatandaşlarını refah içinde yaşattığı konusunda rüşünü ispat ederek, kendi

---

²⁸⁶ Владимир Тольц, loc.cit.

²⁸⁷ Большая советская энциклопедия, loc.cit.

sosyalist modelini yaymayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda SSCB yönetimi kontrolü çerçevesinde SAAÜDK, çeşitli ülkelerden ziyaretçiler kabul etmiştir. Bu ziyaretçileri Orta Asya ve Kafkasya’da bulunan Sovyet Cumhuriyetleri’nde ağırlayarak, toplumun huzur ve refah içinde yaşıyor olduğu izlenimini dünyaya yaymaya çalışmıştır. Dolayısıyla SAAÜDK’nın organizasyonu çerçevesinde gerçekleştirilen bu ziyaretlerin, SSCB sosyalist modelinin meşruiyetinin ve yayılmasının tesisi açısından önemli olduğunu ifade etmek mümkündür.²⁸⁸

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde SAAÜDK’nın, SSCB için önemli bir yumuşak güç unsuru olduğu sonucuna varılmaktadır. Cengiz Aytmatov’un ise söz konusu dönemde bu komitenin faaliyetlerinde yer alan önemli bir kamu diplomatıdır.

2.1.2. Cengiz Aytmatov’un Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi’nde Yer Alması ve Kamu Diplomatiğinin Analizi

Öncelikle SAAÜDK’nın, politbüro tarafından bizzat kontrol edilmesi ve “*propaganda*” aracı olduğuna ilişkin güçlü emareler barındırması nedeni ile bir kamu diplomasisi unsuru ileri sürülebilir. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov’un, komitenin bir ögesi olarak yürüttüğü diplomasi türü ise “*kamu diplomasisi*”dir.

SAAÜDK faaliyetleri dahilinde yurtdışına yapılan ve dış ülkelere SSCB’nin kabul ettiği ziyaretlere ilişkin bilgi ve diyalog içeren belgelerin hala arşivlerde gizli tutulduğu bilinmektedir.²⁸⁹Bu nedenle Cengiz Aytmatov’un, bu komitenin faaliyetleri çerçevesinde katıldığı yurtdışı ziyaretleri, projeler ve çalışmalara ilişkin detaylı bilgi verilemeyecektir. Askar Aytmatov²⁹⁰, babası Cengiz Aytmatov’un SAAÜDK’den gelen özel davetler üzerine Mısır, Endonezya, Moğolistan, Hindistan gibi ülkelere giden heyetlerde yer aldığını belirtmiştir.²⁹¹Bu bilgiden yola çıkıldığında Cengiz Aytmatov’un, SSCB’nin kamu diplomasisinin bir unsuru olarak diplomasi kariyerine başladığı çıkarımını yapmak mümkündür. Öte yandan söz konusu komitenin faaliyetleri

---

²⁸⁸ Владимир Тольц, loc.cit.

²⁸⁹ Владимир Тольц, loc.cit.

²⁹⁰ Kendisi de resmi bir diplomat olan Askar Aytmatov, Cengiz Aytmatov’un oğludur ve bir dönem babasının diplomatik amirliğinde bulunmuştur.

²⁹¹ Askar Aytmatov, op.cit, s.3

çerçevesinde Cengiz Aytmatov'un kamu diplomasisine etkileri birkaç maddede açıklanabilir.

Birinci olarak Cengiz Aytmatov'un, SSCB yönetiminin güvenini kazanmış bir yazar, siyasetçi ve kamu diplomatı olduğu söylenebilir. Zira SAAÜDK faaliyetleri çerçevesinde dünyanın çeşitli ülkelerine seyahat edebilmiş ender SSCB vatandaşlarından biri olmuştur.²⁹²Bu noktada (Cengiz Aytmatov'un da ifade ettiği üzere) SSCB'de yaratıcı aydın sınıfın oldukça nadir yurt dışına seyahat edebilmesi; tüm yurtdışı seyahatlerinin yönetimin izni dahilinde gerçekleştirilmesi; seyahati onaylanan vatandaşlar/aydınların ise seyahatleri boyunca sürekli “gözlenmiş” oldukları gerçeklerine değinmek gerekmektedir.²⁹³Zira SSCB, dışa kapalı bir devlettir ve yurtdışına seyahat hakkı da yalnızca yönetimin (KP/politbüro) güvenini kazanmış kişilere tanınmıştır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Cengiz Aytmatov'un, yönetimin güvenini ve saygısını kazanmış bir Sovyet vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, dünyaca tanınır bir yazar olmaya başlaması ile birlikte Cengiz Aytmatov'un, SSCB yönetimi tarafından, uluslararası kamuoyunda etki yaratmak üzere araştırmalılabilecek bir isim olarak görüldüğü ileri sürülebilir. Daha açık bir ifadeyle yönetimin, dünyaca tanınan bir yazar olan Cengiz Aytmatov'un uluslararası kamuoyunu etkileyebileceği motivasyonundan yola çıkarak kişiyi “*propaganda*” amaçlı düzenlenen ziyaretlere göndermiş olması muhtemeldir. Zira Cengiz Aytmatov'un, yalnızca tanınır ve iyi bir yazar değil, farklı ülke ve toplumlara hitap edebilecek özelliklere sahip bir sanatçı olduğu bilinmektedir. Bu noktada Cengiz Aytmatov'un çok yönlü kültürünün yanı sıra iletişim becerilerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Bu iki hususun ise dönemin şartları ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Öyle ki SSCB'nin yegâne sosyalist model olma niteliğini yitirdiği, prestij kaygısının arttığı ve etkilemek istediği Bağılantısızlar Hareketi mensubu ülkelerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda dönemi “kritik” olarak nitelendirmek mümkündür. SSCB Yönetimi ise bu kritik dönemde Cengiz Aytmatov'u SAAÜDK faaliyetlerinde görevlendirmiştir. Bizce bu görevlendirme, SSCB yönetiminin, Cengiz Aytmatov'u bir kamu diplomasisi

---

²⁹² Litra.ru, loc.cit.

²⁹³Ольга ТАРАКАНОВА, “Чингиз Айтматов”, Новые Известия, 18 декабря 2003, <https://newizv.ru/news/society/18-12-2003/3554-chingiz-ajtmатов> (e.t. 20.04.2019)

ögesi olarak değerlendirilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Cengiz Aytmatov'un (Bağlantısızlar Hareketi ülkelerinin çoğunluğu oluşturduğu) Endonezya, Mısır, Moğolistan, Hindistan gibi ülkelere, SSCB'nin bir propaganda yüzü olarak gönderildiği ileri sürülebilir.²⁹⁴Sonuç olarak elimizde bulunan kısıtlı verilerin ışığında Cengiz Aytmatov'un, SAAÜDK faaliyetleri kapsamında SSCB'nin kamu diplomasisinde yer almış olduğu görülmektedir.

Cengiz Aytmatov'un, kamu diplomatlığı ile eş zamanlı olarak ele alınması gereken bir başka husus daha bulunmaktadır. Bu husus ise yazar kimliği ile "*kendiliğinden*" kültürel ilişkilere etki ederek Cengiz Aytmatov'un, SSCB'nin bir yumuşak gücü olduğu iddiasıdır. Çalışmada özgün olarak ileri sürülen bu iddiaya göre, Louis Aragon'un, "*Cemile*" eserini çevirmesini takiben eseri çok sayıda Avrupa diline çevrilen Cengiz Aytmatov, doğu ve batı blokları arasında kültürel ilişkilere etki etmiştir. Zira bilindiği üzere SSCB, dışa kapalı bir ülke olup, burada yaşayanlardan yönetiminin istediği ölçüde ve doğrultuda haber alınabilmektedir. Bir diğer ifadeyle SSCB toprakları üzerinde yaşayan farklı milletlerden toplulukların yaşantılarına dair bilgi alma imkanları (diğer dünya toplumlarının) sınırlı olmuştur. Bu şartlar altında Cengiz Aytmatov, SSCB hakimiyetinde olan Türk kökenli toplulukların yaşantılarını gerçekçi edebi üslupla eserlerinde işleyerek "*demir perde*" arkasından batı dünyasına ulaşabilmiştir. Aynı zamanda bunu, "*en güzel aşk öyküsü*" olarak nitelendirilebilecek kadar ustaca bir eser yazarak gerçekleştirmiştir. Böylelikle başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinden okurlar, SSCB'de günlük yaşama ilişkin fikir sahibi olurken aynı zamanda burada yaşayan Türk kökenli toplulukların kültürleri ile tanışmışlardır.

Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un, uluslararası camiada saygın bir yazar vasfı ile SSCB'nin yumuşak güç unsurlarından biri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira Sovyet yazarı kimliği ile dünyaca tanınır olmasının yanı sıra edebi çevreler tarafından saygın bir yazar olmayı başarması ile Cengiz Aytmatov'un, Soğuk Savaş esnasında SSCB'nin prestijini olumlu etkilediğini ifade etmek mümkündür. Bunun yanı sıra dışa kapalı totaliter bir devlette gerçekçi üslup ile kaleme aldığı eserleri vasıtasıyla SSCB'deki yaşama ilişkin bilgiler sunmak yoluyla da Soğuk Savaş Dönemi'nde batı ve doğu blokları arasında kültürel ilişkileri etkilemiştir. Bu noktada Cengiz Aytmatov'un, kültürel

---

²⁹⁴ Askar Aytmatov, op.cit., s. 3

ilişkilerde yer almasının aslında batıda uyandırdığı ilgi ve etki ile kendiliğinden geliştiği savunulmaktadır.²⁹⁵

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un, kamu diplomasisini içeren görevler ve kültürel ilişkilere katkıları vasıtasıyla ileride gerçekleştireceği resmi diplomasi kariyeri açısından deneyim kazanmış olması da önemli görülmektedir. Buna ek olarak kamu diplomasisine dair görevleri esnasında pek çok ülke ziyaret etmesi ve buradaki diplomatlarla, yetkililerle ve sivil insanlarla diyaloglar geliştirerek farklı kültürleri tanınmasının da onun açısından ufuk açıcı olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle gerek yazarlık kariyerine olumlu etki yaratacak deneyimler edinmiş; gerekse farklı fikirler edinme imkanına sahip olarak, siyasete bakış açısını genişletmiştir. Bir diğer ifadeyle Cengiz Aytmatov'un bu vesileyle dünyanın SSCB'den ibaret olmadığını; dünya üzerinde uygulanabilecek yegâne "doğru" modelin Sovyet ekonomik ve siyasal modeli olmadığını gördüğünü söylemek mümkündür. Cengiz Aytmatov'un, ilerleyen yıllarda SSCB'ye, Uluslararası İlişkilere, siyasi yaklaşımlara ilişkin görüşlerinin zaman içinde değişiklik göstermesinde²⁹⁶ bu ziyaretlerinin ve kamu diplomasisi yürütmesi esnasında edindiği tecrübelerin etkisi hiç şüphesiz büyüktür.

Neticede Cengiz Aytmatov'un kamu diplomasisi ve kültürel ilişkilere etki ettiği bu dönem, diplomasi kariyerinde ilk adımları teşkil etmektedir. Kültürel diplomasi ve resmi diplomasi ile iştiğal ettiği 1986 yılı ve bunu takip eden diplomatlık yıllarını ise Cengiz Aytmatov'un diplomaside uzmanlık dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Diplomasi kariyerinin analizinde kronolojik sıralamaya uygun olacak şekilde çalışmanın bir sonraki bölümünde, Cengiz Aytmatov'un inisiyatif ve organizasyonu altında gerçekleştirilmiş olup; kültürel diplomasinin zirve örneklerinden birini teşkil eden "*I. Issık- Göl Forumu*" ele alınacaktır.

2.2. Cengiz Aytmatov ve Kültürel Diplomasi

Çalışmada daha önce de ele alındığı üzere kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi, birbirine yakın diplomasi türleri olup; zaman zaman birbiri yerine kullanılabilir. Bu bağlamda çalışmamızın bu alt başlığında daha çok devlet dışı aktörler tarafından

---

²⁹⁵ Arndt op.cit., s. xviii

²⁹⁶ Cengiz Aytmatov'un siyasete ve Uluslararası İlişkilere ilişkin görüşleri ve bunların değişimi, çalışmanın ikinci bölümünde üç model üzerinden ele alınmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: çalışmanın ikinci bölümü.

yürütülmesi yönüyle kamu diplomasisinden ayrılan “*kültürel diplomasi*” dikkate alınacak; bir kültürel diplomat olarak Cengiz Aytmatov analiz edilmeye çalışılacaktır.

Literatüre bakıldığında Cengiz Aytmatov’un, diplomasi tarihine etki etmiş bir kültürel diplomat olmasında en büyük etkenin “*I. Issık Göl Forumu*” olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce, Cengiz Aytmatov tarafından düzenlenen I. Issık- Göl Forumu’nun (1986) diplomasi tarihi açısından önemli gelişme olduğu varsayımına dayandırılmaktadır. Bunun yanı sıra forumun, kültürel diplomasının zirve örneklerinden birini teşkil ettiği ileri sürülmektedir. Öte yandan “*I. Issık Göl Forumu*”, akademi tarafından büyük ölçüde gözden kaçırılmış (veya göz ardı edilmiş) olup, su yüzüne çıkarılması gereken bir tarihi gelişmeyi teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu tanımı, içeriği ve doğurduğu sonuçların detaylıca analiz edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle diplomasi tarihine etkileri olan forum analiz edilecek; Cengiz Aytmatov’un buradaki rolü (etkinliği) ve kültürel diplomasisi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu toplantının doğru analiz edilebilmesi için ise öncelikle dönemin siyasi koşulları incelenecektir.

2.2.1. Dönemin Siyasi Koşulları

1986 tarihli I. Issık Göl Forumu’nun ve Cengiz Aytmatov’un hayata geçirdiği kültürel diplomasının anlaşılır kılınması için çalışmanın bu alt başlığında dönemin siyasi koşulları analiz edilecektir. Bu çerçevede SSCB’de Mihail Gorbaçov Dönemi’nin başlaması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi, SSCB’nin kendini fesih süreci ve çöküşün nedenleri, glasnost ve perestorika reformları değerlendirilecektir. Bunlara ek olarak I. Issık Göl Forumu ile ilişkili bir yakın gelişmeyi teşkil eden Reykjavik Zirvesi de çalışmanın bu alt başlığında analiz edilecektir.

2.2.1.1.SSCB’de Mihail Gorbaçov Dönemi ve Soğuk Savaş’ın Sona Ermesi

Cengiz Aytmatov’un, Mihail Gorbaçov’un danışmanlığına başladığı yıllar, (1980’ler) küreselleşme olgusunun önem kazandığı, Uluslararası İlişkiler disiplinde yeni tartışmaların başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Çalışmanın bu alt başlığında SSCB’nin çöküş süreci, glasnost ve perestorika reformlarının sürece etkisi dünyada yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurularak analiz edilmeye çalışılacaktır. Analiz sonucunda, kimi çevreler tarafından SSCB’nin çöküşüne neden olduğu iddia edilen bu reformların amaç ve sonuçlarının ortaya çıkarılması da hedeflenmektedir. Bu hedef

doğrultusunda ise SSCB'nin çöküşündeki etkenler ele alınacak; SSCB'nin kendini fesih süreci analiz edilmeye çalışılacaktır. Zira Cengiz Aytmatov, (başdanışman sıfatı ile) reformlar süresince SSCB son devlet başkanı olan Mihail Gorbaçov ile düzenli istişarelerde bulunmuştur. Bununla birlikte düzenlediği I. Issık Göl Forumu, reformların uygulanması konusunda Mihail Gorbaçov'a destek olmuştur. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov, fikirleri ve eylemleri ile glasnost ve perestroika reformlarının uygulamaya koyulması sürecini hızlandırmıştır. Nitekim Cengiz Aytmatov'un reformlardan ve bunların sonuçlarından dolayı olarak sorumlu olduğu da söylenebilir. Bu nedenle SSCB'nin çöküşünün ve kendini fesih süreci genel hatlarıyla açığa kavuşturulması gerektiği düşünülmektedir. Aksi takdirde çok yönlü bakış açısından uzak şekilde devletin çöküşünün nedeni(sorumluluğu) belirtilen reformlara ve Mihail Gorbaçov'un şahsına yüklenebileceği gibi, Cengiz Aytmatov da bu çöküşten (hatalı bir şekilde) sorumlu tutulabilecektir.

2.2.1.2. SSCB'nin Kendini Fesih Süreci ve Çöküşün Nedenleri

SSCB'yi kendini feshe götüren süreç ve bu devletin dağılmasının nedeni, çalışmada iç faktörler, dış faktörler ve ikisinin bir arada bulunduğu konjonktürel faktörler olmak üzere genel hatları ile üç kategoride incelenmektedir.

Cengiz Aytmatov'un, SSCB'nin son devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un danışmanlığına başladığı dönemde (1985) küresel ölçekte etkiler doğuracak değişiklikler meydana gelmiştir. Çalışmada, bu gelişmelerin aynı zamanda SSCB'nin kendini feshinde etki yaratacak "*dış faktörleri*" de teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle öncelikle belirtilen gelişmeler genel ve soyut olarak analiz edilecektir.

Dış faktörler incelenecek olduğunda önceliğin batı blok ülkelerinin ekonomilerinin bağlı olduğu Bretton- Woods Sistemi'ne ilişkin değişimlere verilmesi gerekmektedir. Zira 1971 yılı itibarı ile Bretton Woods Sistemi'nin de-facto olarak çökmesi ciddi sonuçlar doğurmuştur. Sistemin iki ayağını oluşturan IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal dönüşümü teşvik etmesi, sosyalist ekonomik model dışında kalan ülkelerin peyderpey neoliberalizme ve küreselleşme ağına eklenmesi, bu sonuçlardan

en önemlilerindedir.²⁹⁷SSCB ise ekonomik ve politik yapısı gereği (neoliberalizm ile bağlantılı olarak dünyaya yayılan) küreselleşme zincirine eklenmemiştir. Fakat bu durum, yaşanan değişimlerden SSCB'nin etkilenmemiş olduğu anlamına gelmemektedir. Süreçte yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte, malların ve kişilerin (üretim gücü olarak emeğin ve aynı zamanda tüketicilerin) serbest dolaşımı önündeki engeller kalkmaya başlamıştır. Söz konusu “*serbest dolaşım*” ise inovasyonda, ulusal pazarlarda sunulan ürünlerde, üretimde kullanılan teknolojiye çeşitlenmeyi beraberinde getirmiştir. Bir yandan da bireylerin serbest dolaşımı, kültürler ve toplumlararası yakınlaşmayı teşvik etmiştir. Bütün bu “*çeşitlenmeden*” ve “*küreselleşmeden*” SSCB'nin ve Varşova Paktı ülkelerinin izole kalmasının, halk nezdinde bir tepki uyandırmış olma ihtimali bulunmaktadır.²⁹⁸Ayrıca Sovyet ekonomik ve politik modelinin, belirtilen yönde değişim gösteren dünyada, revizyona uğramaksızın devam edemeyecek duruma geldiği de düşünülmektedir.

Dünyada yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra SSCB'nin çöküş sürecine etki eden “*iç faktörlerin*” de bulunduğu görülmektedir. Ekonomik planlarda yapılan yanlışların ve SBKP'deki hiyerarşik yapılanmanın toplumun her alanına sirayet etmiş olması ve bunun etkisi ile ortaya çıktığı düşünülen yolsuzluk/ rüşvet çarkı ekonomi temelli iç faktörleri oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra dönem itibarı ile açıklıktan uzak bir politik modelinin bulunması; düşüncüyü ifade özgürlüğünün kısıtlı olması ve yerel kültürlerin var oluşlarına ilişkin kısıtlamalar (tehditler) gibi siyasi ve düşünce temelli iç faktörler de mevcuttur. Bu noktada, belirtilen iç faktörlerin, Cengiz Aytmatov'un danışmanlığında bulunduğu Mihail Gorbaçov'un başkanlık dönemine özgü olmadığını hatırlatmakta fayda görülmektedir.

Ayrıca iç ve dış etkenlerin bir arada etki ettiği faktörler de bulunmaktadır. Bu kategori daha çok rekabet ile ilişkilendirilebileceği gibi yapılan büyük askeri ve inovatif yatırımları kapsamaktadır. Bu çerçevede SSCB'nin 1989 tarihinde Afganistan'da ABD ile başlatmış olduğu mücadelenin, yine Soğuk Savaş şartlarında ABD ile her alanda

---

²⁹⁷ Ali Rıza Güngen, “*Kalkınma, Eşitsizlik ve Yoksulluk*”, Küresel Siyasete Giriş, (ed) Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 441,442

²⁹⁸Öte yandan küreselleşmenin ve serbest piyasa ekonomisinin de olumsuz getirilerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Küreselleşmenin bu yönüne yapılan vurgunun nedeni küreselleşmeyi olumlamaya çalışmaktan çok, onun SSCB vatandaşları ve Doğu Blok ülkelerinde yaşayan toplum açısından yarattığı etkiyi tahmin etmeye çalışmaktır. Zira çalışmada küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisi olumlanmaya çalışılmamaktadır.

rekabet halinde olmasının sonucu uzay araştırmalarına ve nükleer silahlanma alanına yapmış olduğu büyük ekonomik yatırımların devleti ekonomik kaynaklar açısından zora soktuğunu ifade etmek mümkündür. Bu kategoride değerlendirilen faktörler, ekonomik kaynakların dengeli yönetilememesi ile sonuçlanması nedeniyle i dinamiğe; Soğuk Savaş Şartları altında ABD ile rekabet koşullarında ortaya çıktığı için dış dinamiğe sahiptir. Neticede bunlar, i ve dış dinamiklerin bir arada bulunduğu durumları teşkil ettikleri için “*konjunktürel faktörler*” olarak tanımlanmıştır.²⁹⁹

Yukarıdaki paragraflarda ele alınan ve detaylandırılması mümkün olan bütün faktörler birlikte düşünüldüğünde, SSCB’yi kendini feshetmeye götüren sürecin çok yönlü analizinin yapılması gerektiği söylenebilir. Neticede devletin dağılmasının başlıca ve yegâne sebebinin, Mihail Gorbaçov’un yönetime geçerek glasnost ve perestorika reformlarını hayata geçirmesi olamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan dünyada neoliberalizm ve küreselleşme olgularının hayata geçirildiği döneme paralel olarak 1985 yılında SSCB yönetimine Mihail Gorbaçov’un geçmesinin de önemli olduğu düşünülmektedir. Neticede bir devletin iç ve dış politikasında yapısal, sistemsel özellikler belirleyici olmakla birlikte SSCB gibi totaliter yapıdaki devletlerde bireylerin karar ve uygulamaları birinci plandadır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere “*glasnost*” (açıklık) ve “*perestoika*” (yeniden yapılanma) reformlarını yürürlüğe koyan Gorbaçov, “*demir perde*”yi kaldırarak Soğuk Savaşı sona erdiren SSCB lideri olmuştur. Öte yandan beklenen sonuçların alınamaması ile birlikte reformların, halihazırda ekonomik ve politik olarak günden güne gc kaybeden SSCB’nin dağılmasında katalizör etkisi yarattığı da bir gerçektir.

Sonuç olarak çalışmada, değişmekte olan konjunktürel Őartlara uyum sağlayamamış ve i düzenindeki sorunlara çözüm retememiş SSCB’nin çöküşünün, daha çok yapısal nedenlerden kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir. Mihail Gorbaçov’un hayata geçirdiği reformların ve benimsediği tavrın ise 20. yüzyılın iki “*süper gücü*”nden biri olan, nükleer caydırıcılık unsuru bulunan bir devletin, çöküş ve dağılma sürecinde mümkün olduğunca az kan dökülmesine hizmet ettiği rahatlıkla sylenabilir.

---

²⁹⁹SSCB’yi çöküşe götüren bu ekonomik ve politik model, çalışmanın ikinci bölümünde analiz edildiği üzere Cengiz Aytmatov’un romanlarında da metaforik olarak işlenmiş ve eleştirilmiştir.

Bu noktada, Cengiz Aytmatov'un bir röportajda kendisine yöneltilen “*Hayatınızın en güzel dönemi hangisiydi?*” sorusuna verdiği cevap, belirtilen iddiayı destekler niteliktedir. Zira hayatının en güzel yıllarının kendisi için bir aktif mücadele ve ümit dönemini ifade eden “*perestorika*” yılları olduğunu ifade etmiştir. Bu yılların zor geçmesine rağmen döneme hâkim olan kaosun, sistem değişikliğinden kaynaklı olduğunu; “*perestorika*”nın ise bu sistemsel dönüşümün bir felakete yol açmadan gerçekleşmesine hizmet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu dönüşümün başka bir dönemde gerçekleşmesi durumunda daha büyük çatışmaların yaşanabileceğini, daha çok kişinin ölebileceğini düşündüğünü de dile getirmiştir.³⁰⁰

2.2.1.3. SSCB’de Mihail Gorbaçov Dönemi: Glasnost ve Perestroika Reformları

Mihail Gorbaçov, 1985 yılında ciddi ekonomik ve toplumsal sorunların bulunduğu koşullarda SBKP Genel Sekreterliği’ni, bir diğer ifadeyle SSCB yönetimini devralmıştır. Zor koşulların hâkim olduğu bir dönemde yönetime gelen Mihail Gorbaçov’un, SSCB’nin ekonomisini ve siyasi yapılanmasını reformlar yolu ile düze çıkarılabilmek ümidi ile hareket ettiği söylenebilir. Bu motivasyonla Gorbaçov, literatürde “*glasnost*” ve “*perestroika*” olarak anılan, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı yeniden yapılandıracak reformlar paketlerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Belirtilen çerçevede ekonomik çöküşe engel olmak; durumu tersine çevirmek ümidi ile “*perestroika*” reformlarını; siyasi ve sosyal sorunların çözümü için ise “*glasnost*” reformlarını yürürlüğe koymaya karar vermiştir.³⁰¹ Bu noktada reformlara değinmekte fayda görülmektedir.

Rusça bir kelime olup, Türkçe karşılığı “*yeniden yapılanma*”, “*yeniden inşa*” anlamına gelen “*perestroika*”, SSCB’nin ekonomik ve politik sisteminin “*yeniden*

---

³⁰⁰Таранкова, loc.cit.

³⁰¹Martin McCauley & Dominic Lieven “*The Gorbachev Era: Perestroika and Glasnost*”, Encyclopædia Britannica, 2019. <https://www.britannica.com/place/Russia/The-Gorbachev-era-perestroika-and-glasnost> (e.t. 30.04.2019)

inşası”nı öngören reformları karşılayan bir terimdir. Bu reformlar paketinin nihai amacının yarı-serbest piyasa ekonomini modeline geçişi sağlamak olduğu söylenebilir.³⁰²

Türkçe kelime anlamı “*açıklık*” olan “*glasnost*” ise insan hakları ve özgürlükler alanında yürürlüğe koyulan sosyo-politik reformları ifade eden kavramdır. “*Glasnost*” reformlarının nihai amacı ise SSCB vatandaşlarının kısıtlı olan hak ve özgürlük alanının genişletilmesi, özelinde düşünceyi ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Dolayısıyla glasnost reformlarından beklenenin, ifade özgürlüğünün önünü açarak SSCB vatandaşlarının siyasi yaşama daha aktif katılımlarının sağlanması olduğu söylenebilir. Aktif katılım sağlanacak şekilde reforme edilmiş bir politik modelin gerek halk gerekse uluslararası kamuoyu ve kurumlar tarafından daha meşru görüleceği düşüncesi de glasnost reformlarının motivasyonlarından biri olarak değerlendirilebilir.³⁰³

Öte yandan *glasnost* ve *perestroika* reformlarının tasarlanmaya ve uygulamaya başlandığı döneme kadar olan süreçte (1917-1985/6 yılları arasında) totaliter sistem içerisinde yaşayan SSCB vatandaşları için bu reformların farklı reaksiyonlar yarattığı da bir gerçektir. Bu reaksiyonlar dahilinde dönemde suç oranlarında ciddi bir artış gözlemlendiği gibi SSCB’nin farklı coğrafyalarında toplumsal çatışmalar patlak vermiştir. Bunlardan yola çıkıldığında 70 yıla yakın süredir totaliter bir sisteme sahip SSCB devletinin, 1985-1991 yılları arasında reformlar yolu ile sistemini değiştirmeye çalışmasının kolay olmadığı; bu geçiş sürecinin halk nezdinde sorunlara, sıkıntılara yol açtığı söylenebilir.³⁰⁴ Sonuç itibarı ile reformlar paketi, ümit edildiği gibi sonuçlar ortaya koyamamış; ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlara kalıcı çözümler üretememiştir. Fakat dönüşümün zeminini hazırlayan bu reformların, sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde (toplumsal çatışmalar açısından) “*yumuşatıcı*” bir etkiye sahip olması da göz ardı edilmemesi gereken olumlu bir yönü teşkil etmektedir.

Glasnost ve perestroika reformlarının uygulanma kararında, şüphesiz ki o dönemde SSCB’nin (büyük ölçüde) yapısal sorunlarının yarattığı ciddi krizin aşılmasına çalışılması amacı bulunmaktadır. Fakat bunun yanı sıra “*birey faktörü*” göz önünde

---

³⁰²Sasha Gitomirski, “*Glasnost and Perestroika*”, *The Cold War Museum*, <http://www.coldwar.org/articles/80s/GlasnostandPerestroika.asp> (e.t. 30.04.2019)

³⁰³Ibid

³⁰⁴ Belirtilen süreçte ortaya çıkan toplumsal çatışmalara ve Cengiz Aytmatov’un çatışma çözümündeki rolüne çalışmanın IV. Bölümünde değinilecektir.

bulundurmaksızın ne *glasnost* ve *perestroikanın* ne de Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının tam olarak açıklanabileceği düşünülmektedir. Zira olayların bu şekilde gelişmesinde yapısal, sistemsel faktörler etkili olduğu gibi “*birey*” faktörü de yadsınamayacak ölçüde etki sahibi olmuştur. İnşacı perspektiften bakıldığında ise reformlara etki etmiş bireylerin (çalışmada özelinde Mihail Gorbaçov ve Cengiz Aytmatov ele alınmaktadır) kültürleri, öncelikli gördükleri değerler (çalışmada belirtildiği üzere evrensel insani değerler), dünya görüşleri de alınan kararlar ve yürürlüğe koyulan uygulamalarda etkilidir. Dolayısıyla çalışmada, reformların tasarlanması ve uygulanması aşamasında Mihail Gorbaçov, Cengiz Aytmatov ve Issık-Göl Forumu katılımcılarının kişisel deneyim, kültür ve hayat görüşlerinin de etkilerinin olduğu savunulmaktadır.

2.2.1.4. Reykjavik Zirvesi

Çalışmanın önceki alt başlıklarına ek olarak dönemin siyasi koşulları dahilinde ele alınması önemli görülen bir spesifik gelişme de bulunmaktadır. Bu gelişme, I. Issık Göl Forumu'ndan yalnızca bir hafta önce gerçekleştirilmiş olan 11-12 Ekim 1986 tarihli (Mihail) Gorbaçov-(Ronald) Reagan görüşmesidir. İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te gerçekleştirildiği için bu tarihi zirve, diplomasi tarihine Reykjavik Zirvesi olarak geçmiştir. Gorbaçov daha sonra bu Zirveyi, SSCB'nin nükleer silahlanma karşıtı inisiyatif alma konusundaki rızasının bir kanıtı olarak nitelendirmiştir.³⁰⁵Gorbaçov'un ifadesi ile:

*“SSCB, bu zirvede ilk kez deniz, kara ve hava olmak üzere stratejik nükleer üçlünün nükleer silahlarının yarıya indirilmesini teklif etmiştir.”*³⁰⁶

Yukarıdaki ifadenin yanı sıra Reykjavik Zirvesi'nin, SSCB yönetiminin silahsızlanma konusundaki kararlılığını ortaya koyması açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Zirveye ve silahsızlanmaya ilişkin düşüncelerini sunmasının ardından Gorbaçov'un, I. Issık Göl Forumu'nun içeriğine ilişkin ifadelerle yer

---

³⁰⁵ Mikhail Gorbachev, “*Working For A Humane Society*” (ed)Maxwell Bruce and Tom Milne, Ending War: The Force of Reason, New York: St. Martin 's Press Inc., 1999., pp. 18-19

³⁰⁶ Ibid

vermesi³⁰⁷ de bizce forumun önemini kanıtlar niteliktedir.³⁰⁸ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde düzenleyicisi olan Cengiz Aytmatov'un diploması tarihine etkisi odağında “*I. Issık-Göl Forumu*” analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.2.2. Cengiz Aytmatov ve Kültürel Diplomasinin Zirve Örneği Olarak “*I. Issık Göl Forumu*”

Çalışmada daha önce de belirtildiği üzere “*I. Issık-Göl Forumu*” gerek SSCB tarihine gerekse diploması tarihine etki etmiş önemli bir tarihsel gelişmedir. Bununla birlikte literatürde bu foruma ilişkin az sayıda çalışma bulunmakta; forumun görünürlüğüne ilişkin bir eksiklik göze çarpmaktadır. Bu nedenle çalışma da öncelikle “*I. Issık-Göl Forumu*”nun tanımı ve içeriğine ilişkin detaylı bilgi verilecektir.

I. Issık Göl Forumu, 14-17 Ekim 1986 tarihleri arasında Cengiz Aytmatov tarafından düzenlenmiş bir entelektüeller (aydınlar) toplantısıdır. Bu forum kapsamında (NATO ülkeleri de dahil olmak üzere) dünyanın pek çok ülkesinden, kültür, edebiyat, bilim gibi farklı alanlardan; alanında en bilinen ve en başarılı sanatçı ve bilim insanların Kırgızistan'da bulunan Issık Göl'ün (Sıcak Göl) kıyısında toplanmıştır.³⁰⁹ Cengiz Aytmatov'un kurucu üyesi olduğu bu toplantıya Türkiye'den yazar Yaşar Kemal ve müzisyen Zülfü Livaneli, ABD'den yazar ve düşünür Alvin Toffler ve eşi Heidi Toffler, oyun yazarı Arthur Miller ve onunla birlikte fotoğrafçı eşi Inge Morath-Miller, roman yazarı James Baldwin ve oyuncu kardeşi David Baldwin, İspanya'dan Milli Eğitim Bakanı Federico Mayor, Küba'dan yazar Lisandro Otero, Fransa'dan Nobel ödüllü yazar Claude Simone, Etiyopya'dan ressam Afewerk Tekle, UNESCO Eğitim Sekreteri İtalyan bilim insanı Augusto Forti, Hindistan Sanat Akademisi Başkanı kompozitör Nayana Menon, Roma Klübü³¹⁰ Başkanı Sir Alexander King ve İngiltere'den aktör ve oyun yazarı

---

³⁰⁷Ibid

³⁰⁸Gorbaçov'un Issık Göl Forumu'na ilişkin görüşlerine, çalışmanın bir sonraki alt başlığında değinilecektir.

³⁰⁹Дөөлөтбек Сапаралиев, “Иссык-кульский форум Чингиза Айтматова продолжается”, Кабар, 04.10.18 <http://kabar.kg/news/issyk-kul-skii-forum-chingiza-aitmatova-prodolzhaetsia/> (e.t.19.04.2019)

³¹⁰Roma Klübüne ilişkin bilgi için bkz: Club of Rome, “About Us”, 2019, <https://www.clubofrome.org/about-us/> (e.t. 21.05.2019)

Peter Ustinov katılmıştır.³¹¹Forumun katılımcılarından Peter Ustinov, I. Issık Göl Forumu'nu şu şekilde tanımlamıştır:

“Üçüncü binyıla ilişkin beklentilerin tartışıldığı, insanların bağımsız şekilde bir araya geldiği bir toplantıdır.”³¹²

Cengiz Aytmatov'un organize ettiği bu büyük çaplı entelektüeller toplantısının amacı, 21. yüzyıla girerken bu yüzyılın “Gezegenin Yüzyılı” ve “Yaratıcılık Yüzyılı” olması için yapılacakları görüşmek; halihazırda ve gelecekte insanlığı tehdit eden küresel sorunlar üzerinde beyin fırtınası yapmaktır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen istişarelerden, girilecek olan yeni bin yılın “Dünya Barışı, Hümanizm ve Yaratıcılık Binyılı” olması için çalışma yapılması kararı doğmuştur.³¹³Forumda tartışılan ve dile getirilen fikirler ise “Issık Göl Forumu Bildirisi”³¹⁴başlığı altında metne dökülüp imzalanarak bildiri olarak yayınlanmıştır. Forum katılanları, bildirinin nüshalarını dönemin ABD Devlet Başkanı Ronald Reagan ve dönemin SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'a göndererek, bildiride yer alan düşünceler üzerine görüşme davetini içeren birer telgraf göndermişlerdir. Bunun üzerine Mihail Gorbaçov, forum katılımcılarını Moskova'ya davet ederek onlarla görüşmüştür.³¹⁵

Söz konusu görüşme 20 Ekim 1986 tarihinde gerçekleşmiştir.³¹⁶Bu görüşmenin tarihi, forumun sona ermesinden üç gün sonrasına, Reykjavik Zirvesi'nden³¹⁷bir hafta sonrasına tekabül etmektedir. Gerçekleştirilen görüşmenin başında Mihail Gorbaçov, kendisine Cengiz Aytmatov tarafından bildirilen Issık Göl Bildirisi için forum katılımcıları olan davetlilerine teşekkür etmiştir. Daha sonrasında Gorbaçov, gerçekleştirmek niyetinde olduğu köklü değişiklikler için katılımcıların fikirlerini dinlemek istediğini belirtmiştir. Bu görüşmenin içeriğini yansıtan herhangi bir bildiri ya

---

³¹¹ Zülfü Livaneli, *Gorbaçov'la Devrim Üstüne Konuşmalar*, 1. Baskı, İstanbul:Remzi Kitabevi, 2003, , s. 51

³¹² Francis X. Clines and Special To The New York Times, “Peter Ustinov Talks of Gorbachev Chat”, New York Times, Archives :1986, 30.10.1986, <https://www.nytimes.com/1986/10/30/world/peter-ustinov-talks-of-gorbachev-chat.html> (e.t. 21.05.2019)

³¹³ Сапаралиев, loc.cit.

³¹⁴ Issık Göl Forumu Bildirisi için bkz: Ek-2

³¹⁵ Clines and Special To The New York Times, loc.cit.

³¹⁶ Federico Mayor Zaragoza, “*Vision, Willingness, Leadership*”, *Mikhail Gorbachev: Prophet of Change : from the Cold War to a Sustainable World*, (ed) Mikhail Sergeevich Gorbachev and Green Cross International, Clairview Books, 2011, p. 254

³¹⁷ Lou Cannon, “*Reagan-Gorbachev Summit Talks Collapse as Deadlock on SDI Wipes Out Other Gains*”, The Washington Post, 13.10.1986, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/summit/archive/oct86.htm?noredirect=on> (e.t.23.05.2019)

da yazılı kaynak yayınlanmamıştır.³¹⁸Mihail Gorbaçov ve Issık Göl Forumu katılımcılarının görüşmelerine dair bilgileri, görüşmede bulunan kişilerin verdikleri röportajlar ve kaleme aldıkları yazılardan edinmek mümkündür. Bununla birlikte katılımcıların aktardıklarının birbirini doğrular nitelikte olması, az sayıda olan kaynakların güvenilirliğini pekiştirmektedir. Bu kaynaklara göre katılımcılar, toplantıda düşüncelerini ifade etmekte özgür hissettiklerini, kişilerin teker teker söz alarak Gorbaçov ile fikir alışverişi yaptığını ifade etmişlerdir.³¹⁹Bunun bir örneği olarak, görüşmeye katılan dönemin İspanya Milli Eğitim Bakanı Federico Mayor Zaragoza'nın, Gorbaçov'un özgürlükçü yaklaşımına ilişkin görüşleri şu şekildedir:

“Bunun (forumun) Sovyetler Birliği'nde gerçekleştiğini unutmamak lazım. Kendinizi, düşüncelerimizi özgürce ifade etmek üzere ülkenize davet edilen bizler yerine koyup bir düşünün. Bundan daha önce birkaç kez bir nörobiyokimyager olarak SSCB'de bulunmuştum ve düşünce özgürlüğünün o zamana kadar ne kadar sınırlı olduğunu biliyordum. Issık- Göl, bize düşüncelerimizi ifade etmek adına büyük olanaklar sundu. Bundan sonra da dört kez tekrar bir araya geldik. Bu toplantıların Grenada/İspanya'da gerçekleştirilen ayağını ben organize ettim; Aytmatov da bu toplantıda bulundu.”³²⁰

“Büyük yuvarlak bir masa etrafında toplandık. Gorbaçov, kendisine Cengiz Aytmatov tarafından bildirilen Issık Göl Bildirisi için bize teşekkür etti, sonra da şöyle dedi: ‘Sizlerle konuşmak ve sizin görüşlerinizi, tutumlarınızı dinlemek isterim ve bunlardan ülkemizde gerçekleştireceğimiz derin değişiklikler için kullanmak isterim.’”³²¹

Ayrıca forum katılımcılarından İngiliz oyun yazarı Peter Ustinov'un ifadeleri de Federico Mayor Zaragoza'nın ifadelerini doğrular niteliktedir. Ustinov'un ifadeleri şu şekildedir:

“Söylemem gerekir ki başka herhangi biri ile daha rahat bir konuşma yaptığım çok nadir olmuştur. Toplantının büyük bölümünde davetlilerinin görüşlerini dinledi. Olaylar karşısında ortaya çıkan sonuçlara ilişkin hayal kırıklığına sahip olabilir ama gelecek konusunda daima umutluymd.”³²²

---

³¹⁸ Айнура Жекше кызы, “Федерико Майор: Я не забуду Иссык-Куль”, Радио Азаттык (Кыргызская служба РСЕ/РС), 19.10.2011 https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_forum_issykkul_mayor/24363937.html (e.t. 23.05.2019)

³¹⁹ Zaragoza, op.cit., s.s. 254-256

³²⁰ Айнура Жекше кызы, loc.cit.

³²¹ Ibid

³²² Francis X. Clines, loc.cit.

2.2.2.1. Issık Göl Forumu'nun SSCB Politikaları Açısından Analizi

1986 tarihli I. Issık- Göl Forumu'nun (başta SSCB olmak üzere) dünya için dönüştürücü etkiye sahip olduğu; “glasnost” ve “perestroika” reformlarının uygulanmasına ve dünyaya ilan edilmesine zemin hazırlamış bir aydınlar toplantısını teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu çerçevede Gorbaçov'un, C-Span televizyonuna verdiği bir röportajda reformların uygulanması kararını almasında forumun manevi bir etkisi olduğunu ifade etmesi, yukarıdaki savı doğrudan destekler niteliktedir.³²³ Bununla birlikte reformların hayata geçirilmesinde, yönetimde bulunan Gorbaçov'un yanı sıra dönem Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze ve dönem itibarı ile Gorbaçov'un başdanışmanlığında bulunan Cengiz Aytmatov'un dünya görüşlerinin öneminin yadsınmaması gerektiği düşünülmektedir. Belirtilen dünya görüşünün temelini ise Gorbaçov'un (I. Issık Göl Forumu katılımcıları ile görüşmesi esnasında sarf ettiği) şu ifadesi ile özetlemek mümkündür:

*“Elbette ulusal çıkarlar ve sınıf çıkarları vardır ama bir de evrensel insan çıkarları vardır... Önceliği evrensel insani değerlere vermek gerekir.”*³²⁴

Ayrıca Henry Kissinger'ın, Mihail Gorbaçov ile görüşmelerinden aktardıkları da kişinin dünya görüşü ve fikirlerinin, diplomasi tarihine etki edebilecek güçte bir faktör olduğu tezini güçlendirmektedir. Öyle ki Henry Kissinger, 1989 yılında Gorbaçov ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmede Gorbaçov, kendisinin ve Şevardnadze'nin, SSCB politik sisteminin (komünist sistemin) köklü bir değişime ihtiyaç duyduğunu 1970'li yıllardan itibaren düşündüklerini belirtmiştir.³²⁵ Çalışmanın ikinci bölümünde incelenen eserleri göz önünde bulundurulduğunda Cengiz Aytmatov'un, Mihail Gorbaçov ve Eduard Şevardnadze'nin bu düşüncelerinde hemfikir olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Sonuç olarak SSCB'nin son devlet başkanı Mihail Gorbaçov, dönemin Dış İşleri Bakanı Eduard Şevardnadze ve dönemin başkan danışmanı Cengiz Aytmatov'un kişisel görüşlerinin de yönlendirici etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bunlara ek olarak, önceki paragrafta alıntı olarak verilen Mihail Gorbaçov'un sarf ettiği cümlelerin diplomasi tarihi açısından önemi ise ayrıca ele alınması gereken kritik bir

---

³²³ Livaneli, op.cit., s. 19

³²⁴ Ibid., s. 24

³²⁵ Kissinger, op.cit., s 892

noktayı teşkil ettiği düşünülmektedir. Öyle ki çalışmanın ilk bölümünde aktarıldığı üzere SSCB ideolojik temeller üzerine kurulmuştur. Devletin kurucusu kabul edilen Lenin'in yöneticilik döneminden Gorbaçov Dönemi'ne kadar yönetim (Politbüro), devletin Ortodoks Marksist yaklaşımın gerektirdiği gibi yönetildiği iddiasında ısrar etmiştir. Bir diğer ifadeyle kuruluş yılı olarak kabul edilen 1917'den, forumun gerçekleştirildiği 1986 yılına kadar geçen yaklaşık 70 yıllık bir süreçte, referans noktasını Karl Marks ve Marksizm öğretisine dayandıran SSCB'de yöneticiler, Marksizm'in gerektirdiği gibi hareket etmek iddiasında olmuşlardır. Bu iddianın aynı zamanda “sınıf çıkarını” (proletarya) esas almak anlamına geldiği de düşünülmektedir. Buradan yola çıkıldığında Mihail Gorbaçov'un bütün değerlerin ve çıkarların üzerinde “evrensel insani değerlerin” tutulması gerektiğini ifade etmesinin siyasi mesaj içerdiği düşünülmektedir. Daha açık bir deyişle Gorbaçov'un ifadesini, Ortodoks Marksist öğretisi konusundaki 70 yıllık “ısrarın” sonuna gelindiğinin ilanı olarak okumak mümkündür. Ayrıca bu ilan doğrultusunda SSCB'nin politika anlayışında ve iç yapısında büyük bir sapmanın gerçekleşeceğinin sinyalini verdiği çıkarımı da yapılabilir.

Yine belirtilen dünya görüşünün ve reform uygulama kararlarının yansıması olarak, söz konusu dönemde SSCB'de dış politika anlayışında da değişiklik meydana gelmiştir. “Yeni Politik Düşünce” olarak kavramsallaştırılan bu dış politika yaklaşımı; 1. Issık Göl Forumu ile ilan edilen “evrensel değerlerin üstünlüğü” ilkesini esas almaktadır. Bu yaklaşım ise SSCB'nin, dünyanın bölünmezliğini/ bütünlüğünü kabul etmesi; Soğuk Savaş Döneminde iki kutbu temsil eden farklı iki politik-ekonomik sistemin mücadele halinde olmasının sonuna gelmesini ifade etmektedir.³²⁶

Belirtilen koşullar altında, SSCB yönetimi tarafından benimsenen bu yeni yaklaşımların hayata geçirilebilmesi ve dünyaya anlatılabilmesi için, “evrensel değerleri” öncül kabul eden (böylelikle yönetim ile aynı doğrultuda düşünen) ve yönetim ile uyumlu çalışabilecek yeni diplomatlara ihtiyaç duyulması, gayet anlaşılır bir olgudur. Bu noktada günümüz Rusya Federasyonu (RF) diplomatlarından İgor Melikhov, (söz konusu dönem ve şartlar altında) Cengiz Aytmatov'un, Mihail Gorbaçov'un işini kolaylaştıran bir

---

³²⁶Игорь Мелихов, “Чингиз Айтматов - чрезвычайный и полномочный. К 90-летию со дня рождения”, МИД РФ, Редакция журнала «Международная жизнь», <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2124> (e.t. 08.05.2019)

diplomat olduğunu³²⁷ ifade etmektedir.³²⁸ Mihail Gorbaçov'un, "Reykjavik Zirvesi" ile Issık Göl Forumu'nu birbiri ardına anması, bunlara ve Cengiz Aytmatov'a ilişkin ifadeleri belirtilen savın geçerliliğini doğrulamaktadır. Bu görüşe göre Mihail Gorbaçov, forumda evrensel çıkarları ve insani değerlerin vurguladığını belirtmiş; ayrıca Reykjavik Zirvesi'nin, SSCB'nin silahsızlanma konusundaki ısrarının kanıtı olduğundan söz etmiştir. Bunların yanı sıra Gorbaçov'un şu ifadesi, Issık Göl Forumu ve (dolayısıyla düzenleyicisi Cengiz Aytmatov'un), SSCB'nin yeni dış politika yaklaşımları hususunda batının ikna edilmesi konusunda ne kadar önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.³²⁹

*"Bana göre Issık Göl Forumu, doğu ve batı kamuoyunun, nükleer silahsızlanmaya karşı atılacak adımları destekleyeceği konusunda bir onay niteliğindedir"*³³⁰

Bu ifadeyi, I. Issık Göl Forumu'nun, Reykjavik Zirvesi'nde ele alınan konuların pekiştirilmesine olanak sağladığı şeklinde okumak mümkündür. Bununla birlikte Gorbaçov'un, I. Issık Göl Forumu (dolayısıyla Cengiz Aytmatov) hakkında şu ifadeleri de forumun Sovyet dış politikası açısından önemini kanıtlar niteliktedir:

*"...SSCB'de benimsenen "Yeni Politik Düşünce"nin mücadele edip üstesinden gelmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Buna ilişkin en zor hususlardan birisi de dünyayı, SSCB'nin benimseme yolunda olduğu yeni yaklaşımda son derece samimi olduğu konusunda ikna etmektir..."*³³¹

Dolayısıyla yukarıdaki ifadelerden, SSCB'nin yeni dış politika yaklaşımında inandırıcılığın tesisi açısından Mihail Gorbaçov'un, Cengiz Aytmatov'un diplomasisine ihtiyaç duyduğu çıkarımı yapılabilir.

Bunların yanı sıra Mihail Gorbaçov'un Moskova 20 Ekim 1986 tarihli "Issık Göl Forumu Katılımcıları ile Diyalog" başlıklı metnine değinmekte fayda görülmektedir. Gorbaçov bu metne, siyasetin, bilimsel argümanlara ve tüm ulusların ve medeniyetlerin entelektüel zenginliğine ihtiyacı olduğunu belirterek başlamıştır. Metinde Lenin'in (kendi yaşadığı çağda) sosyal gelişme ve insani değerleri, sınıf değerlerinden öncelikli tuttuğunu belirtmiştir. An itibari ile yaşanan dönemde (20. Yüzyıl sonları) nükleer savaş tehdidinin

---

³²⁷ Çalışmada, Melikhov'un bu görüşü desteklenmektedir.

³²⁸ Ibid

³²⁹ Mikhail Gorbachev, op.cit, s.s. 18-19

³³⁰ Ibid, s. 19

³³¹ Ibid s.s. 18-19

de eklenmesi ile birlikte “*insani değerlerin öncelikli kabul edilmesi*” hususunun daha çok önem kazandığına vurgu yapmıştır. Neticede Mihail Gorbaçov’un bu yazısında batının, “*Yeni Politik Düşünce*”yi ve Issık Göl Forumu Bildirisi’nde yer alan çağrılarını samimi olarak algılaması için argümanlar geliştirdiği görülmektedir. Söz konusu metin vasıtasıyla Gorbaçov, batı dünyasına (batı devletleri, kurumları ve kamuoyu) şu şekilde çağrıda bulunmaktadır:

“Dünyanın öteki yanı da evrensel barışın önceliği”ne ilişkin kaygıları anlar ve kabul ederse bu bizi çok mutlu edecektir”

Bununla birlikte metinde Gorbaçov, insanlığı bir araya getiren ortak tehditlerin olduğunu ve bunların Issık Göl Forumu Bildirisi’nin merkezinde yer aldığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Issık Göl Forumu Bildirisi’nin, “*yeni düşünme tarzı*”nı doğrulayan bir çağ açıcı bildiri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu metinde Reykjavik Zirvesi’ne de yer vermiştir. Bu çerçevede, silahsızlanmaya ilişkin bir anlaşmaya varılamamış olsa da bu zirveyi silahsızlanma yolunda olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir. SSCB’nin karşılıklı çözüm arayışı için her zaman açık kapı bıraktığını söyleyerek devletin bu konudaki ısrarını vurgulamıştır. Ayrıca Cengiz Aytmatov tarafından organize edilen Issık Göl Forumu için de birtakım olumlu görüşler beyan etmiştir. Sovyet entelektüellerinin yeniden yapılanma döneminde büyük rol oynadığını belirterek, bunun yalnızca iç politikaya ilişkin sorunlara değil, küresel sorunların çözümü açısından da büyük imkanlar yaratacağını düşündüğünü ifade etmiştir. Metnin sonunda ise Issık Göl Forumu katılımcılarına teşekkür etmiş, onlar için olası en büyük mutluluğu: Issık Göl Forumu Bildirisi’ndeki hedeflere ulaşılmasını temenni ettiğini belirtmiştir.³³²

Çalışmanın bu alt başlığında ele alınanlar birlikte düşünüldüğünde Mihail Gorbaçov’un, Issık Göl Forumu’na, SSCB’nin yeni bir anlayış ile hareket edeceği konusunda dünyayı ikna etmek üzere bir anlam yüklediği çıkarımı yapılabilir. Bir diğer ifadeyle Gorbaçov’un, Issık Göl Forumu ve forumun düzenleyicisi Cengiz Aytmatov’dan, SSCB’nin benimseyecek olduğu yeni dış politika anlayışı konusunda batı dünyasını ikna konusunda destek beklentisi içine girdiği söylenebilir. Dolayısıyla dönem itibarıyla iç ve dış politikada farklı bir yaklaşım ile hareket etmeyi planlayan Gorbaçov,

---

³³² Mikhail Gorbachev, “*World In Transition- End Of The Cold War*”, (ed) Green Cross International, Mikhail Gorbachev: Prophet of Change : from the Cold War to a Sustainable World, Green Cross International, West Sussex: Clairview Books, 2011,pp. 5-9

SSCB'nin bu konudaki samimiyeti üzerine dünyayı ikna etmek hususunda zorluk yaşamış; (muhtemelen) bu zorlukların aşılma noktasında Cengiz Aytmatov'dan destek istemiştir. Cengiz Aytmatov'un ise dünya görüşü ile bir tezat teşkil etmeyen “*Yeni Dış Politika*” yaklaşımına olumlu yanıt verdiği ve bununla ilişkili olarak “Issık Göl Forumu”nu düzenlemiş olması muhtemeldir.

2.2.2.2. Issık Göl Forumu'nun ve Bildirinin Analizi: Uluslararası İlişkiler Disiplini Açısından Önemi

İki büyük topyekûn dünya savaşının³³³; ardından Soğuk Savaş'ın yaşandığı 20. yüzyıl göz önüne getirildiğinde, toplantının amacının mantığı daha iyi kavranacaktır. Öyle ki 20. yüzyılın, insanlığın güven ve barış içerisinde yaşadığı bir yüzyıl olmaktan ziyade yaşanan teknolojik gelişmelerin de etkisiyle sürekli tehdit altında yaşamlarını sürdürdükleri bir yüzyıl olduğu görülmektedir. Zira savaşların toplumlar üzerinde (siviller dahil olmak üzere) eski klasik savaşlara oranla çok daha büyük tahribata yol açtığı aşikardır. Bilindiği üzere 6 Ağustos 1945³³⁴tarihinden itibaren dünya ciddi bir “nükleer savaş” tehdidi ile karşı karşıyadır. Bu nükleer tehdidin doruk noktasını ise 1962 tarihli Küba Füze Krizi'nde görmek mümkündür. Evrensel bir tehdit olarak nükleer savaş tehdidi, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³³⁵Sonuç itibarı ile, 20. yüzyılın ilk iki çeyreğinin birbirinin devamı ve tamamlayıcısı niteliğinde olan iki büyük dünya savaşı ile geçtiği bilinmektedir. 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinin ise birbiri ile her alanda olduğu gibi “nükleer caydırıcılık” alanında da rekabet eden kutupların varlığını sürdürdüğü, birebir çatışmaya girişmeksizin vekalet savaşları yoluyla³³⁶sıcak çatışmaların da sergilendiği bir Soğuk Savaş Dönemi ile geçtiği bilinmektedir.

---

³³³ “Topyekûn Savaş” kavramına ilişkin bilgi için bkz: Ersin Embel, “*Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi*” Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2016, s.s. 153-170

³³⁴ Olivia B. Waxman, “*How the U.S. and Japan Became Allies Even After Hiroshima and Nagasaki*”, Time USA, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/insanligin-kaybettigi-yer-hirosima.TF9nrq3jUEKjJnqWq6yHWg/Wa0Z6LIXYkKVKn4BoYRqag#Wa0Z6LIXYkKVKn4BoYRqag> (e.t. 19.04.2019)

³³⁵ Detaylı Bilgi için bkz: Evren Balta, “*Uluslararası Savaş*”, Küresel Siyasete Giriş, (ed) Evren Balta, (ed) Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 257-266

³³⁶ “Vekalet Savaşları” için bkz: Andrew Mumford, *Proxy Warfare and the Future of Conflict*, The RUSI Journal, 158:2, 2013, p.p. 40-46

Öte yandan sanayileşmenin, kentleşmenin, doğayı tahrip edici savaşların ve yine tahribata yol açan yanlış üretim ve tüketim alışkanlıklarının beraberinde getirdiği “uluslararası çevre sorunları”nın, insanlığın gelecekte karşı karşıya olacağı en büyük tehditlerden biri olduğu gerçeği de 20. yüzyıl ortalarından itibaren anlaşılmaya ve Uluslararası İlişkiler disiplininde dikkate alınmaya başlanmıştır.

Bütün bunlar birlikte düşünüldüğünde, Cengiz Aytmatov’un Issık Göl Forumu’nu kurarak tüm insanlığa yönelik tehditlere karşı birlikte hareket etmek üzere dünyaya (aydınlar tarafından) yapılan bir çağrıya öncülük ettiği görülmektedir. Öyle ki 20. yüzyılın neredeyse yarısı boyunca birbiri ile her alanda rekabet içinde olup, birbirini nükleer silah ile yok etmek üzere tehdit edebilecek kadar birbirine düşmanlaşmış, birbirini “şeytanlaştırmış” bu iki kutbun aydınları, bir araya gelerek dünyaya, tüm dünyanın karşı karşıya olduğu ortak tehditler üzerinden bir mesaj göndermişlerdir. Forum, glasnost ve perestroikanın kıvılcımını ateşlemek konusunda önemli olduğu kadar, bu “evrensellik” vurgusu açısından da önemlidir. Öyle ki forum katılımcılarını oluşturan dünyanın dört bir yanından gelmiş olan aydınlar, forumdan çıkarılan sonuç bildirisi ile her türlü ayrışmayı bir kenara bırakmak üzere *evrensellik* çağrısında bulunmuşlardır. “*Issık Göl Forumu Sonuç Bildirisi*” adı³³⁷ altında kaleme alınan bu sonuç bildirisi, insanlığa yönelik ortak tehditler ve evrensel değerler üzerinde dünyanın farklı ülkelerinden gelen aydınların belirli ilkeler üzerinde mutabık olmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla “evrensellik” özelliği bir yana Issık Göl Forumu, Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de, değişim gösteren politika anlayışını da yansıtmaktadır. Bununla bağlantılı olarak Yaşar Kemal’in şu ifadesi önemli görülmektedir:

“*Dünyamızın geleceği yalnız politikacılara bırakılmamalıydı*”³³⁸

Yaşar Kemal’in, bu ifadesinde sanatçılar ve bilim insanlarından: aydınlardan oluşan Issık Göl Forumu katılımcılarının, değişen uluslararası sistemin yeni aktörlerinden olduklarının vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca bu ifade, dönemin değişen koşullarını yansıtması açısından da önemlidir. Öyle ki sanatçı, düşünür ve bilim insanlarının, küresel

---

³³⁷ Bkz Ek No:3

³³⁸ Yaşar Kemal, “*Issık-Göl Forumunun Önemi*”, Hürriyet Gazetesi, 1986. (Aktaran Livaneli, a.g.e. Gorbacovla Devrim Üzerine Konuşmalar, s.s. 44-47)

sorunlara ilişkin iş birliği odaklı çözüm üretmeye çalışmasının çok açık bir örneği olarak “*Issık Göl Forumu*”, Uluslararası İlişkilerin aktörlerinin çeşitlenmeye başladığı yeni bir sistemin de bir öncü toplantısı olarak kendisini göstermiştir.

Bunların yanı sıra 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu Bildirisi’nin, Uluslararası İlişkilerde “*güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması*” yaklaşımını içeren ilk metinlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki 1989-1991 yılları sonrasında, bir diğer ifadeyle Soğuk Savaş’ın sone ermesi ve küreselleşmenin etkileri ile Uluslararası İlişkiler disiplinde “*güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması*”³³⁹ boy göstermiştir. Buna paralel olarak Issık-Göl Bildirisi’nde ise değişen ve çeşitlilik arz eden güvenlik konularından “*toplumsal güvenlik*” koluna doğrudan; “*çevresel güvenlik*” koluna ise dolaylı olarak yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada daha önce de değinildiği üzere Issık Göl Forumu esnasında ve sonrasında katılımcıların Mihail Gorbaçov ile gerçekleştirdiği görüşmede güvenlik ve tehdit algılamasına yönelik yeni yaklaşımlar hâkim olmuştur. Özetle Issık Göl Forumu ve Issık Göl Bildirisi’nin, güvenliğin yeniden kavramsallaştırılmasının söz konusu olduğu ilk etkinlik ve metinlerden olduğu tespit edilmiştir.

Daha geniş bir ifade ile belirtirsek Uluslararası İlişkiler disiplinde yeni tartışmalar dahilinde önemli konulardan birisini “*çevre sorunları*” konusu oluşturmaktadır. Uluslararası çevre sorunlarını, devletlerin ya da münferit olarak bireylerin değil; tüm dünyanın ve insanlığın sorunu olarak düşünmek gerekmektedir. Zira bunlar, devletlerin ulusal çıkarlarının ötesinde: ulus aşırı nitelikte olup çözümleri için Uluslararası İlişkilerin tüm aktörlerinin iş birliği çerçevesinde harekete geçmesini gerektiren majör problemlerdir. Bu kapsamda uluslararası çevre sorunları, I. Issık Göl Forumu’nda görüşülmüş ve Issık Göl Forumu Bildirisi’nde de (üstü kapalı olarak) iş birliği ile çözülmesi gereken, insanlığa yönelik bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Bu da şüphesiz yarım asra yakın süredir birbirini güvenlikleri açısından “*tehdit unsuru*” olarak tanımlayan Soğuk Savaş’ın iki kutbunun; tüm insanlığa yönelik ortak bir “*tehdit unsuru*” (çevre sorunları) çerçevesinde bir araya gelmesinin tezahürü olarak büyük önem arz etmektedir.

---

³³⁹ Hans Günter Brauch, “*Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü*”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, (Yaz 2008), s. 2

Çevre sorunlarının, günümüzde “ulus aşan” bir niteliğe sahip olduğu büyük ölçüde devletler tarafından da kabul edilmektedir. Bununla birlikte küreselleşen dünyada, bireylerden çok uluslu şirketlere; uluslararası örgütlerden sivil toplum kuruluşlarına kadar Uluslararası İlişkilerde yakın tarihte etkin olmaya başlamış olan tüm aktörlerle birlikte devletlerin de birbiri ile iş birliği halinde çözüm üretmeye çalıştığı bir “*insanlığa yönelik tehdit*” olduğu kabul edilmektedir. Fakat I. Issık Göl Forumu’nun düzenlendiği 1986 yılı düşünüldüğünde, dönem itibarı ile marjinalliğini korumakta olan konuların da foruma dahil edilerek, dünyaya çağrıda bulunulması kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca barış, çevre ve sanat içeriği ile harmanlanarak “*ortak tehditlere*” karşı iş birliği vurgusunun yapıldığı forum bildirisinin, (kaleme alındığı tarih itibarıyla) Uluslararası İlişkilerde yeni yaklaşımların benimsenmeye başlamasının bir yansıması ve öncü ürünlerindedir. Bu yeni yaklaşımlar ise tehdit ve güvenlik algılamaları, Uluslararası İlişkiler aktörlerinin çeşitlenmesini içermektedir.

2.2.2.3. Issık Göl Forumu ve Forumda Cengiz Aytmatov’un Etkisi

Çalışmanın bu bölümüne kadar ele alınanlardan Cengiz Aytmatov’un, Uluslararası İlişkilerin değişen gündeminden dünyanın tüm ülkelerini/toplumlarını etkileyen küresel Uluslararası İlişkiler sorunlarının farkında olan; bunların uluslararası diyalog ve iş birliği yolu ile çözümünü konusunda çalışmış bir kültürel diplomat olduğu sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte uluslararası saygınlığa sahip bir yazar olmasının da Cengiz Aytmatov’un kültürel diplomaside elini güçlendiren bir özelliği olduğu görülmektedir. Buna ek olarak Cengiz Aytmatov’un, kültür farklarına bakılmaksızın ileri düzeyde iletişim yeteneklerine sahip bir diplomat olması da önemli bir etkindir. Öyle ki (çalışmada belirtildiği gibi) I. Issık Göl Forumu davetlilerinin, kendi alanlarında döneminin en revaçta olan sanatçı ve bilim insanlarından oluşması ve bu kişilerin foruma ilişkin izlenimleri, Cengiz Aytmatov’un kültürel diplomatlık becerilerini kanıtlar niteliktedir.

Öte yandan Gorbaçov ve Aytmatov’un, siyasetçi olmalarının ötesinde birbirini entelektüel anlamda etkilemiş iki “*düşünür*” olduklarını ifade etmek mümkündür. Dikkat edilecek olduğunda, Issık Göl Forumu katılımcılarının üzerine konuşmuş oldukları konular, Cengiz Aytmatov’un çalışmada incelenmiş olan eserlerindeki konularla

paralellik göstermektedir. Aynı şekilde bu toplantıda mutabık kalınarak “*Issık Göl Bildirisi*” olmak üzere sunulan ve dünyaya ilan edilen bu aydınlar çağrısı, yine Cengiz Aytmatov’un romanlarında en önemli yeri tutan kaygıyı taşımaktadır. Bu kaygı da “*Evrensel insani değerlerin, her şeyden önce gelmesi kaygısı*”dır. Diğer bir deyişle Cengiz Aytmatov’un ağırlıklı olarak romanlarında işlemiş olduğu “*evrensel insani değerler*” konusunun, onun dünya görüşünde her türlü ideoloji ve siyasi yaklaşımdan önce geldiğini ispatlar niteliktedir.³⁴⁰ Ayrıca Cengiz Aytmatov, bu temel kaygısını, bir röportajında şu şekilde ifade etmiştir:

“*Evrensel insani değerler sarsılmazdır; benim görevim bunu insanlara ulaştırmaktır*”³⁴¹

Mihail Gorbaçov’un, I. Issık Göl Forumu katılımcılarına evrensel değerlerin önceliği üzerine seslenişinin, Cengiz Aytmatov’un yaklaşımı ile çok yakın olduğu görülmektedir.

Son olarak da Cengiz Aytmatov’un inisiyatifinde gerçekleştirilmiş olup; SSCB ve diplomasi tarihine etkileri analiz edilmeye çalışılmış olan bu forumun; klasik diplomasi anlayışından farklı olarak bir “*kültürel diplomasi*” örneği temsil etmesinin, uluslararası sistem göz önünde bulundurulduğunda kendi başına değerli bir gelişme olduğu düşünülmektedir. Sonuçta her şeyden önce Cengiz Aytmatov, 1986 yılında düzenlediği bu aydınlar toplantısına, dünyanın pek çok yerinden alanında tanınmış ve başarılı olmuş sanatçı, düşünür ve bilim insanlarını toplamayı başarmıştır. Bu da başlı başına onun uluslararası alanda tanınırlığı ve saygınlığının; kültürel diplomasideki etkinliğinin ifadesi olarak kabul edilebilir.

Bütün bunlar bir araya getirildiğinde Cengiz Aytmatov’un, resmi diplomatlık görevine başlamadan önce 1960’lardan itibaren SSCB’nin kamu diplomasisinde; yazarlık kariyeri ile Doğu-Batı Blokları arası “*kültürel ilişkilerde*” ve düzenlediği 1986 tarihli Issık Göl Forumu ile “*kültürel diplomasi*”de etkin olmuş bir kamusal ve kültürel diplomat olduğu görülmektedir. Cengiz Aytmatov’un, Joseph Nye’nin yumuşak güç tanımında belirlediği üç ayak olan kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve kültürel ilişkiler kategorilerinin üçünde de etkinliğinin olması ayrıca önemlidir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise Cengiz Aytmatov’un resmi diplomasi kariyeri analiz edilecektir.

³⁴⁰ Bu konuda detaylı analizler, çalışmanın ikinci bölümünde gerçekleştirilmiştir.

³⁴¹ Bkz: Livaneli, op.cit., s. 24

BÖLÜM IV

CENGİZ AYTMATOV’UN RESMİ DİPLOMATİK MİSYON GÖREVLERİ VE RESMİ DİPLOMATLIĞININ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde “*resmi bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov*” incelenmektedir. Kamusal ve kültürel diplomaside tecrübe sahibi Cengiz Aytmatov’un, resmi diplomasi kariyerine 1989 yılında SSCB’de en yüksek diplomatik rütbe olan “*olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi*” statüsünde başladığı bilinmektedir.³⁴²Bunun yanı sıra farklı uluslararası örgütlerde daimî temsilcilik görevleri de üstlenen Cengiz Aytmatov’un resmi diplomasi kariyeri, büyükelçilik ile sınırlı olmayıp çok yönlü analizi gerektiren niteliktedir. Resmi diplomasi çerçevesindeki faaliyetlerini analiz etmeden önce meslekten yetişmiş bir kariyer diplomatı olmayan Cengiz Aytmatov’un hangi koşullar ve motivasyonlar altında görevlendirildiğine açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ise resmi diplomasi çerçevesindeki faaliyetleri çok yönlü analize tabi tutulmaktadır. Sonuç olarak Cengiz Aytmatov’un resmi diplomasi kariyerinin SSCB, RF ve Kırgızistan Cumhuriyeti (KC) ’ne, yetişmiş olduğu topluma ve dünya toplumuna ve genel olarak ise diplomasi tarihine etkisi irdelenecektir.

Bu noktada Cengiz Aytmatov’un resmi diplomatlık ve resmi temsilcilik yıllarına, bu yıllardaki deneyimlerine ve gerçekleştirdiği projelere ilişkin kaynakların sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple çalışma, Cengiz Aytmatov’un resmi diplomatlık yıllarında gerçekleştirdiği projelerin hepsini ortaya koymak iddiasında değildir.

---

³⁴² Bu statü, Türkiye Cumhuriyeti’nde en yüksek diplomatik rütbe olan “büyükkelçilik” ile eş değer kabul edildiği için çalışmamızda “olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi” unvanı yerine “büyükkelçilik” unvanı tercih edilmiştir. Bkz: Mevzuat.gov.tr, “*Diplomatik Temsilciliklerde Diplomatik Statüyü, Konsolosluklarda Konsolosluk Memuru Statüsünü Haiz Personel ile İlgili Protokol Esasları Hakkında Yönetmelik*”, 12.2.1986, No :19017 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.859898.pdf> (e.t. 10.06.2019)

1. Cengiz Aytmatov'un Resmi Diplomatik Misyonları ve Resmi Diplomatlığa Geçiş Sürecinin Analizi

Cengiz Aytmatov'un özgeçmişi hatırlanacak olduğunda, onun klasik anlamda “meslekten yetişmiş bir diplomat”³⁴³ olmadığı görülmektedir. Bu durum aynı zamanda geleneksel yoldan (hiyerarşik olarak yükselerek) atanmış bir diplomatik kariyer memuru olmadığı anlamına da gelmektedir.³⁴⁴ Meslekten yetişmiş geleneksel kariyer diplomatları olmayıp; kendilerine diplomatlık görevi verilen kişilerin Anglosakson literatürde “*siyasal diplomat*”³⁴⁵ olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Cengiz Aytmatov'un 1989 yılından itibaren bir “*siyasal diplomat*” olarak yaşamını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Öyle ki bu tarihten itibaren ilk olarak son SSCB Başkanı Mihail Gorbaçov tarafından; sonrasında ise ardılı RF Dışişleri Bakanlığı ve KC Dışişleri Bakanlığı'nca siyasi diplomat vasfı ile çeşitli kurum ve devletlere atanmıştır.³⁴⁶

Aytmatov'un resmi diplomasi faaliyetlerinin analizinden önce, Mihail Gorbaçov'un danışmanlığından büyükelçiliğe geçiş sürecine değinmek hiç şüphesiz faydalı olacaktır. Cengiz Aytmatov bir mülakatta bu sürece açıklık getirerek, bunun kendi isteği doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmiştir. Çalışmanın bir önceki bölümünde detaylıca analiz edildiği üzere SSCB'de Mihail Gorbaçov Dönemi, glasnost ve perestrojka reformlarının, dış politikada yeni politik düşüncenin uygulanmaya çalışıldığı dönüştürme yıllarını ifade etmektedir. Bu dönemde Mihail Gorbaçov ile yakın temas halinde olan Cengiz Aytmatov, SSCB Yüksek Konseyi görevlerinde ve bunu takiben danışmanlık yıllarında mesai saatlerinin dışında da yoğun şekilde çalışmak zorunda kalmıştır. Dönüşüm sürecinde olup ekonomik ve toplumsal problemlerin yaşandığı SSCB

---

³⁴³ Konuya ilişkin bu “ekleme” (meslek dışı diplomat olması) fikri Saidov'tan alınmıştır. Bkz: Холматович Саидов, op.cit.

³⁴⁴ Diplomatik kariyer memurları ya da meslek memurları, uyuşunda bulunduğu ülkenin dış işleri bakanlığında meslek memuru olarak çalışmak üzere eğitim almış; uyuşunda olduğu ülkenin yasa ve yönetmeliklerine uygun şekilde meslekte hiyerarşik düzene göre yükselmiş kimselerdir. Fakat meslekten yetişmemiş olan kimselerin de yine uyuşunda bulunduğu devletin hukuk kaynakları ile bağdaşacak şekilde olmak kaydıyla, “diplomat” olarak görevlendirilmeleri mümkün olduğu bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Bakanlıktaki Kariyer Memuriyetleri Hakkında En Çok Merak Edilenler*” , Bakanlık, İnsan Kaynakları, <http://www.mfa.gov.tr/bakanliktaki-kariyer-memuriyetleri-hakkinda-en-cok-merak-edilenler.tr.mfa> (e.t. 10.04.2019)

³⁴⁵ Joseph Wippl , “*A World of Difference Between Political, Career Diplomats*”, Boston Globe Media Partners, LLC, 23.03.2014 <https://www.bostonglobe.com/opinion/editorials/2014/03/22/world-difference-between-political-career-diplomats/rCVqFMdIcUvPCIqg9b0OP/story.html> (e.t. 10.04.2019)

³⁴⁶ Саидов, op.cit., p.p. 21-26

büyükliğinde bir devletin, yapısal ve ideolojik dönüşümünün gerçekleştirilmesinin, devlet yönetiminde bulunanlar açısından fizyolojik ve psikolojik yorgunluk yaratması ise anlaşılır bir durumu teşkil etmektedir. Sonuç olarak hayatının en güzel yıllarının “*perestroyka yılları*” olduğunu ifade etse de Cengiz Aytmatov, bu yıllarda sürdürdüğü yaşam tarzının, entelektüel yaratıcılığının önüne geçtiğini fark etmiştir. Neticede Mihail Gorbaçov ile görüşerek ona istifasını (danışmanlık) sunmuştur. Gorbaçov ise Cengiz Aytmatov’un kararına saygı duymuş ve ona, hayatını değiştirecek teklif sunmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ele alınan söz konusu teklif, Cengiz Aytmatov’un olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi unvanı ile SSCB’nin resmi diplomasisinde yer almasıdır.³⁴⁷Cengiz Aytmatov, durumu daha sonra şu şekilde ifade etmiştir:

*“Bu, hem benim arzu ettiğim bir durum hem de Mihail Sergieviç’in (Gorbaçov) teklifiydi.”*³⁴⁸

Ayrıca böylelikle sanatı ile ve yaratıcı işlerle ilgilenerek daha faydalı olacağından bu durumun onu memnun ettiğini de belirtmiştir.³⁴⁹Söz konusu görüşme üzerine Mihail Gorbaçov’un, Cengiz Aytmatov’a içlerinden dilediğini seçmesi üzerine birkaç Avrupa ülkesinden oluşan bir liste sunduğu; Cengiz Aytmatov’un da buradan (özellikle küçük bir ülke olması nedeni ile iş yoğunluğunun az olacağını temenni ederek) Lüksemburg Büyük Dukalığı’nı (LBD) seçtiği bilinmektedir. Listedeki diğer Avrupa ülkeleri bilinmemektedir fakat söz konusu diğer ülkelerin de SSCB dış politikası açısından kilit öneme sahip devletler olması muhtemeldir. Zira çalışmanın bir önceki bölümünde açıklandığı üzere Mihail Gorbaçov’un, diplomaside Cengiz Aytmatov’a ihtiyaç duyduğu ve güvendiği bilinmektedir.³⁵⁰

Cengiz Aytmatov’un resmi diploması kariyeri böylelikle 1989 yılında başlamıştır. Cengiz Aytmatov’un, LBD’ye atanmasının dönemin konjonktürü açısından profesyonelce ve yerinde bir atama olduğu ise çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır. Burada söz konusu görevlendirmenin, tarafından Mihail Gorbaçov’un,

---

³⁴⁷ Саидов, op.cit., s. 26

³⁴⁸ Ibid

³⁴⁹ Ibid

³⁵⁰ Ibid

perestroika yıllarında yapmış olduğu en doğru “*personel ataması*” olarak Prof. Dr. Akmal Saidov³⁵¹ tarafından nitelendirildiğini belirtmek yerinde olacaktır.³⁵²

2.Cengiz Aytmatov’un Resmi Diploması Kariyeri

Kamu ve kültürel diplomatlık sürecini takiben Cengiz Aytmatov, 19 yıl boyunca resmi bir diplomat olarak yaşamını sürdürmüştür.³⁵³ Meslekten yetişmiş bir resmi diplomat olmayan Cengiz Aytmatov’un resmi diploması kariyerinin de oldukça sıra dışı ve ilgi çekici olduğu söylenebilir. Bu çerçevede ön plana çıkan birkaç husus bulunmaktadır. Öncelikle Cengiz Aytmatov’un diploması tarihinde üç ayrı devlet adına büyükelçilikte bulunan ilk ve tek diplomat unvanına sahip olduğu bilinmektedir. Söz konusu devletler sırasıyla SSCB, RF ve (KC)’dir. Ayrıca Cengiz Aytmatov SSCB’nin son LBD büyükelçisi; KC’nin ise ilk büyükelçilerinden biridir. Bunlarla birlikte bir devlet adına eş zamanlı olarak dört farklı devlette ve üç farklı uluslararası örgütte büyükelçilik ve temsilcilik yapmış bir diplomattır. Kariyeri ise görevlendirildiği ülkelerde iki taraflı diploması yürütmek ile kalmamış; çok yanlı diplomasıyı de kapsayacak şekilde sürmüştür. Öyle ki resmi büyükelçilik yıllarında Cengiz Aytmatov, eş zamanlı olarak Avrupa Toplulukları (AT) Daimî Temsilciliği, NATO Daimî Temsilciliği ve UNESCO Daimî Temsilciliği görevlerinde de bulunmuştur. Bunlara ek olarak büyükelçilik görevinin gerektirdiği Uluslararası Gümrük Birliği Temsilciliği ve Uluslararası Tahkim Mahkemesi Temsilciliği görevlerini de üstlenmiştir. Bütün bu bilgilerden yola çıkıldığında Cengiz Aytmatov’un resmi diplomatik kariyerinin oldukça yoğun ve faal geçtiği görülmektedir.³⁵⁴ Ayrıca Cengiz Aytmatov’un büyükelçiliğinde ilgilendiği konular, ana akımın dışında kalan sorunları da içermiştir. Bu durum ise onun geleneksel sınırların dışına çıkmış sıra dışı bir diplomat olduğu savını pekiştirmektedir.

Cengiz Aytmatov’un ilk resmi diplomatlık görevi, 1989-1991 yılları arasında SSCB’nin LBD büyükelçiliğinde bulunmasıdır. Bu görevinden sonra Cengiz Aytmatov, 1992-1993 arasında olmak üzere bir yıl da RF adına LBD büyükelçiliğini sürdürmüştür.

---

³⁵¹ Özbekistan Cumhuriyeti Büyükelçisi ve hukuk doktoru.

³⁵² Ibid, p.25

³⁵³ Ibid, pp. 21-23.

³⁵⁴ Ibid, p. 22

Dört yıllık resmi diplomatlık tecrübesinden sonra ise 1994 yılında başlayıp hemen hemen hayatının sonuna kadar 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş olan kendi ülkesi KC adına resmi diplomasi faaliyetlerini yürütmüştür. Cengiz Aytmatov'un resmi diplomasi kariyerinin sona ermesi ise (vefat ettiği) 2008 yılının mart ayında, sağlık sorunları ve yazarlık işlerine daha çok zaman ayırmak istemesi üzerine kendi istifası neticesinde gerçekleşmiştir. Nitekim Cengiz Aytmatov, istifasının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra: 10 Haziran 2008 tarihinde vefat etmiştir. Cengiz Aytmatov, KC adına eş zamanlı olarak dört devlet ve üç uluslararası örgütün resmi diplomatlığı (büyükelçilik) ve daimî temsilciliği görevlerini üstlenmiştir. Cengiz Aytmatov'un KC adına eş zamanlı büyükelçilikte bulunduğu devletler ise Belçika Krallığı, LBD, Hollanda Krallığı (Benelüks ülkeleri) ve Fransa Cumhuriyeti'dir. Bununla birlikte başta AT/AB, NATO, UNESCO olmak pek çok uluslararası örgütte de daimî temsilcilikte bulunmuştur.³⁵⁵

2.1. Lüksemburg Büyük Dukalığı SSCB ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov

26 Ekim 1990 tarihinde³⁵⁶resmi olarak LBD büyükelçiliğine atanan Cengiz Aytmatov'un bu görevini SSCB'nin dağılma süreci ve sonrasında da belirli bir süre (1993 yılına kadar) RF adına sürdürdüğünü hatırlatmakta fayda vardır.³⁵⁷Bununla birlikte Mihail Gorbaçov tarafından kendisine sunulan listede LBD'nin bulunmasının tesadüf olmadığı; bu ülkenin stratejik bir seçenek olarak listeye dahil edildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla ilk olarak Cengiz Aytmatov'un LBD'de görevlendirilmesinin neden bir stratejik seçim olduğuna ilişkin bir açıklama getirilmesi gerekmektedir. Bunun için Lüksemburg'un konjonktürel konumu genel ve soyut olarak belirtilecektir.

2.1.1. Lüksemburg Büyük Dukalığı'nın Önemi

Cengiz Aytmatov'un resmi büyükelçi sıfatı ile Lüksemburg'da bulunduğu 1991 yılında AT Bakanlar Konseyi Başkanlığına³⁵⁸LBD getirilmiştir. Bu görevlendirmenin,

---

³⁵⁵ Ibid, p. 22-24

³⁵⁶ Мелихов, loc. cit.

³⁵⁷ Саидов, op. cit., pp. 22-24

³⁵⁸ AB Bakanlar Konseyi Başkanlığı, her altı ayda bir, bir devlet başkanlığı devralacak biçimde dönüşümlüdür. AB Bakanlar Konseyi Başkanlığı'nı devralan devlet, başkanlıkta bulunduğu süre boyunca gündem belirleme, yasal ve politik konuları öne çıkarma gibi inisiyatifleri üstlenmektedir. (Avrupa Birliği

01.01.1991 tarihinden itibaren altı aylık bir süre için yapıldığı bilinmektedir.³⁵⁹Bu bağlamda çalışmamızda SSCB'nin, LBD'nin, AT'deki konumundan faydalanmak üzere faaliyetlerine yön verdiği ileri sürülmektedir. Zira daha önce analiz ettiğimiz üzere söz konusu dönemde SSCB ekonomik, sosyal ve siyasi yönlerden maddi ve manevi desteğe ihtiyaç duymakta; içsel dönüşümü ile eş zamanlı olarak dış politika anlayışında radikal bir dönüşüm atılımı yapmaktadır. Belirtilen gerekçelerden ötürü SSCB yönetiminin LBD ile sürekli diyalog halinde olarak yakın ilişkiler geliştirdiği; bir yandan da AT'nin çok taraflı ekonomik ve sosyal yardım paketlerinden SSCB'nin faydalanması konusunda bu ülkenin konumundan yararlanma stratejisi izlediği savunulmaktadır.

Dolayısıyla dönemin konjonktürü, LBD'nin AT'deki konumu birlikte değerlendirildiğinde Cengiz Aytmatov'un atanmasının tesadüf olmadığı; bunun "*stratejik*" bir seçenek olduğu savı güçlenmektedir.³⁶⁰Söz konusu hususlar, aynı zamanda LBD ile geliştirilen yakın ilişkilerin SSCB açısından değerini de ortaya koymaktadır. Cengiz Aytmatov'un, SSCB yönetimi açısından bu derece kritik öneme sahip bir devlete büyükelçi olarak atanmasının ise yönetimin ona olan güvenini yansıttığı söylenebilir. Zira Cengiz Aytmatov, 1960'lı yıllardan itibaren SSCB'nin kamu diplomasisinde yer alan bir kişi, I. Issık Göl Forumu'nun kurucusu ve Mihail Gorbaçov'un danışmanıdır. Bununla birlikte bizzat Gorbaçov tarafından "*iyi bir dost, arkadaş*" olarak nitelendirilmiş olması da Cengiz Aytmatov'a, kişisel olarak güvendiği şeklinde yorumlanabilir. Kişisel ve siyasal güven ile birlikte LBD büyükelçiliğinin kritik konumu düşünüldüğünde Cengiz Aytmatov'un diplomatlık yeteneğine de güvenildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.1.2. SSCB'nin Son Lüksemburg Büyük Dukalığı Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov

Cengiz Aytmatov'un, SSCB'nin LBD büyükelçisi olarak resmen atanması 26 Ekim 1990 tarihinde gerçekleşmiştir. 14 Aralık 1990 tarihinde ise Lüksemburg Dükü Jean ile gerçekleştirilen protokolde taraflar, devletlerarası ilişkilerde yakınlaşmanın sinyalini

---

Türkiye Delegasyonu, "Avrupa Birliği Konseyi: Üye Ülkelerin Sesi", <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-konseyi-uye-ulkelerin-sesi-99> (e.t. 10.05.2019)

³⁵⁹ European Union, "The History of the European Union-1991", 27.03.2018, https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1990-1999/1991_en (e.t. 10.05.2019)

³⁶⁰ Мелихов, loc. cit.

vermiştir. Bu protokolde Dük Jean, yeni jeopolitik bakış açılarına kapı aralayan ve detantı derinleştiren perestroika sürecine ilgi duyduğunu ifade etmiştir. Cengiz Aytmatov ise SSCB'nin LBD ve Batı ile ilişkilerini iyileştirmek; daha yüksek bir düzeye getirmek konusunda çaba göstereceğine söz vermiştir. SSCB'nin yeni LBD büyükelçisi olarak Cengiz Aytmatov, gerek devlet yetkilileri, kurumları ve gerekse halk tarafından ilgiyle ve olumlu tutumla karşılanmıştır. Dolayısıyla Cengiz Aytmatov'un LBD'de başlayan resmi diplomasi kariyeri, ileride diğer batı devlet ve kurumları ile geliştireceği iyi ilişkileri müjdelere halde olumlu başlamıştır.

Cengiz Aytmatov'un, stratejik önemi çalışmanın bir önceki paragraflarında belirtilen LBD'ye büyükelçi olarak atandığı ve aynı zamanda kendisinin SSCB'yi batı kurumlarında temsil ettiği bu dönemde Sovyet diplomasinin hassasiyetleri ön planda olmuştur. Hatırlanacağı üzere derin ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinde bulunduğu dönemde SSCB, batı dünyası (özelinde Avrupa) ile yakınlaşmadan yana politika izlemiştir. Daha açık bir ifadeyle belirtirsek bu dönemde Sovyet diplomasisi, Avrupa'nın SSCB'ye ekonomik yardımlarına, kıtada ve dünyada barış ve istikrarı sağlamaya; olumlu bir siyasi atmosfer oluşturulmasına ve Avrupa çapında iş birliğinin derinleştirilmesine odaklanmıştır. Buna paralel olarak SSCB yönetiminin LBD büyükelçisi Cengiz Aytmatov'dan başlıca beklentileri, devletin Avrupa ile ilişkilerini güçlendirmek; LBD'nin konumunu kullanarak halihazırda SSCB'de yaşanmakta olan köklü ekonomik ve sosyal dönüşümlerin sağlıklı şekilde gerçekleştirilebilmesi için AT yardım fonlarından yararlanmasını sağlamak olmuştur.³⁶¹Dolayısıyla SSCB'nin Cengiz Aytmatov'un diplomatik faaliyetleri de söz konusu beklentiler doğrultusunda şekillenmiştir.

Cengiz Aytmatov'un, LBD'nin 1 Ocak 1991 tarihinde AT Bakanlar Konseyi Başkanlığı'nı devralmasının hemen ardından, 4 Ocak 1991'de LBD Milletvekili Odası Başkanı Erna Hennicott-Schopges ile "*siyasi diyalogun optimizasyonu*" üzerine görüşme yapması, vurgulanması gereken önemli bir husustur.³⁶²Zira söz konusu hamleyi SSCB'nin Batı Avrupa ile yakınlaşma niyetini tekrardan ortaya koyan bir gelişme olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca görüşmenin, bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov'un, gelişmeleri yakından takip ederek (her türlü fırsatı değerlendirerek)

---

³⁶¹ Ibid

³⁶² Ibid

mesleğini layıkıyla yerine getirmeye çalıştığını gösterir nitelikte bir faaliyet olduğu aşıkardır.

Cengiz Aytmatov'un büyükelçilik görevi süresince LBD'nin, SSCB ve Batı Dünyası/AB ilişkilerine katkılarına çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer husus ise LBD Başbakanı Jacques Santer'ın, 1990 yılının Ekim ayında SSCB'ye gerçekleştirdiği ziyarette Başbakan Nikolay Rizkov ve Mihail Gorbaçov ile görüşmesidir. Söz konusu görüşme ve ziyaretlerden basına yansıtılan mesaj “uluslararası sorunlar karşısında iş birliği” konusunda ortak düşünce ve motivasyonlarla hareket edileceği olmuştur.³⁶³Batı ve doğu blok ayrımlarının ortadan kalktığı süreçte AT üyeleri arasında LBD'nin iki kutup arasında yaklaşma konusunda etkin bir rol oynadığı görülmektedir. LBD'nin yaklaşımında ise Cengiz Aytmatov'un diyalog geliştirme ve ikna kabiliyetlerinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Cengiz Aytmatov'un LBD'de, SSCB büyükelçisi olarak gerçekleştirmeyi planladığı bazı projelerin de devletin dağılması neticesinde hayata geçirilemediğini ifade etmek gerekmektedir. Daha önce belirtildiği üzere SSCB'nin dağılmasının ardından Cengiz Aytmatov, bir süre daha LBD'de kalmış ve büyükelçilik görevini RF adına sürdürmüştür.

Neticede resmi diploması kariyerinin başlangıcını teşkil eden LBD büyükelçiliği görevinde Cengiz Aytmatov'un başarılı bir diploması kariyeri sergilediği düşünülmektedir. SSCB (sonrasında RF) ve AT (AB) ilişkilerinde yaklaşma, bunu kanıtlar niteliktedir. Yakınlaşma açısından Cengiz Aytmatov'un yürüttüğü diploması büyük bir etken olmakla birlikte, kendisinin diplomatik yeteneklerinin farkında olarak bundan faydalanmasını bilen Mihail Gorbaçov da sürecin önemli aktörlerindedir. Cengiz Aytmatov'un bazı meslektaşlarının görüşleri de çalışmada savunulan bu iddiayı destekler niteliktedir. Bu doğrultuda hatırlanacağı üzere Prof. Dr. Saidov, Cengiz Aytmatov'un LBD'ye büyükelçi olarak atanmasını, Mihail Gorbaçov'un vermiş olduğu en doğru personel ataması kararı olarak nitelendirmektedir.³⁶⁴Yine aynı şekilde RF Büyükelçisi ve Tarih Doktoru Prof. Dr. İgor Melihov da Cengiz Aytmatov'un bu ülkedeki

---

³⁶³ Ibid

³⁶⁴ Саидов, оп. cit., p. .25

büyükelçilik yıllarında SSCB ile Avrupa arasındaki geliştirdiği diplomatik ilişkileri ve onun diplomatik yeteneğini takdir etmektedir.³⁶⁵

2.1.3. Rusya Federasyonu'nun İlk Lüksemburg Büyük Dukatlığı Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov

Cengiz Aytmatov'un, SSCB'nin LBD büyükelçisi olarak göreve devam ettiği 8 Aralık 1991 tarihinde Minsk Anlaşması imzalanmıştır. Minsk Anlaşması'nın imzalanması neticesinde SSCB'nin uluslararası hukukun süjesi olarak varlığının sona erdiği ilan edilmiş; Post-Sovyet ülkelerin çok yönlü iş birliğine dayanan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuştur.³⁶⁶Kurulduğu tarihten (1922) itibaren 20. yüzyıl siyasi tarihini şekillendiren aktörlerinden biri olan SSCB'nin dağılmasının, tüm dünyada eş zamanlı kaygı ve umut yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada SSCB'nin ardılı olan RF'nin bağımsızlık ilanını takip eden ilk iki yılda (1991-1992) “*İlk Dış Politika Konsepti*”, SSCB’de Mihail Gorbaçov tarafından uygulanan “*Yeni Politika Konsepti*”nin devamı niteliğinde olmuştur. Dolayısıyla RF ve BDT, kuruluşlarını takip eden ilk iki yıl daha çok batı ile, özelinde AT/AB ile ilişkilere odaklanmıştır.³⁶⁷AT ve NATO başta olmak üzere batı kurumları da RF ve diğer BDT üyesi devletler ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde olumlu tutum sergilemiştir. Cengiz Aytmatov, böyle bir siyasi atmosferde LBD büyükelçiliği görevini RF adına sürdürmüştür; RF ve BDT'nin batı dünyası ile ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁶⁸

Cengiz Aytmatov, RF adına büyükelçilik yapmaya başladığı ilk yıl, çeşitli raporlar hazırlayarak yöneticileri AB ve NATO çerçevesinde bilgilendirmiştir. Şubat 1992’de, merkeze (Moskova) gönderilen raporda AT Komisyonu’nun, BDT’de yer alan devletlerdeki durumu ile topluluğun bu devletlere ilişkin politikalarını yakından takip ettiği belirtilmiştir. LBD ve NATO arasındaki ilişkileri yakından takip eden büyükelçilik,

---

³⁶⁵ Bkz: Мелихов, loc. cit.

³⁶⁶ Fuad Hüseyinov, “*Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Hukuki Boyutları*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:52, Sayı:4, Yıl:2003, ss.387-401

³⁶⁷ A. Sait Sönmez, “*Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Üyeleri ile İlişkileri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 27,2010, ss. 277-290

³⁶⁸1993 tarihinde RF, bir kırılma noktası olarak “*Yakın Çevre Doktrini'ni*” ilan etmiş ve dış politikasında Avrasyacı kanat etkili olmuştur. Bu gelişmelerin, Cengiz Aytmatov'un diplomatlığını da etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Söz konusu etkiler, çalışmanın daha sonraki alt başlıklarında incelenecektir.

ayrıca NATO Genel Sekreteri Manfred Hermann Wörner'in LBD ziyaretinden Moskova'yı haberdar etmiştir. Bu görüşme hakkında ise LBD'nin son yıllarda NATO'ya yaptığı katkının eksik görüldüğü; ilerleyen süreçte ise bu katkıların arttırılmasının planlandığı rapor edilmiştir. Buna göre LBD, finansal katılımın yanı sıra askeri anlamda da NATO'ya daha fazla katkı sunmayı planlamıştır. Bu bağlamda LBD'nin NATO'ya sunacağı askeri nitelikteki katkılar, NATO'nun Avrupa için lojistik kompleksinin ve AWACS erken uyarı uçaklarının LBD topraklarına yerleştirilmesi; Norveç'te bulunan ittifak kuvvetlerine LBD'nin küçük bir birlik göndermesidir. Genel olarak değerlendirilecek olduğunda ise LBD'nin, "*Yeni Lüksemburg Stratejisi*" adı altında NATO'ya yapacağı katkıları genişlettiği görülmektedir.³⁶⁹

Dolayısıyla merkeze gönderilen rapor, LBD'nin NATO'da ve bunun etkisi ile ittifaka üye devletler ile ilişkilerinde ağırlığının artacağı yönünde yorumlanabilir. RF yönetiminin de batıya ilişkin politikalarına şekil verirken rapordan faydalanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çalışma açısından değerlendirilecek olduğunda ise Cengiz Aytmatov'un başkanlığındaki büyükelçiliğin, Moskova'yı söz konusu gelişmelerden haberdar ederek yerinde bir diplomatik çalışma yapmış olduğu söylenebilir. Öte yandan LBD'nin, NATO'da mevcut olan eğilimleri fikirsel olarak de etkileme potansiyeli düşünüldüğünde raporun Moskova açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır.³⁷⁰

Hatırlatmak gerekir ki bu dönemlerde başta SSCB ilk ve son seçilmiş başkanı Mihail Gorbaçov'un benimsediği "*Yeni Politik Düşünce*" yaklaşımına ve ardından RF ilk başkanı Boris Yeltsin'in ortaya koyacağı politikalara Batılı devletlerin politik yaklaşımları oldukça önemlidir. Zira köklü bir ekonomik ve sosyal değişim içerisinde son günlerini yaşayan SSCB için de yeni bağımsızlığını kazanmış olup serbest piyasa ekonomisini ve yeni politik sistemini oturtmaya çalışan RF için de bu destek gerek maddi gerekse manevi yönden elzemdir.

Cengiz Aytmatov'un liderliğindeki büyükelçiliğin bir diğer önemli raporu ise LBD'nin BDT ve RF ile ilgili görüşlerine ilişkindir. Bu rapora göre LBD, geçiş sürecinde yaşanan bütün zorluklara rağmen RF'nin ileride dünya siyasetindeki öneminin ve rolünün

---

³⁶⁹Мелихов, loc.cit.

³⁷⁰ Cengiz Aytmatov'un, RF ve sonrasında KC için büyükelçilik ve daimî temsilcilik yıllarında bu ülkelerle AT ve NATO ilişkilerine etkileri, çalışmanın diğer bir bölümünde yer verileceği için konu burada daha fazla detaylandırılmamıştır.

artacağı yönünde görüşe sahiptir. Ayrıca rapora göre LBD, BDT'nin kuruluşunu, “SSCB'nin ardılıyet sorununa ilişkin hızlı bir çözüm” olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşım ise Moskova tarafından, ikinci bir Yugoslavya'nın yaşanmaması (eski SSCB topraklarında boy göstermesi muhtemel bir *Balkanlaşma*'nın önüne geçilmesi) olarak görülerek BDT'nin kuruluşuna yönelik olumlu bir yaklaşım olarak algılanmıştır.³⁷¹

Cengiz Aytmatov'un büyükelçiliği süresince SSCB/RF ve LBD arasındaki siyasi diyaloglar, ana başlıklar emekli diplomat İgor Melihov tarafından şu şekilde aktarılmıştır.³⁷²

1-BDT'nin kurulmasında Rusya Federasyonu'nun rolü: LBD'nin bu konudaki odak noktası, BDT'de bulunan eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde nükleer silahların kontrolüdür. Zira nükleer silahların yayılmasından endişe edilmektedir.

2-Pan-Avrupa süreci: Pan Avrupa Süreci konusunda özellikle üzerinde durulan alt başlık “güvenlik” olmuştur. İki taraf da AGİT kapasitesinin artırılmasına ilişkin hemfikirdir fakat Yugoslavya'nın AGİT ve BM'ye üyelikleri hususunda görüş farklılıkları bulunmaktadır.

3-Orta Doğu: Dönem itibarı ile LBD, bu konuda ilgisiz olmakla birlikte tarafların net olarak karşı karşıya geldikleri bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.³⁷³

4-Avrupa'da İnsan Haklarına Saygı: Cengiz Aytmatov, bu konuda spesifik olarak Estonya ve Letonya'da bulunan Rusça konuşan azınlığın insan haklarının ihlali; bu ülkelerde Avrupa'nın demokratik standartlarına aykırı davranılması gibi konuların üzerinde durmuştur. LBD, bu konuya temkinli yaklaşarak, Estonya ve Letonya'daki uygulamaları herhangi bir politik sınıflandırma içerisinde değerlendirmekten imtina etmiştir.³⁷⁴

5-Silahsızlanmaya İlişkin Görüş benzerlikleri: Avrupa'da silahsızlanma, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve bunların ortadan kaldırılması, BM'nin bu konularda rolünün artırılması yönünde taraflar hemfikirdir.³⁷⁵

1993 yılına gelindiğinde ise Cengiz Aytmatov'un başında bulunduğu büyükelçilik, dönemin LBD Dışişleri Bakanı Jacques F. Poos'un RF'ye gerçekleştireceği ziyaretin hazırlıklarını yapmıştır. LBD'nin ilerleyen yıllarda BAB³⁷⁶ başkanlığı yapacağı göz önünde bulundurularak RF Dışişleri Bakanı A.V. Kozyrev, mevkidaşı Poos ile

---

³⁷¹Мелихов, loc.cit.

³⁷² Ibid

³⁷³ Ibid

³⁷⁴ Ibid

³⁷⁵ Ibid

³⁷⁶ Bir Avrupa Güvenlik Örgütü olarak kurulan Batı Avrupa Birliği (BAB) hakkında detaylı bilgi için bkz: Kamuran Reçber, “Batı Avrupa Birliği'nin Uluslararası Hukuk Kişiliği”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2003, ss. 285-314

görüşmesinde Avrupa'nın güncel sorunlarına yer vermiştir.³⁷⁷Bu görüşmede RF'nin (AB başta olmak üzere) batı kurumları ile ilişkileri açısından önemli kararlar alınmıştır.³⁷⁸

Cengiz Aytmatov'un LBD büyükelçiliği döneminde SSCB'nin ve dağılma sonrasında RF'nin ticari ve ekonomik anlamda ciddi sorunlarının olduğu bilinmektedir. Bu dönemde RF'nin ticarete karşılaştığı başlıca güçlüğün “*meta nomenklatürü*”nün darlığı olduğu; bunun da büyük bölümünü ferroalyaj³⁷⁹ ithalatının oluşturulduğu kabul edilmiştir. 1992 yılında AT pazarında Rus ferroalyajına karşı bir anti-damping prosedürünün³⁸⁰ uygulanmaya başlanması sonucunda RF'nin ekonomik ve siyasi anlamda olumsuz etkilemesinin bunu gösterir nitelikte olduğu belirtilmiştir.³⁸¹

Bu zorlu süreçte Cengiz Aytmatov, RF büyükelçisi olarak ülkenin ekonomik ve ticari anlamda toparlanabilmesi için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Cengiz Aytmatov'un girişim ve çağrılarını üzerine Rus bankaları, Uluslararası Finans Merkezi yerel şubesinde staj programına katılmıştır. LBD hükümeti, Moskova'da Uluslararası Bankacılık ve Finans Okulu kurulmasını da kapsayan bir Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Projesi'nde yer almıştır. Bu projenin bir parçası olarak Finans Akademisi'nden 20 profesör ve öğretim görevlisi LBD'ye staj yapmak üzere gitmiştir.³⁸²

RF'nin ekonomik ve ticari kalkınması açısından olumlu etkilediği bir diğer gelişme ise dönemin LBD Başbakanı J. Santer'in³⁸³ Moskova ziyaretidir. Bu ziyaret neticesinde RF'den LBD'ye gaz transferi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Uzlaşımın, karşılıklı ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucunda Haziran 1993'te imzalanan “*Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*” ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca söz

---

³⁷⁷ Çalışmanın, “*Cengiz Aytmatov'un Rusya Federasyonu- Avrupa Topluluğu (Birliği) İlişkilerine Etkisi*” adını taşıyan bir sonraki alt başlığında görüşmeye ilişkin detaylı bilgi ve analizlere ulaşılabilir.

³⁷⁸Bu kararların uygulanılmamış olması ise Rusya Federasyonu'nun Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde benimsediği yeni dış politikası ile ilgili bir tercihtir. Bu noktada Cengiz Aytmatov'un bir sorumluluğunun bulunmadığını hatırlatmak gerekmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Galym Zhussipbek, “*Avrupa Birliği İle Rusya Federasyonu Arasındaki “Stratejik Ortaklık” Analizi*”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt 7, Sayı: 25,2011, ss.47-85

³⁷⁹Ferroalyaj (demir alaşımı) hakkında bilgi için bkz: Mimir, “*Ferroalyaj*”, <https://mimirbook.com/tr/6df677641f6> (e.t. 13.06.2019)

³⁸⁰Anti-damping için bkz: Finanspara.com, “*Anti Damping Nedir? Anti Damping Ne İşe Yarar?*”, Finanspara ,9 Ağustos 2018, <https://www.finanspara.com/anti-damping-nedir-anti-damping-ne-ise-yarar/> (e.t. 13.06.2019)

³⁸¹ Мелихов, loc. cit.

³⁸² Ibid

³⁸³ Jeff Wallenfeldt, “*Jacques Santer, Prime Minister of Luxembourg*”, 14.05.2019, <https://www.britannica.com/biography/Jacques-Santer> (e.t. 18.06.2019)

konusu görüşme çerçevesinde “*Uluslararası Karayolu Trafikğine İlişkin Anlaşma*”nın son hazırlıkları yapılmıştır. Bunun da dolaylı olarak ticaret ve ekonomi ile ilişkili olduğu söylenebilir. RF ve AB ilişkilerinin temelini atıldığı bu süreç boyunca Cengiz Aytmatov, ikili işbirliğinin daha başarılı bir şekilde geliştirilmesi için yasal çerçevenin oluşturulması hususunda hassas davranmış, bu konu ile özel olarak ilgilenmiştir.³⁸⁴

Bütün bu gelişmelerin, Cengiz Aytmatov’un LBD büyükelçiliği sırasında gerçekleştiği bilindiği gibi bunların hayata geçirilmesinde diplomatik yeteneklerinin de etkisi olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla LBD büyükelçisi olarak Cengiz Aytmatov’un sırasıyla adına görev yaptığı SSCB ve RF’ye ticari ve ekonomik anlamda olumlu katkıları olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.1.4 Cengiz Aytmatov’un Rusya Federasyonu- Avrupa Topluluğu (Birliği) İlişkilerine Etkisi

Çalışmanın bir önceki alt başlığında detaylıca incelendiği gibi Cengiz Aytmatov’un LBD büyükelçiliğinde görev alması, SSCB, RF ve BDT’nin, AT(AB) ile ilişkilerine olumlu etki etmiştir. Öyle ki dönem itibarı ile batı ile ilişkilerin geliştirilmesi ekseninde dış politika izleyen her iki devletin AB ve diğer Avrupa kurumları ile bağlantıların kurulmasında; merkeze gerekli olan bilgilerin rapor edilip sunulmasında, yapılacak görüşmelerin ayarlanmasında Cengiz Aytmatov’un görev aldığı görülmektedir. Fakat bunların da ötesinde bir büyükelçi olarak Cengiz Aytmatov’un RF-AB ilişkilerinin kurumsallaşması açısından önemli katkılarının olduğuna değinmek gerekmektedir.

RF-AB ilişkilerinin kurumsallaşması söz konusu olduğunda önemli aşamalardan biri, 1993 yılında gerçekleşen LBD Dışişleri Bakanı Jacques F. Poos’un Moskova ziyaretidir. Cengiz Aytmatov’un başkanlığında SSCB’nin LBD Büyükelçiliği tarafından organize edilen bu ziyaretin RF-AB ilişkileri açısından özel bir niteliği bulunmaktadır. Öyle ki ziyaret vesilesiyle devlet yöneticileri arasında gerçekleştirilen görüşme yalnızca RF-LBD ilişkilerini kapsamakla kalmamış RF ve sonrasında BDT’nin, AB ile ilişkileri açısından da büyük önem arz etmiştir. Bu bağlamda görüşmenin en önemli ayaklarından birini, RF ve AB arasında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması’nın (Partnership and

---

³⁸⁴ Мелихов,loc.cit.

Cooperation Agreement-PCA) hazırlıklarının yapılması teşkil etmektedir.³⁸⁵ Büyükelçi Cengiz Aytmatov başta olmak üzere elçilikte çalışan diplomatların katkısı ile hazırlanan bu anlaşma, 1994 yılında imzalanmıştır. Anlaşma, ilerleyen yıllarda AB-RF ilişkileri için kurumsal çerçeveyi sağlamakla birlikte ilişkilerin temelini oluşturduğu için önemlidir.³⁸⁶

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yanı sıra görüşmelerde ön plana çıkan bazı alt başlıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri RF'nin, AB ile iş birliği konusunda diğer Doğu Avrupa devletleri ile eşit statüde olduğu hususunda ikna edilmek talebidir. Bir diğer alt başlık ise Rus tarafının bu görüşmelerde Estonya'daki Rusça konuşan nüfusun hak ihlallerini dile getirmesidir. Buna karşılık Poos, LBD'nin, Estonya'nın yabancılara ilişkin hukukunun Avrupa Konseyi tarafından incelenmesi fikrini destekleyeceğini açıklamıştır. Ayrıca tarafların, (dönem itibarıyla süren) Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde yaşanan insan hakları ihlalleri hususunda görüş birliğinde olduklarını ilan etmeleri de bu görüşmede önemli görülen bir diğer alt başlığı oluşturmaktadır. Ziyaretin sonuçlarına göre Poos, Kozyrev'e 1 Temmuz 1993 tarihli bir mektup göndermiştir. Bu mektupta ön plana çıkan ifadeler şu şekildedir:³⁸⁷

1-RF, demokratik ve hukuki bir sistem kurulmasında kilit öneme sahip olan "yeni bir anayasa" kabul etmelidir;

2- LBD, RF'nin Avrupa Bütünleşmesi Süreci'ne eklemlenmesinin kilometre taşı olarak görülen AB-RF Ortaklık ve İş Birliği Anlaşması'nın başarı ile sonuçlanması için elinden geleceğini yapacaktır;

3- LBD, RF'nin, "Estonya'daki Rusça konuşan nüfusun hak ihlallerine ilişkin araştırma" talebini ve bu konudaki endişelerini AB ve Avrupa Konseyi'ne bildirecektir.³⁸⁸

Poos'un Kozyrev'e gönderdiği mektup analiz edildiğinde, LBD'nin, RF-AT ilişkilerinin olumlu seyretmesi ve RF'nin AT ile uyumlu olacak biçimde kurumsallaşması için çaba gösterdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra LBD ve AT'nin tavrının tek yanlı olmadığı, RF'nin hassasiyetlerinin de dikkate alındığı söylenebilir.

---

³⁸⁵ Ibid

³⁸⁶ Yeliz Şahin, "Stratejik Ortaklık ile Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB İlişkileri", İKV Değerlendirme Notu, Sayı:73, Kasım 2013
[https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74\(1\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74(1).pdf) (e.t. 19.06.2019)

³⁸⁷ Мелихов, loc. cit.

³⁸⁸ Ibid

2.1.5. SSCB ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov'un İnsani Diplomasi ve Kültürel Diplomasiye Verdiği Önem

Çalışmamızın bu bölümüne kadar Cengiz Aytmatov'un, geleneksel diplomasi kapsamında, klasik anlamda bir büyükelçiden beklenen temel katkıları: siyasi, askeri ve ekonomik konulara ilişkin faaliyetleri analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmamızda Cengiz Aytmatov'un geleneksel diplomatlığın ötesinde vasıflara sahip olduğu savunulmaktadır. Bu noktada hümanist bir yazar olarak nitelendirebileceğimiz Cengiz Aytmatov'un diplomatlığının da hümanist yaklaşım çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Öyle ki Cengiz Aytmatov'un kültürel diplomatlığında olduğu gibi resmi diplomatlığı süresince de insani konularla ilgilendiği ve insani motivasyonlarla çeşitli projelerin yürütülmesine öncülük ettiği görülmektedir. Neticede Cengiz Aytmatov'un resmi diplomatlığının büyük ve önemli bir parçasını ise insani değerleri gözeterak yaptığı projelerin, dünyanın kültür ve bilim mirasına katkı sağlamak üzere yapmış olduğu çalışmaların oluşturduğu düşünülmektedir.

Literatüre bakıldığında devletlerin geleneksel resmi diplomatlar tarafından yürütülen bir diplomasi türü olan “*insani diplomasi*”nin tanımı üzerinde fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Diplomasi türleri arasında yeni bir tür olan insani diplomasi, genelde evrensel insani değerlerin odağında insani, özelde olağan dışı bir durumda mağduru korumak amacını taşımaktadır. Bu amaca yönelik yöntem ise genellikle, günümüzde çeşitlenen uluslararası aktörleri (uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası kamuoyu gibi) konuya dahil ederek, mağduriyetlere çok yönlü çözüm üretmektir.³⁸⁹Bu diplomasi türünde çözüm arayışları, geleneksel resmi diplomasiden farklı olarak, siyasi, askeri, insani alanları içine alacak şekilde kapsamlıdır.³⁹⁰Söz konusu özelliğin de gerektirdiği üzere insani diplomaside sivil aktörlerin önemli bir rolü bulunmaktadır.³⁹¹

Cengiz Aytmatov ise resmi diplomatlığı süresince geleneksel diplomasi alanının ötesinde, insani diplomasi kategorisinde değerlendirilebilecek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çerçevede gerçekleştirdiği en önemli faaliyetlerden biri, LBD büyükelçiliği esnasında

³⁸⁹Zülfiye Zeynep Bakır, “*İnsani Diplomasi*”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 19.04.2018 https://insamer.com/tr/insani-diplomasi_1406.html (e.t. 22.06.2019)

³⁹⁰TASAM, “*İnsani Diplomasi, Sektörel Diplomasi İnşası*”, TASAM Stratejik Vizyon Belgesi, http://www.tasam.org/Files/Etkinlik/File/VizyonBelgesi/SGPK_INSD_InsaniVizyon_TR_pdf_6088a98d-77d7-439e-af50-865a8271be38.pdf (e.t. 22.06.2019)

³⁹¹Bakır, loc. cit.

Lüksemburg tarafını, RF vatandaşlarına insani yardımda bulunmak üzere teşvik etmesidir. Zira Cengiz Aytmatov'un inisiyatifinde başlatılan yardım kampanyası çerçevesinde 1992 yılında 400 milyon Lüksemburg Frankı toplandığı bilinmektedir. Yardımlardan faydalananların başında Moskova'da bulunan yetimhaneler, Tambov Bölgesi'ndeki Çernobil kurbanları ve Magnitorsk gibi ekolojik açıdan tehdit altındaki bölgelerde bulunan çocuklar gelmektedir. Bunların yanı sıra Belarus ve Ukrayna da dahil olmak üzere Çernobil felaketinden etkilenen bölgelerdeki hastaların, Lüksemburg Hastane Merkezi'nde (Centre Hospitalier de Luxembourg) tedavi edilmesinin sağlanmasında Cengiz Aytmatov'un kişisel gayreti bulunmaktadır. Ayrıca Cengiz Aytmatov'un LBD Büyükelçiliği süresince ilaç gibi tıbbi teçhizatın ücretsiz teminatı ve gıda yardımları da büyükelçilik tarafından kontrol edilmiş; yardımlar en yakın zamanında gerekli yerlere iletmeye çalışılmıştır.³⁹²

Cengiz Aytmatov'un insani değerler motivasyonu ile hareket ederek müdahil olduğu ve çözüme ulaştırmak üzere inisiyatif aldığı bir diğer husus ise "*Lüksemburglu eski mahkûmlar*" konusudur. Durum özetlenecek olduğunda II. Dünya Savaşı esnasında, Tambov'da bulunan 188 Numaralı Sovyet Savaş Kampı'nda bir grup asker, Wehrmacht'a teslim olmamak için Kızıl Ordu'nun belirlediği çizgiyi aşarak sınırı ihlal etmiştir. Amaçlarının Kızıl Ordu saflarında gönüllü savaşmak olduğunu belirtse de bu grup, sınır ihlali gerekçesi ile SSCB tarafından mahkûm edilmiştir. Haksız yere mahkûmiyet yaşayan bu grubun Cengiz Aytmatov'dan talebi, SSCB arşivlerine girilerek olayın açığa kavuşturulması, bunun sonucunda 188 No'lu kampın idaresine itirazların sunulması olmuştur.³⁹³ Cengiz Aytmatov'un bu konu ile ilgilenmesi de insan haklarına duyduğu saygının yansıması olarak değerlendirilebileceği gibi bu durumda şahsi bir etkenin de önemli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu etken, mahkûmların durumu ile Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov'un yaşadıklarının arasındaki benzerliktir. Zira hatırlanacağı üzere Törekul Aytmatov da haksız yere mahkûm edilmiştir.³⁹⁴ Neticede Cengiz Aytmatov'un bu mesele ile bizzat ilgilenmesinde onun kişisel yaşantısının da bir payı olduğu düşünülmektedir.

---

³⁹² Мелихов, loc. cit.

³⁹³ Ibid

³⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz: çalışmanın birinci bölümü

Cengiz Aytmatov, büyükelçiliği süresince kültürel ve siyasi ilişkiler açısından da faal bir diplomasi kariyeri sergilemiştir. Öncelikle kendisinden önce 1987-1990 yılları arasında LBD Büyükelçiliğinde bulunmuş olan A.A. Avdeyev'in³⁹⁵kültürel ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi çerçevesinde uygulamaya koyduğu planların devamlılığını sağlamıştır. Bunun yanı sıra yazar kimliği ve *SSCB Yazarlar Birliği Başkanlığı* yapmış olmanın getirdiği tecrübe neticesinde kültürel ilişkileri geliştirmiştir. Bu bağlamda kendi inisiyatifi doğrultusunda birtakım toplantılar düzenlemiş; toplumlara kültürel etkinlikler yoluyla birbirine yakınlaştırmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda derneklerden faydalanan Cengiz Aytmatov, özellikle "*Sovyet Dostluk Dernekleri Birliği*" aracılığıyla selefi olan büyükelçi Avdeyev'in başlattığı projeleri sürdürmüştür. Bununla bağlantılı olarak söz konusu derneğin bir sonraki kongresinin LBD'de düzenlenmesini sağlamıştır. SSCB Yazarlar Birliği ve Lüksemburg Yazarlar Birliği'nin işbirliği ile gerçekleştirilmiş olan kongrenin adı "*21. Yüzyıla Doğru Yazarlar ve Edebiyat*"tır.³⁹⁶

Ayrıca LBD büyükelçiliği süresince Cengiz Aytmatov, kültürel etkinlikler yoluyla toplumlararası iletişimi güçlenmesine hizmet ettiği gibi Batı'nın Sovyet toplumunu tanınmasına olanak sağlayacak farklı etkinliklere destek sunmuştur. Söz konusu etkinliklerin ise kendi inisiyatifinde düzenlendiği düşünülmektedir. Bu konuda verilebilecek en somut örneklerden bir tanesi, Sovyet Cumhuriyetleri hakkında rapor hazırlamak amacıyla gezi düzenlemek isteyen bir Lüksemburglu gazeteciye özel olarak yardım etmesidir. Cengiz Aytmatov'un, söz konusu gezi için (SSCB yönetiminden) izin alınmasını kolaylaştırılması üzere gazeteciye, çocuk fotoğraflarından oluşacak bir sergi düzenlemeyi önermesi, konuya olan ilgisini ve desteğini göstermektedir.³⁹⁷

Bunların yanı sıra resmi büyükelçi sıfatıyla Cengiz Aytmatov, RF ve eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında karşılıklı anlayış ve yakınlaşma skalasını genişletmek amacı ile gezi düzenlemek üzere "*Landtag Heyeti*"ni kurmuştur. Heyetin rotası, Kuzey Ren-Westphalia'dan BDT'ye varmakta ve Aytmatov'un memleketi KC'yi kapsamaktadır.³⁹⁸

---

³⁹⁵Русская православная церковь, "Авдеев Александр Алексеевич", <http://www.patriarchia.ru/db/text/31694.html> (e.t.13.06.2019)

³⁹⁶ Мелихов, loc. cit.

³⁹⁷ Ibid

³⁹⁸ Ibid

Neticede başta Cengiz Aytmatov olmak üzere RF'nin LBD Büyükelçiliği'nin bu çaba ve çalışmalarının etkisiyle ileride Benelüks ülkeleri ve Rusya'dan gazetecilerinin katıldığı bir yuvarlak masa toplantısının yapılması mümkün olmuştur. “*Gazeteci ve Toplum*” başlığı altında LBD’de gerçekleştirilen bu toplantı sonucunda toplumlararası iletişim açısından önemlidir. Zira bu çerçevede bir grup öğretim elemanı, RF’den LBD’ye gelmiştir. Bunun yanı sıra RF’de belediyeler arası temasların geliştirilmesinin etkisiyle birkaç belediye heyeti, bu toplantıya katılmak üzere LBD’ye gelen ekipler arasında yer almıştır. Neticede güncel sorunlar hakkında uzmanlar ve yerel topluluklar bir araya gelerek istişare edebilmiştir.³⁹⁹

Cengiz Aytmatov LBD büyükelçiliği süresince yalnızca LBD’de değil, RF’de de kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmesi için katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda Cengiz Aytmatov’un başkanlığında LBD Büyükelçiliği’nin katkıları ile Moskova’da “*Lüksemburg Kültür Haftası*” düzenlenmesi önemlidir. Öyle ki söz konusu etkinlik kapsamında milli koro davet edilmiş; Lüksemburg Yazarlar Birliği ile işbirliği neticesinde “*Edebiyat ve Zaman*” konulu seminer düzenlenmiştir. Moskova’da gerçekleştirilen “*Lüksemburg Kültür Haftası*”, Lüksemburglu gazetecilerin, SSCB ve Sovyet toplumuna ilişkin raporları açısından da büyük öneme sahiptir. Zira bu vesile ile Lüksemburglu gazeteciler SSCB’ye seyahat etme, Sovyet toplum ve yaşantısını tanıma fırsatı bulmuşlardır.⁴⁰⁰

1993-1994 yılları arasında Aytmatov, “*Kültürel ve Bilimsel İşbirliğine Dair*” hükümetler arası ikili anlaşma programının imzalanmasını teşvik etmek üzere çalışmıştır. “*A.S. Puşkin Kültür Merkezi*” ve burada verilen Rusça dil kurslarına da büyük önem vermiştir. Öte yandan Cengiz Aytmatov, Lüksemburg nesri üzerine yayınlanacak antoloji için yardımcı olmak üzere dilekçe vermiştir. 1993 yılında ise LBD’nin, 26. Moskova Uluslararası Çocuk ve Gençlik Filmleri Festivali’ne katılmasını sağlamıştır. Neticede Cengiz Aytmatov’un SSCB sonrasında ardılı RF ile LBD arasında kültürel işbirliği ve toplumlararası etkileşimi geliştirmek üzere çok sayıda çalışması olmuştur. Bu kültürel

---

³⁹⁹ Ibid

⁴⁰⁰ Ibid

etkileşim ve alışverişin de iki ülkenin sosyal ve siyasi ilişkilerine de tesir edeceğini; diplomatik ilişkilerde önemli bir yerinin olduğunu düşünülmektedir.⁴⁰¹

2.2. Kırgızistan Cumhuriyeti Büyükelçisi Olarak Cengiz Aytmatov

Çalışmamızın bu bölümünde Cengiz Aytmatov'un, 1994-2008 tarihleri arasında KC adına yürüttüğü resmi diplomasi faaliyetleri incelenecektir. Bunun için öncelikle KC'nin kuruluşuna ve siyasi özelliklerine değinilecektir.

2.2.1. Kırgızistan'ın Bağımsızlık İlanı ve Bir Diplomat Olarak Cengiz Aytmatov'un Önemi

Cengiz Aytmatov'un memleketi ve 1994-2008 yılları arasında diplomatlığını yaptığı ülke olan Kırgızistan ya da resmi adı ile Kırgız Cumhuriyeti (KC), eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden olup 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiş bir BDT üyesi devlettir. Kırgızistan'ı, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ayırt edici özellikleri arasında ekonomik reformların daha erken gerçekleşmesi ve batı kurumları ile ilişkilerin diğer pek çok ülkeye nazaran erken dönemlerde kurulmasını saymak mümkündür. Öyle ki 20 Aralık 1998 tarihi itibarıyla Orta Asya ülkeleri arasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 'ne ilk üye olan devlet olup ekonomik reformlarda IMF desteği de aldığı bilinmektedir.⁴⁰² Ayrıca KC, Kazakistan Cumhuriyeti ile birlikte AB'nin “*Ortaklık ve İş birliği Anlaşması*” imzaladığı (1995) ilk iki Orta Asya devletinden biridir. Bunlara ek olarak, NATO'nun “*Barış İçin Ortaklık Programı*”nda yer almaktadır. Bu noktada Kırgızistan'ın, 11 Eylül 2001 sonrasında bulunduğu konumun da etkisiyle de jeopolitik öneminin arttığını hatırlatmakta fayda vardır. 2001 yılının aralık ayında başkenti Bişkek'in yakınlarında ABD'nin “*Manas Askeri Lojistik Üssü*”⁴⁰³nün açılması bu

---

⁴⁰¹ Ibid

⁴⁰² Selim İnançlı, Ali Konak ve Zuura Ashimova, “*Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları*”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:8,Sayı:2 ,2015, s. 112

⁴⁰³Çalışmanın kapsamına girmemekle birlikte üssün, ABD'nin Afganistan'dan çekilme hazırlıkları sürecinde, RFnin de etkisi ile 2014'te kapatılmış olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bkz: Douglas Schorzman, “*Staging Base for Afghan War Handed Over to Kyrgyzstan*”, New York Times, 03.06.2014, <https://www.nytimes.com/2014/06/04/world/asia/staging-base-for-afghan-war-is-handed-to-kyrgyzstan.html?ref=collection%2Ftimestopic%2FTransit%20Center%20at%20Manas&action=click&c>

durumun somut bir göstergesidir. Söz konusu üs, ABD ve NATO askeri kuvvetlerinin Afganistan müdahalelerine lojistik sağlaması açısından da önemlidir.⁴⁰⁴

Bir önceki paragrafta ortaya koyulan bilgiler bir araya getirildiğinde KC'nin diğer Orta Asya devletlerine kıyasla batı ile ilişkilerinin daha erken geliştiği sonucuna varılmaktadır. Bu durumda Kırgızistan'ın jeostratejik konumun etkisi olduğu gibi birey faktörünün de etkili olduğu düşünülmektedir. Zira KC'nin dış politikasına etki edebilecek konumlarda bulunan siyasetçilerin de batı ile ilişkilerin seyri konusunda belirleyici rolü olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda 2002-2005 yılları arasında Kırgızistan Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan Askar Aytmatov'un (Cengiz Aytmatov'un oğlu) ve 1994 yılından itibaren bakanlığa bağlı bir diplomat olarak KC'nin Benelüks ülkeleri büyükelçiliğinin yanı sıra NATO, AB ve UNESCO daimî temsilciliğini yerine getirmiş Cengiz Aytmatov'un da katkılarının olduğu düşünülmektedir.

Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Cengiz Aytmatov'un KC büyükelçiliği süresince devletin batı kurum ve devletleri ile ilişkilerine ve genelinde KC dış politikasına etkileri değerlendirilecektir. Bu hususta Cengiz Aytmatov'un, 1994-2008 yılları arasında görevde bulunduğu süre boyunca NATO ve AB daimî temsilcilikleri deneyiminin katkısıyla KC'nin çok yönlü dış politika izlemesinde etkin bir rol üstlenmiş bir diplomat profili çizdiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden KC'nin, RF ve BDT ile ilişkilerini sürdürürken bir yandan da batı kurum ve devletleri ile olumlu ilişkiler geliştirerek RF ve BDT etkisinin dengelemeye çalıştığı düşünülmektedir.

2.2.2.Cengiz Aytmatov'un, Kırgızistan Resmi Temsilcisi Olarak Uluslararası Örgütlerde Yürüttüğü Diplomasi Faaliyetleri

Çalışmanın bu alt başlığında Cengiz Aytmatov'un KC'nin resmi temsilcisi olarak uluslararası örgütlerde (NATO ve AB) yürüttüğü diplomasi faaliyetleri analiz edilecektir. Söz konusu örgütlerdeki faaliyetlerini değerlendirmeden önce Cengiz Aytmatov'un,

---

[ontentCollection=timestopics&region=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection](#) (e.t. 24.06.2019) ve Jeffrey Hays, "Manas Air Base and the U.S. Military In Krygyzstan", 2016 http://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5d/entry-4793.html (e.t. 24.06.2019)

⁴⁰⁴David Trilling, "Manas Airbase Key to US and NATO Operations in Afghanistan", Eurasia.net., 03.02.2009, <https://eurasianet.org/manas-airbase-key-to-us-and-nato-operations-in-afghanistan> (e.t. 24.06.2019)

daimî temsilciliklerde bulunduğu uluslararası örgütlerin protokol ve toplantılarında konuşma ve sunumları büyük ilgi görmüş bir diplomat olduğunu belirtmekte fayda vardır. Öyle ki NATO daimî temsilciliğinde kendisi ile birlikte çalışmış olan diplomat Ceniş Kadrakunov'un aktardığına göre her toplantı, sunum ya da konuşması ilgi ile takip edilmiştir. Cengiz Aytmatov'un sunum ve konuşmaları sonrasında ise etrafı meslektaşları ile çevrilmiş ve görüşmeler resmi olmayan mecralarda devam etmiştir. Resmi olmayan bu görüşmelerde gerçekleşen fikir alışverişleri ve tartışmalar ise zaman zaman alınacak kararlara, projelere etki etmiştir. Ayrıca söz konusu görüşmeler sohbet biçiminde sürerek kişisel ilişkilerin de geliştirildiği nitelikte olmuştur.⁴⁰⁵ Bu durumun Cengiz Aytmatov'un insan ilişkilerinde etkin oluşunu; karşısındaki bireylere her şeyden önce insan olarak yaklaştığını göstermektedir. C. Kadrakunov'un aktardıkları yorumlandığında ise Cengiz Aytmatov'un yazar kimliği ve üstün iletişim yeteneklerinin, daimî temsilciliği süresince kendisine avantaj sağladığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Özetle Cengiz Aytmatov'un kişisel ilişkilerdeki başarısının, gerçekleştirdiği projelere ve görevli olduğu devletin dışişlerine destek konusunda önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Zira üstün iletişim yetisi, karşıyı ikna etmek adına bir iyi diplomatta bulunması gereken bir özelliktir. Çalışmanın bu savını destekleyen Kadrakunov'un gözlemlerine göre Cengiz Aytmatov, iletişim konusunda yetenekli olup akıllıca ve dikkatli hareket eden; ikili ve çok taraflı müzakerelerde, büyükelçiliği sırasında yapmış olduğu çalışmalarında gerçek bir profesyonel, diplomatik sanat ustası tasviri çizmiştir.⁴⁰⁶

2.2.2.1.NATO Daimî Temsilcisi Olarak Cengiz Aytmatov

Cengiz Aytmatov, KC Büyükelçiliğinde bulunduğu 1993-2008 tarihleri arasında, NATO Daimî Temsilciliği görevini de eş zamanlı olarak yerine getirmiştir. Söz konusu dönemde NATO'nun Orta Asya devletleri ile program ve projeler vasıtası ile ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Cengiz Aytmatov'un ise adına görev yaptığı devlet KC başta olmak üzere BDT mensubu devletlerin, NATO ile ilişkiler geliştirmesi hususunda çaba

---

⁴⁰⁵ Жениш Кадракунов, “Чингиз Айтматов- Дипломат Мира”, [Слово Кыргызстана 2016](http://slovo.kg/?p=53025) <http://slovo.kg/?p=53025> (e.t. 11.04.2019)

⁴⁰⁶ Ibid

gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Bir diğer deyişle Cengiz Aytmatov'un, diyalogların ve ortaklıkların geliştirilmesi için çalışmış bir NATO temsilcisi olduğu söylenebilir. Çalışmanın bu bölümünde, resmi olarak (hukuken/de jure) KC adına, gayri resmi olarak da (fiilen/ de facto) BDT ülkeleri için NATO temsilciliğinde bulunan Cengiz Aytmatov'un faaliyetleri ele alınmaktadır.

Cengiz Aytmatov'un NATO Daimî Temsilciliği'nin analizine geçmeden önce kendisinin, yazarlığının da etkisi ile insanları ve toplumları çok iyi gözleme ve etkin diyaloglar geliştirme yetisine sahip bir diplomat olduğunu tekrar vurgulamak yerinde olacaktır. Öyle ki kültürel diplomasinin yanı sıra resmi diplomatlığı süresince de birebir insan ilişkileri ve arkadaşlıklar kurmak yoluyla⁴⁰⁷ çeşitli kurum ve devlet yetkilileri ile etkili diyaloglar geliştirdiği, pek çok kaynakta da doğrulanmaktadır.⁴⁰⁸ Bu özelliğinin yanı sıra çalışmada Aytmatov'un devlet ve kurum görevlileri ile kolaylıkla dirsek teması içerisinde bulunmasının bir nedeni daha olduğu ileri sürülmektedir. Zira tanınmış bir yazar olmasının etkisi ile uluslararası alanda Cengiz Aytmatov'a diğer diplomatlardan ayrı bir özel ilgi ve saygı gösterilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla NATO temsilciliği kariyerinde, yukarıda sıralanan özelliklerinin, sunduğu proje ve fikirleri benimsetebilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Cengiz Aytmatov'un (hiyerarşik olarak) altında bir diplomat memur olarak çalışan Kırgız diplomat Ceniş Kadrakunov'un gözlemleri, bu iddiayı doğrulamaktadır. Buna göre 1999-2003 yılları arasında 10. NATO Genel Sekreterliği'nde bulunan Lord George Robertson,⁴⁰⁹ NATO toplantıları aralarında koridorda Cengiz Aytmatov ile birebir iletişim halinde olmuştur.⁴¹⁰

Daha geniş bir ifadeyle belirtirsek NATO Genel Sekreterliği'nde Lord George Robertson'ın bulunduğu dönem itibarı ile NATO'nun iki resmi dilinin (ve dolayısıyla çalışma dilinin) İngilizce ve Fransızca olduğu bilinmektedir. Cengiz Aytmatov'un ise bir önceki paragrafta belirtildiği gibi Genel Sekreter Robertson ile yalnızca görev gereği istişarede bulunmayıp; kendisiyle bire bir sohbet etmiş, kişisel ilişki geliştirmiştir. Cengiz Aytmatov'un, Robertson'dan çalışma açısında önem arz eden bir talebi bulunmaktadır. Buna göre Cengiz Aytmatov gerek NATO'nun uzmanlık ve yüksek çalışma

---

⁴⁰⁷ Bkz: Саидов, op.cit.

⁴⁰⁸ Татьяна Дюкарева, loc. cit.

⁴⁰⁹ NATO, “*NATO Secretary General The Rt. Hon. Lord Robertson of Port Ellen*”, <https://www.nato.int/cv/secgen/robert-e.htm> (e.t. 10.04.2019)

⁴¹⁰ Кадракунов, loc. cit.

toplantılarında gerekse genel toplantılarda Rusça eş zamanlı (simültane) çeviri yapılmasını talep etmiştir.⁴¹¹Bu talebin yerine getirilmesi başlı başına önemlidir. Zira NATO kapsamında düşünüldüğünde “Rusça”nın çalışma dili olarak kabul edilmesi, kayda değer bir katkı olarak değerlendirilebilir. Talebin yerine getirilmesinde Cengiz Aytmatov’un bire bir insan ilişkilerinde başarısının ve her şeyden önce hümanist, toplumlararası diyaloga önem veren kişiliğinin ve kültürel diplomat kimliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bunlar Cengiz Aytmatov’un, BDT ve NATO yaklaşması için özel çaba sarf ettiğinin de bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte yalnızca belirtilen talebin karşılanması ile kalınmamış, gelişmeyi takip eden günlerde Genel Sekreter Robertson, bu ünvanlı ile Orta Asya devletlerine ziyaretlerde bulunmuştur.⁴¹²

Dönemin konjonktürü göz önünde bulundurulduğunda, NATO’nun çalışma ve toplantıları esnasında Rusça dili üzerinden simültane (eş zamanlı) çeviri yapılmaya başlanmasının yanı sıra NATO Genel Sekreteri Robertson’ın (RF’ye rağmen) bölgede gerçekleştirdiği ziyaret de Cengiz Aytmatov’un bir diplomatik başarısı olarak değerlendirilebilir. Bu konuda BDT’nin, NATO Genel Sekreteri’nin ziyaretini kabul etmesi açısından Cengiz Aytmatov’un uzlaştırıcı bir rol üstlenmiş olması muhtemeldir. Sonuçta bağımsızlıklarını kazanmış olmakla birlikte üzerlerinde SSCB’nin ardılı RF’nin etkisinin sürdüğü Orta Asya devletleri, genel olarak batı kurum ve değerlerine karşı temkinli bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Bunun yanı sıra kendini bölgenin hamisi olarak gördüğünü “*Yakın Çevre Doktrini*” ile ilan eden RF’nin de bu ziyaretin gerçekleşeceğinden önceden haberdar olması ve ikna edilmiş olduğu da kuvvetle muhtemeldir. Sonuç itibarıyla Cengiz Aytmatov’un, ortak amaç, değer ve çıkarlar üzerinden söylemler, eylemler geliştirerek her iki taraf açısından uzlaştırıcı bir rol üstlendiğini ifade etmek mümkündür. Farklı bir perspektiften bakıldığında ise Cengiz Aytmatov’un başta KC olmak üzere Orta Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri’nin batı ile ilişkilerinin geliştirilmesine odaklanmasında, RF hakimiyetini azaltmak motivasyonunun yattığı; böylelikle Orta Asya devletleri için dış politikada daha bağımsız hareket etmeleri için olanak yaratmak amacının bulunduğu düşünülebilir.

---

⁴¹¹ Ibid

⁴¹² Ibid

Öte yandan bir NATO temsilcisi olarak Cengiz Aytmatov, yalnızca NATO ve RF, KC ve BDT ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sunmakla kalmamıştır. Resmi temsilciliği süresince kendisinin, bir kolektif güvenlik örgütü olan NATO'nun askeri işbirliği dışında, özellikle acil duruma ilişkin işbirliği projelerine önderlik etmiş olması da kayda değer bir gelişmeyi teşkil etmiştir. Bu bağlamda akut dağ hastalıklarının genetik temeli, içme suyunun mikrobiyolojik saflığı gibi konuların etrafında şekillenen projelerle birlikte “Sanal İpek Yolu” (Virtual Silk Highway)⁴¹³ isimli “Ortak Eğitim ve Bilimsel Ağ Oluşturma Projesi”, Cengiz Aytmatov'un teşviki ile geliştirilmiş NATO projeleridir.⁴¹⁴ Ceniş Kadrakunov'un ifadesi de çalışmamızın ilk ve ikinci bölümünde savunulan temel savı (onun yaşamının her döneminde yerel değerlerine ve memleketine bağlı bir hümanist olduğu savını) destekler niteliktedir. Zira Kadrakunov bu projeyi örnek göstererek Cengiz Aytmatov'un, kırsal, dağlık ve uzak bölgelerde ülke nüfusu için faydalı faaliyetler gerçekleştirmeye her zaman hazır olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Cengiz Aytmatov'un inisiyatifini üstlendiği projeler için kuruluşun belirlediği bütçenin üzerinde ek finansman istemiş olduğunu da belirtmiştir.⁴¹⁵ Neticede bu tanıklıklar, veriler ile birlikte değerlendirildiğinde Cengiz Aytmatov'un, insani diplomasi için özel bir gayret gösterdiği görülmektedir.

Geniş bir perspektiften bakıldığında ise Cengiz Aytmatov'un NATO temsilciliği döneminde kendi inisiyatif ve gayretleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı projelerin, çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde çıkarılan sonuç ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Cengiz Aytmatov'un kişisel hayatı ve eserleri üzerine yapılan incelemelerde, onun, hayatı boyunca çocuklukta aldığı eğitimden ve benimsediği Kırgız kültüründen kopmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca Cengiz Aytmatov'un bir yandan Rusça'nın NATO için bir çalışma dili haline getirmek üzere çalışması ve bunu başarması; bir yandan da kırsal kesimin sağlığı gibi ana akım yaklaşımlar tarafından marjinalleştirilmiş konularda proje inisiyatifi alması, çalışmamızın ilk bölümünde vurgulanan kendisinin iki yönlülüğünü göstermektedir. Bu durum aynı zamanda diplomasinin, (Cengiz Aytmatov tarafından) devletin çıkarları için olduğu gibi dolaysız

---

⁴¹³ NATO Review, “Building the Virtual Silk Highway”, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2002/03/01/building-the-virtual-silk-highway/index.html> (e.t. 20.05.2020)

⁴¹⁴ Кадракунов, loc. cit.

⁴¹⁵ Ibid

yoldan salt insani çıkarlar için de kullandığının (insani diplomasi)⁴¹⁶somut ve net bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu bağlamda Cengiz Aytmatov'un NATO'ya ilişkin düşüncelerini ve KC Büyükelçiliği yıllarında KC-NATO ilişkilerini değerlendirmek hususunda NATO Dergisi Editörü Vicki Nielsen'in, gerçekleştirdiği mülakat önemli bir referans oluşturmaktadır. Bu mülakatta Aytmatov'a çeşitli sorular yöneltilmiştir. Soruların içeriği ana hatları ile şu başlıklardan oluşmaktadır:

“Afganistan Savaşı'nın KC'ye etkisi; çoğunluğu Müslüman olan Kırgız toplumunun çatışmaya (Afganistan) ilişkin algıları; son on yılda KC'nin NATO'ya yönelik yaklaşımlarındaki değişiklikler; Euro-Atlantik Paktı'na ilişkin görüşleri...”

Ayrıca mülakatta, KC'nin NATO ile yakınlaşmasında Cengiz Aytmatov'un rolü de gözlemlenebilmektedir. Bunların yanı sıra Cengiz Aytmatov'un kullandığı terminolojinin, siyasi literatürde “batı değerleri” olarak bilinen bireysel özgürlükler, demokrasi, özel mülkiyet gibi kavramları içermesinin dikkat çekici olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık, RF'nin terör ile mücadeledeki rolünü vurgulaması da dengeyi sağlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde ise söz konusu tutumu, “doğu ile batı arasında köprü” olma misyonunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Vurgulamamız gereken bir diğer husus ise Cengiz Aytmatov'un Afganistan Savaşı'na ilişkin görüşleridir. Aytmatov'un genel kanısı, bu savaşın yalnızca iki taraflı bir çatışma olmadığı, aynı zamanda ayrı iki düşünce sisteminin karşı karşıya gelmesi olduğu ve bir orta yol bulunması gerektiği yönündedir. Afganistan'da yaşananların ise bölge devletleri ile birlikte KC'yi de zora soktuğunu belirtmiştir.⁴¹⁷ Durumu bizzat şu ifadelerle açıklamıştır:

“Bölgede özgürlük, demokrasi ve insan hakları değerlerini yüceltmek, toplumları modernize etmek ve ekonomik seviyeyi yükseltmek üzere Post-Sovyetik ülkelerde mücadele veriyoruz. Biz bu mücadelenin içerisindeyken Afganistan'da olanlar (bu ülkeye yakın olmamızın da etkisiyle) bugüne kadar insan hakları ve özgürlükler adına gerçekleştirilen ilerleme açısından bir

⁴¹⁶Detaylı bilgi için çalışmanın “İnsani Diplomasi” alt başlığına bakınız.

⁴¹⁷ Vicki Nielsen, “Chingiz Aitmatov: diplomatic writer”, NATO Review, 2002, <https://www.nato.int/docu/review/2002/Examining-Enlargment/Chingiz-Aitmatov-diplomatic-writer/EN/index.htm> (e.t. 25.06.2019)

tehdit unsurudur. Burada ortaya çıkan köktendincilik (dini ekstremizm) barbar bir güç, feodalizme ve Orta Çağ'a geri dönüş durumu oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle kaçınılmaz medeniyetler çatışmasına tanık olmaktadır.”⁴¹⁸

Cengiz Aytmatov'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Orta Asya devletlerinin demokratikleşme ve özgürleşme yönündeki dönüşüm süreci, ekonomik ve politik güçlükler içerisinde gerçekleşmektedir. Afganistan'daki kaos ise gerici güçleri kışkırtarak söz konusu güçlükleri daha vahim bir duruma getirmektedir. Bu bağlamda Aytmatov, Kırgızistan'ın 1999 ve 2000 yıllarında iki silahlı saldırı yaşadığını; saldırıları ve kaos senaryolarını RF'nin yardımı ile atlatabildiğini vurgulamıştır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Cengiz Aytmatov'un RF'nin terör ile mücadeledeki yardımını ve desteğini takdir ederken aynı zamanda NATO'ya da terör ile mücadele konusunda *“belirleyici bir role sahip”* vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirmesidir. Mülakatta yer alan söylemlerinde, *“terör ile mücadele söz konusu olduğunda her türlü hizip ve fikirsel ayrılığın önüne geçilerek terörle mücadelede işbirliğine yönelmenin gerekliliğini”* vurguladığı görülmektedir. Ayrıca Kırgız Toplumunun, Taliban terörüne son verilmesi gerektiğinin farkında olup, terörle mücadele ve barışın tahsisi hususlarında NATO ve Batı'nın rolünün ne kadar önemli olduğunu anladığını ifade etmiştir. Halkın genel tavrının, iyi hayat şartları, demokrasi, kişisel özgürlükler ve özel mülkiyetin güvenliğinin sağlanması yönünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca halkın, bu taleplerin karşılanabilmesi için istikrara ihtiyaç duyulduğunun bilincinde olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁹

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un, Afganistan Savaşı'na dair yaptığı değerlendirmelerin bir diğer boyutu ise savaşın dini etkileri üzerinedir. Bu konuda öncelikle dinin, manevi meseleler, ahlak ve gelenekler üzerinde etkisi ile insan yaşamında olumlu sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Fakat dinin siyasi araç olarak kullanıldığı ve iktidar ile ilişkili olduğu durumlarda tehlike arz edebileceği konusunda fikirlerini de dile getirmiştir. Görüşlerini bizzat şu şekilde açıklamaktadır:⁴²⁰

“Bir noktadan sonra din, din olmaktan çıkıp gerici bir güç haline gelebilir, buna dikkat edilmelidir.”⁴²¹

---

⁴¹⁸ Ibid

⁴¹⁹ Ibid

⁴²⁰ Ibid

⁴²¹ Ibid

Bu konu çerçevesinde Kırgız toplumunda dini yaşantıya ve köktendincilik konusunda tutumlara da değinmiştir. Bu bağlamda tarihsel nedenlerden ötürü Kırgız toplumunun (dini) yaşantısının köktendincilikten ziyade gelenekselliğe bağlı olduğunu; dolayısıyla insanların dini radikalizmden uzak ve ılımlı bir din anlayışına meyilli olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca Cengiz Aytmatov, Afganistan üzerinden uluslararası terör sorununu değerlendirirken köktendinciliğin yanı sıra insanları teröre yönelten çok önemli diğer bir unsura daha parmak basmıştır. Uluslararası terör sorununda ana etmenlerden biri olarak nitelendirilen bu unsur “yoksulluk” tur. Dolayısıyla uluslararası terör sorununun çözümü için yoksulluğun, köktendincilik ve terörizm ile ilişkisinin iyi irdelenmesi gerektiğini; Afganistan’ın bunun bir örneği olduğunu belirtmiştir. Söz konusu sorunun çözümünde ise önceliğin eğitimde ve aydınlanmada yattığını vurgulamıştır.⁴²²

Nielsen ile yaptığı mülakatta Cengiz Aytmatov, KC-NATO ilişkilerini de değerlendirmiştir. Bu konuya ilişkin açıklamaları ise KC’nin NATO Ortaklık yapılarında yıllardır yer aldığı, “Barış İçin Ortaklık Programı”na (Partnership for Peace) katıldığı ve bu işbirliğinin zamanlamasının çok yerinde olduğu şeklindedir. Buna ek olarak Barış İçin Ortaklık Programı’nın,⁴²³sivil acil durum planlarını, askeri ve sivil ilişkileri, KC’nin güvenlik politikasını etkilediğini belirtmiştir. Programın, siyasi ve askeri düzeyde istişareler gibi pek çok alanı da kapsadığını eklemiştir. Ayrıca programın, katılımcı ülkeler ve KC için geniş bir iş birliği platformu sağladığını vurgulamıştır.

Öte yandan son yıllarda KC’nin NATO’ya yönelik algısının olumlu anlamda değiştiğini ifade etmesi de önemlidir. Bu bağlamda Cengiz Aytmatov, geçmişte örgütün bir tehdit olarak algılanmasına karşılık, programın da etkisiyle eski kalıplaşmış yaklaşımların aşıldığına değinmiştir. NATO algılarında olumlu yöndeki değişikliğin, aktif iş birliğini geliştirmek konusunda da etkili olduğunu belirtmiştir.⁴²⁴

Küresel siyaset açısından önem arz edecek şekilde Cengiz Aytmatov, NATO’nun var oluş sebeplerine ilişkin birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda 20. yüzyılda kurulan örgütün, 21. yüzyılda da varlığını sürdürmesinin bir tesadüf olmadığını

---

⁴²² Ibid

⁴²³ Barış İçin Ortaklık hakkında bilgi için bkz: NATO, “Partnership for Peace Pprogramme”,07.06.2017, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm (e.t. 22.06.2019)

⁴²⁴ Nielsen, loc. cit.

belirtmiştir. İdeal olmayan, çatışmalarla ve çelişkilerle dolu bir dünyada yaşandığı ölçüde NATO'nun, söz konusu olumsuzlukları aşmak üzere kilit öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra bölgesel bir örgüt olmasına rağmen “küresel” öneme sahip olduğuna değinmesi de önemlidir. Küresel önemine atıfta bulunarak örgütün, askeri, siyasi ve insani boyutları kapsaması gerektiğini belirtmiş; değerinin ise silahlarla değil yeni vizyonlarla donatıldığında yükseldiğini vurgulamıştır.

Ayrıca mülakatta KC dış politikasına ilişkin birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede KC'nin NATO ile ilerleyen yıllarda da işbirliğine devam edeceğini belirtmiştir. Bunların yanı sıra örgüt ile iş birliğine başlamasından itibaren KC'nin etkilendiği unsurları sıralamıştır. Özelinde “Barış İçin Ortaklık Programı”nın olumlu etkileri çerçevesinde değerlendirilen bu unsurlar, Cengiz Aytmatov tarafından şu şekilde sıralanmıştır:⁴²⁵

“1-Kırgızistan silahlı kuvvetleri, programa katılmasından itibaren hemen her ortak egzersizde yer almıştır (Barış İçin Ortaklık çerçevesinde);

2-Program, KC askeri personelinin NATO ve partner ülkeler ile ne tür iş birlikleri geliştirilebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Kırgızistan Silahlı Kuvvetleri'nin ortak güvenliğe katkıda bulunabileceklerini ortaya koymuştur. Ordu daha fazlasını yapmak, NATO devletlerinin benimsediği standartlara ulaşmak istemektedir;

3-KC Ordusunun, askeri ve teknolojik olarak gelişmesi gerekmektedir fakat yeterli kaynağa sahip değildir. Kırgızistan'da profesyonel ordu kurulmaya çalışılmaktadır;

4-Barış İçin Ortaklık Programı, toplumda gerçeklere dayanan NATO algısının gelişmesini sağlamıştır.”⁴²⁶

2.2.2.2.Avrupa Toplulukları (Birliği) Temsilciliği

Cengiz Aytmatov, 1994 yılında KC'nin resmi diplomatı olarak göreve başlamasının ardından KC-AB ilişkilerini geliştirmek için çalışmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere KC, (Kazakistan Cumhuriyeti'yle birlikte) AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalayan ilk iki Orta Asya devletinden biridir. Söz konusu anlaşma, ilerleyen yıllarda genişletilecek olan AB-KC ilişkilerinin temelini oluşturduğu için ayrıca

---

⁴²⁵ Ibid

⁴²⁶ Ibid

önemlidir.⁴²⁷Sıralanan gerekçelerden ötürü AB- KC ilişkileri açısından önemli olan bu anlaşmaya Cengiz Aytmatov'un katkı sunduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunun en somut göstergesi, söz konusu anlaşmanın 9 Şubat 1995 tarihinde KC adına bizzat büyükelçi Cengiz Aytmatov tarafından imzalanmasıdır.⁴²⁸Bununla birlikte 28 Kasım 1996 tarihli “*Avrupa Toplulukları-Kırgızistan Cumhuriyeti Geçici Ticaret Anlaşması*”⁴²⁹nı da imzaladığı bilinmektedir. İlişkilerin kurumsallaşmasını takip eden süreçte ise KC'nin Benelüks devletleri ve Fransa Cumhuriyeti Büyükelçisi konumunda olan Cengiz Aytmatov'un, KC'nin AB ile yakın ilişkiler geliştirmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. 2002-2005 yılları arasında KC Dışişleri Bakanı olan oğlu Askar Aytmatov'un ifadeleri de bu savı destekler niteliktedir. Askar Aytmatov konuya ilişkin ifadelerinde, AB ile yapılan görüşme ve anlaşmalar esnasında diyalogların Cengiz Aytmatov tarafından yürütüldüğünü ve anlaşmalarda onun inisiyatif üstlendiğini belirtmiştir.⁴³⁰Resmi diplomatlığı süresince KC -AB ilişkilerinin geliştirilmesinde ise Cengiz Aytmatov'un SSCB ve RF için büyükelçilik dönemlerinde geliştirdiği bire bir ilişki ve diyalogların yanı sıra kültürel diplomasi konusundaki deneyimlerinin payı olduğu düşünülmektedir.

Bu kapsamda KC'nin bağımsızlık ilanını takip eden yıllarda, ekonomik ve siyasi dönüşüm açısından AB'nin önemli bir rolü olmuştur. AB demokratikleşmesi açısından teşvik etmekle birlikte KC'nin serbest piyasa ekonomisine uyum sağlaması açısından önemli sayılan ekonomik yardımlarda bulunmuştur. AB ve KC arasında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden itibaren örgütün, KC'ye ekonomik olarak da destek vermesi, bunun en somut göstergelerindendir. AB, KC'ye insani nitelikte ekonomik yardımlarda bulunduğu gibi ekonomik yatırımlar da gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra 2013 yılı verilerine göre AB, KC'nin ticaret partnerlerinde dördüncü sıradadır.⁴³¹Neticede AB'nin, KC'nin demokratikleşme, serbest

---

⁴²⁷European External Action Service, “*EU-Kyrgyz Republic Relations*”, 10.04.2018 https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/4079/node/4079_en (e.t. 22.06.2019)

⁴²⁸ European Commission, “*Release Details*”, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-95-39_en.htm (e.t. 22.06.2019)

⁴²⁹European Commission, “*Interim Agreement on Trade between the European Communities and Kyrgyzstan*”, 4.12. 1996 http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-96-349_en.htm (e.t. 22.06.2019)

⁴³⁰ Askar Aytmatov, op.cit., s. 3

⁴³¹ Yalnızca 2007-2011 yılları arasında insani yardımın 1,8 milyon euroyu geçtiği bilinmektedir. Bkz: Delegation of the European Union to the Kyrgyz Republic, “*European Union – Kyrgyz Republic Cooperation for Development: 20 years of the EU - Kyrgyzstan Partnership and Cooperation Agreement 1995 – 2015*”, 2015 https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/brochure_2015_en.pdf (e.t. 22.06.2019)

piyasa ekonomisine geçiş /uyum ve ekonomik toparlanma sürecinde destek olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla KC'nin demokratikleşme ve ekonomik toparlanma sürecinde (AB ile ilişkilerinin tahsisi ve geliştirilmesinde inisiyatif üstlenen) diplomat Cengiz Aytmatov'un da katkıları olmuştur. Bu sebeple Cengiz Aytmatov'un, KC'nin AB'ye ilişkin dış politikasını etkileme potansiyeline sahip olduğu, bu yönden de başarılı bir diplomasi yürüttüğü çıkarımı yapılabilir.

2.2.3.Cengiz Aytmatov'un Kırgızistan İçin Yürüttüğü İnsani Diplomasi Faaliyetleri

Çalışmanın bu bölümünde, “Cengiz Aytmatov'un, *resmi diplomatlığı*” esnasında bir diplomatın doğrudan sorumluluğuna girmeyen alanlarda, insancıl motivasyonlarla kendi inisiyatifi çerçevesinde KC'ye yaptığı katkılar analiz edilmeye çalışılacaktır. Bir diğer ifadeyle bu bölümde Cengiz Aytmatov'un KC Büyükelçiliği esnasında gerçekleştirdiği insani diplomasi faaliyetleri ele alınacaktır.

2.2.3.1. Kırgız-Özbek Uyuşmazlığı Çözümü'nde Cengiz Aytmatov'un Rolü

Günümüzde de sürmekte olan “*Kırgız-Özbek Uyuşmazlığı*”, zaman zaman sıcak çatışma halini almakla birlikte⁴³² çok yönlü niteliğe sahiptir. Çalışmanın konusunu doğrudan ilgilendirmek üzere sıcak çatışmanın ilk 1990 Oş Olayları ile başladığı bilinmektedir. Söz konusu olayların yaşandığı dönemde Oş, demografik olarak Özbeklerin yoğunlukta bulunduğu bir Kırgız Cumhuriyeti vilayetidir. Perestorika reformlarının etkisiyle gelişen özel mülkiyetleştirme sürecinde, Kırgızistan'ın diğer eyaletlerinden gelen Kırgızlar, (vilayet yöneticilerinin izni dahilinde) Oş'ta mülk edinmeye başlamış; Özbek kesimi ise Kırgızların burada özel mülk edinmesine karşı çıkarak (Özbeklerin nüfusun çoğunu oluşturması nedeniyle) bölgeye özerklik verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁴³³ 1990 yılının ilkbahar aylarında başlayıp, Mayıs ayında ciddi bir hal alan bu uyuşmazlık, 4 Haziran 1990 günü kanlı bir çatışmaya dönüşmüş; çok sayıda kişi

⁴³² NTV Haber, “*Kırgızistan İç Savaşa Doğru*” Bkz: <https://www.ntv.com.tr/dunya/kirgizistan-ic-savasa-dogru.ZZLPe2gUIUmJqc3alr5rqw>, (e.t. 28.05.2019)

⁴³³ Информационное агентство «Фергана.Ру», “*Ошская резня 1990 года. Хронология трагедии*”, 08.06.2010, <https://www.fergananews.com/articles/6601> (e.t. 22.06.2019)

hayatını kaybetmiştir.⁴³⁴Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle bu uyuşmazlıkta: “*Kardeş iki halk kavga edip, birbirinin kanını dökmüştür.*”⁴³⁵

“*Oş Olayları*”na sessiz kalmayan Cengiz Aytmatov, dönemin başkanı Mihail Gorbaçov’dan bölgeye giderek uyuşmazlığın yatıştırılmasına çalışmak ve kan dökülmesini engellemeye yönelik girişimlerde bulunmak üzere izin istemiştir. Mihail Gorbaçov, Cengiz Aytmatov’un bu talebini kabul etmiştir ve onu uyuşmazlığın çözümüne katkıda bulunmak üzere devletin imkanları ile Moskova’dan Taşkent’e göndermiştir. Cengiz Aytmatov’un Taşkent’e vardığında ise ilk olarak Yazarlar Birliği’nin Özbek Cumhuriyeti üyesi Adil Yakubov ile irtibata geçmiş ve havaalanında bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Cengiz Aytmatov’un ülkeye geldiği haberini alan dönemin Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı İslam Karimov da görüşmek üzere havaalanına gelmiştir. Görüşme neticesinde Aytmatov, Karimov’dan Oş’a girmeye hazırlanan Ferganalı Özbek kuvvetlere engel olmasını talep etmiş; kendilerinin de Oşluları sakinleştireceğini ifade etmiştir. Bu anlaşma üzere Cengiz Aytmatov, Oş’a giderek durumu bizzat takip etmiş ve Özbekistan televizyonundan halkı yatıştırmaya ve uzlaşmaya ikna etmeye yönelik bir konuşma yapmıştır. Yapmış olduğu konuşmada, olayların nedenlerini ve uyuşmazlık devam ederse meydana gelebilecek felaketleri anlatmıştır.⁴³⁶Sonuç olarak Cengiz Aytmatov ve İslam Karimov’un gerçekleştirdiği girişimler ve Sovyet askerlerinin bölgeye müdahalesinin etkisi ile sıcak çatışmalar son bulmuştur.⁴³⁷

2.2.3.2 Bölgesel Uyuşmazlık Çözümü Faaliyetleri

Yukarıda genel ve soyut olarak aktardığımız Kırgız-Özbek Uyuşmazlığı, Oş Olayları’ndan (1990) sonra da sürerken 31 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan eden KC kendisini kimlik temelli pek çok uyuşmazlığın içinde bulmuştur.⁴³⁸Genel olarak değerlendirildiğinde, eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin bağımsızlık ilanları ve ulus inşa

⁴³⁴Cenk Başlamış, “*Kırgızistan’da İç Savaş! 75 Ölü 977 Yaralı*”, *Milliyet Gazetesi*, 13.06.2010 <http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-ic-savas-75-olu-977-yarali/dunya/haberdetay/13.06.2010/1250295/default.htm> (e.t. 22.06.2019)

⁴³⁵Aytmatov ve Şahanov, op.cit., s. 126

⁴³⁶Bkz: Ibid, ss.226-227

⁴³⁷NTV, “*Kırgızistan İç Savaşa Doğru*”, 12.06.2010, <https://www.ntv.com.tr/dunya/kirgizistan-ic-savasa-dogru.ZZLPe2gUIUmJqc3alr5rqw> (e.t. 22.06.2019)

⁴³⁸11 Eylül 2001 sonrasında bölgede yükselişe geçen uluslararası terörizm tehlikesi de bu uyuşmazlıklardan biri olup, diğer uyuşmazlıkları da tetiklediği düşünülmektedir.

etme ve demokratikleşme süreçlerinde uluslararası konjonktürün ve küresel aktörlerin etkisi ile “kimlik” temelli çatışmalarla da mücadele etmek zorunda kaldıkları görülmektedir.

1996 yılında gerçekleştirilen “*Kültürel Aktivistlerin Uyuşmazlık Çözümünde Roller ve Hoşgörünün Geliştirilmesi*” başlığını taşıyan yuvarlak masa toplantısı, söz konusu uyuşmazlıkların çözümü açısından önemlidir. Bu girişim, daha önce uyuşmazlık çözümünde rol üstlenmeleri ile ön plana çıkan kültürel aktivistler Adil Yakubov ve Muhtar Şahanov ile birlikte Cengiz Aytmatov’un inisiyatifleri ile organize edilmiştir. Toplantı, kültürel aktivistlerin etkin olduğu “*Orta Asya Halkları Kültürleri Meclisi*” ve merkezi Bişkek’te bulunan “*Orta Asya Uyuşmazlıkları Araştırma Merkezi*”nin işbirliğinde gerçekleşmiştir.⁴³⁹ İçeriğine ilişkin detaylı bilgi bulunmamakla birlikte toplantının, kültürel aktivistlerin bir araya gelerek uyuşmazlıkların kalıcı çözümü üzerine istişare edecekleri bir platform oluşturması yönüyle de önemli olduğu düşünülmektedir. Cengiz Aytmatov, bu toplantının gerçekleştiği tarih itibarıyla KC’nin resmi diplomatı unvanına sahiptir. Dolayısıyla bu toplantıyı, Cengiz Aytmatov’un, resmi diplomatlık döneminde de kültürel diplomasinin bir yüzü olmaya devam ettiğinin ispatı olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca toplantının, Cengiz Aytmatov’un uyuşmazlık çözümüne ilişkin gerçekleştirdiği bir diğer önemli atılım olan II. Issık Göl Forumu açısından deneyim ve fikir sunduğu düşünülmektedir. Bu noktada, Cengiz Aytmatov tarafından düzenlenmekle birlikte uyuşmazlık çözümü açısından önemli olan II. Issık Göl Forumu’nu analiz etmek gerekmektedir.

“*II. Issık Göl Forumu*”⁴⁴⁰, 15-19 Temmuz 1997 tarihinde Issık Göl/Çolpon Ata ve Bişkek’te düzenlenmiş olup “*21. Yüzyılda Kültürlerin Küresel ve Ulusal Yönleri*” başlığını⁴⁴¹ taşımaktadır. Cengiz Aytmatov tarafından düzenlenen bu foruma Türkiye’den Zülfü Livaneli ile birlikte davet üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de katılmıştır. Forumun bir diğer üyesi ise SSCB’nin ilk ve son seçilmiş Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov’dur.⁴⁴² Forum, ismini Kırgızistan’da bulunan Issık Göl’den ve

---

⁴³⁹ Kubat Moldobayev, “*The role of Cultural Activists in Resolving Conflicts in Polyethnic Societies*”, Aytmatov.org, <http://www.aytmatov.org/tr/the-role-of-cultural-activists-in-resolving-conflicts-in-polyethnic-societieskubat-moldobayev> (e.t. 27.06.2019)

⁴⁴⁰ I. Issık Göl Forumu için çalışmanın III. Bölümü’ne bakılabilir.

⁴⁴¹ Ibid

⁴⁴² Zülfü Livaneli, “*Demirel ve Gorbaçov Bir Arada ama Carl Sagan Eksik!*”, Milliyet Gazetesi, 14.07.1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/07/14/t/yazar/livaneli.html> (e.t. 22.10.2019)

daha önce bu bölgede Cengiz Aytmatov'un inisiyatifinde gerçekleştirilen 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu'ndan almaktadır. Fakat bu noktada forumların amaç ve sonuçlarında birbirinden farklılıklar gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Her iki forum da zamanın ruhunu yansıtmak ile birlikte 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu, daha küresel ve geleceğe dönük bir bildiri ile sonuçlanmışken, 1997 II. Issık Göl Forumu'nun daha ziyade bölgesel ve güncel sorunların ele alındığı bir platform teşkil ettiği görülmektedir. Güncel sorunlar konusunda ise özellikle Orta Asya bölgesinde, (etnik/dini) kimlik temelli bölgesel çatışmalar; küreselleşme/yerelleşme sürecinin bölgeye etkileri; köktendincilik ile bağlantılı uluslararası terör sorunu ve bölgenin bu sorundan etkilenmesi gibi temel başlıkların ön plana çıktığı bilinmektedir. Özetle 1997 Forumu'nun ayırt edici özelliğinin küreselleşme ve onun beraberinde getirdiği yerelleşmenin; bunlarla bağlantılı olarak ortaya çıkan çatışmaların “*Orta Asya*” perspektifinden ele alınması olduğu söylenebilir. Dolayısıyla forumun, bölgesel/ kimliksel uyuşmazlıkların çözümü açısından bir platform teşkil ettiği; Cengiz Aytmatov'un bu hususun üzerinde önemle durduğu görülmektedir.⁴⁴³

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un rolü de forumlar arasındaki farklılıklar çerçevesinde değerlendirilebilir. Öyle ki 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu'nda bir kültürel diplomat olarak rol üstlenen Cengiz Aytmatov'un, 1997 tarihli II. Issık Göl Forumu'nda profesyonel bir diplomat dili benimsediği görülmektedir.⁴⁴⁴Bu durumda dönem itibarı ile KC'nin bir resmi diplomatı olmasının etkisi olduğu aşıkardır. Cengiz Aytmatov'un forumdaki rolü ve uyuşmazlık çözümü açısından katkılarının analizinde forumdaki ifadeleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda Cengiz Aytmatov'un, forumun açılış konuşmasını yaparken söze, dönemin Uluslararası İlişkilerini en çok meşgul eden sorularından: “*Ben kimim?*” ile başlaması manidardır. Konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir.:

*“III. binyılın başlarında insanlık için etnik ve ulusal kimlik sorunu ön plana çıkmıştır. Bunlar çatışmaların ortaya çıkmasında bir etken olduğu gibi bir yandan da ulusal kültürlerin gelişmesinde etkili olmaktadır.”*⁴⁴⁵

Cengiz Aytmatov, konuşmasında küreselleşmenin getirilerine, bunun ulusal/yerel kültürel değerleri dejenere etmesine değinmiş ve yerel kültürel değerlerin korunması

---

⁴⁴³ Ibid, p. 32

⁴⁴⁴ Саидов, op.cit., p.31

⁴⁴⁵ Ibid

gerektiğini vurgulamıştır. Forum sonunda deklare edilen “*Dönemin Aşılması Gereken Güçlükleri*” isimli bildiri de Cengiz Aytmatov’un konuşması ile paralellik göstermektedir. Zira bildiride “*kimlik*” sorununun vurgulandığı; yerel kimliklerin korunması açısından uyarıların yer aldığı bilinmektedir. Söz konusu uyarıya göre küreselleşme ve dünyanın parçalanmış olması ile bağlantılı iki eğilim vardır. Bunlar: “*küreselleşmenin kültürel çeşitliliğe tehlike arz etmesi*” ve “*ulusal öz izolasyon*” (*yabancılaşma*) tehlikesidir. Bildiride, bu iki eğilimin dengelenerek dinler, milletler, devletlerarası çatışmaların önlenmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Söz konusu dengenin sağlanmasının ise dünya kültürlerinin kucaklanması, hoşgörü kültürünün benimsenmesi ve bireylerarası ilişkilerden başlayarak demokratik prensiplere uymak ilkelerinden geçtiği belirtilmiştir. Bu noktada kültürel etkileşimin önemi vurgulanmış olup forum, Orta Asya tarihinde bilim, kültür, sanat dünyası ve politikacıların hep bir elden “*barış kültürü inşa etmesine*”⁴⁴⁶yönelik ilk adım olarak nitelendirilmiştir.⁴⁴⁷

Bu noktada Cengiz Aytmatov’un savaş kültürü ve barış kültürüne ilişkin görüşlerine değinmekte fayda vardır. Zira savaşın ve savaşçıların bir kült olarak yüceltildiğini; bu konuda öncelikle zihniyetlerde değişiklik yapılması gerektiğini düşünmektedir. Konuya ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

*“Barış kültürünün, savaş kültürünün yerine geçmesi gerektiğine inanıyorum. Yüzyıllar boyunca savaş kahramanları yüceltildi; acımasızlıklar saygınlık ve cesaret timsali olarak algılandı. Dünyanın başkent meydanlarına bakın, mutlaka bir at sırtında komutanlara rastlarsınız. Bu algı değiştirilmelidir. Barışçıl kişiliğe sahip insanların da yüceltildiği; anıtlarda simgelandığı bir kültür yaratmanın zamanı gelmiştir. Edebiyat, sanat ve hümanizm yoluyla bu aşağılık kompleksini aşmanın vakti gelmiştir.”*⁴⁴⁸

Cengiz Aytmatov’un yukarıdaki ifadeleri incelendiğinde 1997 tarihli II. Issık Göl Forumu’nda, bölgesel çatışma çözümü için elzem görülen “*barış kültürünün inşası*” konusunun, çatışma çözümü yaklaşımlarından “*Düşünsel Dönüşüm (Paradigm Shift) ve Barış Eğitimi*” (Albert Bandura ve Vamik D. Volkan)⁴⁴⁹paradigması ile bağlantılı olduğu

⁴⁴⁶ “*Barış Kültürü oluşturma fikri*” 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu katılımcılarından Federico Mayor Zaragoza’nın fikridir. Bkz: Ibid, ss.34-35

⁴⁴⁷ Ibid

⁴⁴⁸ Марина Левандровски, “ Чингиз Айтматов: «На смену культу войны обязательно придёт культура мира»”, *Аргументы и Факты*, 11.06.2008, <http://www.aif.ru/culture/person/4304> (e.t. 22.06.2019)

⁴⁴⁹ Bkz: Muzaffer Ercan Yılmaz, op.cit., ss.176-190

sonucuna varılmaktadır. Zira söz konusu paradigmada da şiddetin, uyuşmazlıkların sosyal çevreden öğrenildiği kabul edilip; uyuşmazlıkların çözümünün bireylerin anlayışlarında gerçekleştirilen değişikliklerden geçtiği savunulmaktadır.

Ayrıca forum içeriğinde, Cengiz Aytmatov'un konuşmalarında köktendincilik ve uluslararası terörizm ile mücadele konusu da önemli bir yer tutmuştur.⁴⁵⁰Bu durum ise 11 Eylül 2001 sonrasında, "İslam dininin uluslararası terörizm ile bağdaştırılması" tehlikesine karşı bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Zira Cengiz Aytmatov'un çalışmanın bu bölümüne kadar incelenen söylemlerinde de görüldüğü üzere kendisi dine büyük önem vermekle birlikte, dinin siyasi propaganda aracı olarak kullanılmasına karşıdır.

Öte yandan Cengiz Aytmatov'un, II. Issık Göl Forumu'nda Orta Asya'da barışın inşası üzerine ifadeleri şu şekildedir:

"...Orta Asya devletleri barış ve hoşgörü içinde yaşamalıdır. Orta Asya medeniyeti gelecek yüzyılın medeniyeti yapılmalıdır; uluslararası alanda saygın yer edinmesi için çalışılmalıdır. Barış kültürünü inşa etmek gerekmektedir..."⁴⁵¹

Orta Asya'yı değerlendirirken Cengiz Aytmatov'un küreselleşmeye vurgu yaptığı şu ifadelerinde net biçimde görülmektedir:

"...Barış kültürü çerçevesinde yeni bir dünya düzeni yaratmak insanlığın hala ihtiyaç duyduğu bir olgudur. Orta Asya, Asya Rönesans'ının kültürel kaynağıdır. Köktendincilik ile mücadele edilmelidir, kimlik çatışmaları çözümlenmelidir..."⁴⁵²

Aktardığımız bilgilerden anlaşılacağı üzere Cengiz Aytmatov'un, resmi diplomacılığı süresince başta Kırgızistan olmak üzere Orta Asya bölgesini ilgilendiren kimlik temelli sorunların çözümü için diplomatik faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. 1997 tarihli II. Issık Göl Forumu'unun da bu sorunların kalıcı çözümünü inşa etmek için tüm aktörlere mesaj niteliği taşıdığı söylenebilir. Cengiz Aytmatov'un 2008 yılında vefatından yalnızca iki yıl sonra 2010 Kırgız-Özbek uyuşmazlığının sıcak çatışma şeklinde tekrar yaşanması, bu olaylarda 75 insanın ölmesi üzücüdür.⁴⁵³

---

⁴⁵⁰Саидов, оп. cit, p.34

⁴⁵¹ Ibid

⁴⁵² Ibid p. 32

⁴⁵³ Cenk Başlamış, loc. cit.

2.2.3.3. NABU (Naturschutzbund Deutschland) Kar Leoparları Projesi

Cengiz Aytmatov'un resmi diplomatlığı süresince, geleneksel diplomasi çerçevesinin dışında Kırgızistan'a yaptığı katkılardan bir diğeri ise “*NABU Kar Leoparları Projesidir*”. NABU'nun bire bir açılımı: “*Doğanın Korunması İçin (Çalışan) Alman Derneği*” (Naturschutzbund Deutschland)'dir. Bu dernek, 1993 tarihinden itibaren Kırgızistan'daki doğal türlerin korunması ile ilgilenmektedir ve NABU, Kırgız Hükümeti ile Kırgız Bakanlıklarıyla işbirliği içinde çalışmaktadır. Bu bağlamda Kırgızistan Çevre, Acil Durumlar ve Sivil Savunma Bakanlığı'nı şu konularda asiste etmiştir:⁴⁵⁴

1-*Issık Göl Biyosfer rezervlerinin korunması*

2-*Nesli tükenmekte olan türlerin korunması*

3-*Ekoturizmin geliştirilmesi*

4-*Yenilenebilir enerji: (Yerel halk için alternatif bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmesi dahilinde olmak üzere)*⁴⁵⁵

NABU, 1998'de kar leoparlarını koruma projesi için Kırgızistan Cumhuriyeti hükümeti ve yerel bilirkişilerle birlikte “*NABU Kar Leoparları Projesi*”ni hayata geçirmiştir. Aynı yıl gerçekleştirilen iki taraflı anlaşma ile Kar Leoparları Projesi'nde NABU ve Kırgızistan Cumhuriyeti Hükümeti eşit partnerler olarak kabul edilmiştir. Anlaşma, 10 yıl sonra yenilenmek üzere yapılmış; bu doğrultuda 2002 yılında süresi uzatılmıştır. Bu projenin başında Cengiz Aytmatov'un olduğu bilinmektedir. Ayrıca proje, KC-Almanya Federal Cumhuriyeti resmi yetkilileri arasında diyalogların geliştirilmesi açısından da etkili olmuştur.⁴⁵⁶

Aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere Cengiz Aytmatov'un, resmi diplomatlığı süresince kendi değerler ve hassasiyetleri üzerinden de ülkesine ve insanlığa katkılarda bulunduğu görülmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde detaylıca analiz edildiği üzere serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde (avcılık yolu ile) gelir kapısı olarak görülen, nesli tükenmekte olan “*kar parsları*”, son romanı “*Ebedi Gelin*”de de işlenmiştir. Bu bağlamda bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov'un insani diplomasiye, insani değerlere verdiği önemin yanı sıra doğaya ve nesli tükenmekte olan türlere

---

⁴⁵⁴Birga Dexel, “*Snow Leopard Conservation In Kyrgyzstan: Enforcement, Education and Research Activities by The German Society For Nature Conservation (NABU)*”, 2002, http://www.snowleopardnetwork.org/bibliography/Dexel_Kyrgyzstan_2002.pdf (e.t. 25.06.2019)

⁴⁵⁵ Ibid

⁴⁵⁶ Ibid

gösterdiği hassasiyet de göze çarpmaktadır. Bu hassasiyetlerin ise çalışmanın birinci bölümünde ileri sürüldüğü üzere Cengiz Aytmatov'un Kırgız Türkü kültürüne bağlılığını gösterir nitelikte olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

“*Bir Diplomat Olarak Cengiz Aytmatov*” başlığını taşıyan çalışmamızda, eserleri 170 dile çevrilmiş dünyaca ünlü yazar Cengiz Aytmatov’un, edebî yönünün gölgesinde kalan “*diplomat*” yönü incelenmiştir. Zira giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere edebî kimliği ve eserleri üzerine çok sayıda akademik çalışma gerçekleştirilen Cengiz Aytmatov’un diplomat yönüne ilişkin, akademik literatürde yalnızca bir adet makale bulunmaktadır. Bu nedenle yorumsamacı yaklaşımla, söylem çözümlemesi yönteminden de faydalanarak gerçekleştirdiğimiz “*nitel*” özellikteki çalışmamızda, Cengiz Aytmatov’un siyaset ve diplomasi kariyerine ilişkin akademik literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Söz konusu hedef doğrultusunda, Cengiz Aytmatov’un diplomasi kariyerinin çok yönlü analizi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Daha açık bir ifadeyle çalışmamızda diplomasi kavramı, geniş anlamı ile ele alınmış; yalnızca resmi diplomasiye değil aynı zamanda kamu diplomasisi, kültürel diplomasi, kültürel ilişkiler, insani diplomasi, çok yönlü diplomasiye ilişkin faaliyetleri kapsamlı olarak incelenmiştir.

Birinci bölümde Cengiz Aytmatov’un kişisel tarihi, diplomasi kariyerine etkisi odağında ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın “*Cengiz Aytmatov’un Kişisel Tarihi*” başlıklı ilk bölümünün çıkarımları şu şekildedir:

1-Toplum ve Kültür: İlk olarak Cengiz Aytmatov’un diplomat ve siyasetçi kariyerine etki etmiş unsurların başında, Kırgız Türkü toplumu ve bu toplumun “*kültürü*” olduğu tespit edilmiştir. Zira Cengiz Aytmatov, siyasetçi ve diplomat kariyeri de dahil olmak üzere yaşadığı süre boyunca kendi kültüründen kopmamıştır. Cengiz Aytmatov, eserlerinde Orta Asya Türklerinin kültürlerini işlediği gibi aynı zamanda diplomatlığı esnasında da Türk kültür ve geleneklerini yaptığı işlere yansıtmıştır. Türk kültüründe kutsal kabul edilen “*doğa*” konusunda büyük hassasiyet sahibi olmasının bu savı destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir. NABU Derneği Kar Leoparları Projesi’nin başkanlığını üstlenerek Alman ve Kırgız yetkililer ile işbirliği halinde kar parslarının neslinin korunması üzerine projeler geliştirmesi, konuya ilişkin en somut örneklerden bir tanesidir. Cengiz Aytmatov’un kültürüne, diline bağlılığını ise ileriki hayatında SSCB Devleti’nde geldiği konum, etkileşim içine girdiği farklı düşüncedeki, farklı kültürdeki

insanlar değiştirmemiştir. Vasiyeti doğrultusunda Ata-Beyit Abidesi'ne defnedilen Cengiz Aytmatov'un cenaze töreninin Kırgız Türklerinin gelenekleri ve İşlam dinin gereklerince gerçekleştirilmiş olması da bunun bir kanıtıdır.

2-Aile: İkinici olarak Cengiz Aytmatov'un diplomasi kariyerinde ve siyasetçi kimliğinde de tıpkı edebi yönündeki gibi yetişmiş olduğu ailenin büyük bir etken olduğu tespit edilmiştir. Okur-yazar, siyasi olarak aktif ve çok dilli bir ailede doğmak, Cengiz Aytmatov'un diplomat kariyerine etki etmiştir. Ana dili Kırgızca olup erken çocukluğunda annesi Nagima Aytmatova'nın gayretleri ve Oş şehrinde gittiği Rus anaokulunun etkisi ile Rusça öğrendiği; kısa sürede iki dile hâkim olduğu tespit edilmiştir. Yaşam öyküsünün bu kısmı, farklı iki kültür, iki millet arasında köprü görevi gören bir diplomat olmak üzere çocukluktan yetişmeye başladığı yönünde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra baba Törekul Aytmatov'un kariyeri doğrultusunda ailenin bir dönem Moskova'da yaşaması ise Cengiz Aytmatov'un dönemin siyasetçileri ile çocukluktan etkileşim haline girmesine hizmet etmiştir. Öte yandan Cengiz Aytmatov'un hayat görüşü ve kültürünün şekillenmesinde anne ve babasının olduğu gibi babaanne ve halasının da büyük etkisi olduğu tespit edilmiştir. Zira ocukluk yıllarında Cengiz Aytmatov'un bakımı ile yakından ilgilenen babaanne Ayımkan şeytankızı ve hala Karagız-apa (ana) ise ona, Kırgız Türklerinin gelenek ve göreneklerini, dilini, kültürünü aşlamıştır. Ayrıca babasının ve Aytmatov ailesinin erkek bireylerinin tamamına yakınının "*Türkçülük*", "*halk düşmanlığı*", "*burjuva milliyetçiliği*" ithamları ile infaz edilmiş olduğu gerçeğinin, Aytmatov'un ileriki yaşantısında asla unutmayacağı bir travma olduğu tespit edilmiştir. Cengiz Aytmatov'un vasiyeti ise bu travmaya bir cevap ve Stalin Dönemi SSCB'sine bir protesto niteliğindedir. Zira Aytmatov, vasiyeti üzerine (aralarında babası Törekul Aytmatov'un da bulunduğu) haksız yere infaz edilen aydınların mezarına: Ata-Beyit'e defnedilmiştir.

3-SSCB: Cengiz Aytmatov, SSCB döneminde doğmuş, çocukluk ve gençlik yıllarını (her SSCB vatandaşı genç gibi) bu totaliter nitelikteki devletin kurumlarında eğitim alarak ve çalışarak geçirmiştir. Bu nedenle alışmamızda Cengiz Aytmatov'un gençlik yıllarındaki gerçeklik algısının da büyük ölçüde devletin propaganda araçlarının etkisiyle (eğitim de dahil olmak üzere) şekillendiği çıkarımı yapılmıştır. Buna rağmen onun, genç yaşlarından itibaren içinde bulunduğu siyasi sistemin yanlışlarını gözlemlemiş ve bu yanlışlar üzerine düşünegelmiş olduğunu da vurgulamak

gerekmektedir. Zira çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı analiz edildiği üzere kamu diplomasisi ile iştiğal ettiği 1960'lı yıllardan itibaren yurt dışı seyahatlerinin de etkisi ile ufkunun genişlediği aşıkardır. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, SSCB'de süregiden sisteme tamamen karşıt bir tavır takınmak yerine bir diplomat olarak Cengiz Aytmatov'un sistemi içinden değiştirmek, ülkeyi, üzerinde yaşayan insanlar için daha yaşanılır bir hale getirmek yolunu tercih ettiği görülmektedir.

Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde Cengiz Aytmatov'un kişiliği, eserleri, siyasi görüşleri ve siyasetçi ve diplomat kimliğine etki eden iki yönünün bulunduğu görülmektedir. Bunlar, çocukluğunda ailesi ve çevresinin sayesinde geleneklerine bağlanmış, yaşamı boyunca bu bağı koruyan bir "Kırgız Türkü" olması ve SSCB'de büyümüş, eğitim görmüş ve çalışmış bir çocuk ve genç olarak "SSCB vatandaşı" olmasıdır. Cengiz Aytmatov, özelinde Kırgız Türklerinin, genelinde Orta Asya Türklerinin dilini, geleneklerini, efsanelerini eserlerinde yeniden yaratarak yaşatmış ve bunları bütün dünyaya tanıtmıştır. Bunun yanı sıra evrensel felsefi, psikolojik öğeler barındıran eserleri ile yerellikten yola çıkarak evrensel olana ulaşmayı başarmış bir yazardır. Bu özelliğinin bir siyasetçi ve bir diplomat olarak da devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Neticede Cengiz Aytmatov'un ideolojiler ve uluslar aşan düşüncelere sahip bir "hümanist" olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın, "*Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde SSCB'ye, Siyasete, Uluslararası Sisteme İlişkin Görüşler*" başlıklı ikinci bölümünde, Cengiz Aytmatov'un edebi eserleri üç dönem üzerinden modellenerek, siyasi görüşleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bölümün girişinde, Cengiz Aytmatov'un SSCB döneminde edebi önemini ortaya koyan "*Destalinizasyon Dönemi'nin Edebiyat Üzerindeki Etkisi ve Cengiz Aytmatov*" bölümüne yer verilmiştir.

Cengiz Aytmatov'un edebi eserleri, siyasete ve Uluslararası İlişkilere dair görüşleri odağında, tarafımızca üç dönem üzerinden modellenmiş olup, çıkarımlarımız şu şekildedir:

1.Dönem: 1950'ler ve 1960'lar İlk Yarısı: Cengiz Aytmatov'un ilk eserlerini verdiği dönemi bu dönemde Cengiz Aytmatov'un eserlerinde SSCB'ye ilişkin olumlu görüşlerin ve nötr duruşun hâkim olduğu tespit edilmiştir. Döneme damga vuran edebi yaklaşım olan "*Sosyalist gerçekçiliğın yeniden yorumlanması*" ile Cengiz Aytmatov

edebiyatı arasında karşılıklı etkileşim olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Cengiz Aytmatov'un eserlerinin Destalinizasyon Süreci'nin bir parçası olarak gelişen “*sosyalist gerçekliğin yeniden yorumlanması*”nın hem ilk hem de en ustaca yazılmış örneklerini oluşturduğu da tespit edilmiştir. Stalin kültürünün yıkılması için her türlü çalışmayı başlatmış olan Kruşçev yönetiminin, Cengiz Aytmatov'un eserlerinden propaganda amaçlı faydalanmak amacını taşımış olması ihtimaline de bu kapsamda dikkat çekilmiştir.

2.Dönem: 1960-1970'ler: Bu dönemde Cengiz Aytmatov'un eserlerinde SSCB'de işleyişe ilişkin eleştirilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu eleştirilerin gerçekleştirilebilmesinde Destalinizasyon Süreci'nin etkisi olduğu saptanmıştır. Eleştirilerin SSCB'nin ekonomik-politik sistemine değil, daha çok ekonomik planlamada yapılan hatalara ve kişilere yönelik olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu bağlamda dönem eserlerinde Stalin kültürünün eleştirisi ön plana çıkmaktadır. Cengiz Aytmatov'un 1973 yılında Kaltay Muhammedcanov ile birlikte yazdığı bir tiyatro eseri olan “*Fuji Yama*”, içeriğindeki felsefi sorgulamalar ve sistemsal eleştiriler ile dönem eserleri arasında bir istisnayı teşkil etmektedir.

3. Dönem: 1980'ler ve Sonrası: 1980'li yıllardan itibaren Cengiz Aytmatov'un, SSCB'ye ilişkin eleştirilerinin daha üst seviyede seyrettiği ve doğrudan devletin sistemine ilişkin olduğu tespit edilmiştir. III. Dönem eserlerinde saptanan “*sistemsal eleştiri*”nin, yalnızca SSCB ekonomik-politik sistemine yönelik olmakla kalmayıp, uluslararası sistemi de kapsadığı çalışmamızda ortaya koyulmuştur. Küreselleşmenin, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve SSCB'nin dağılmasının; sistemdeki değişimlerin Cengiz Aytmatov'un bu dönem eserlerinde yer alan unsurlar olması, bu savımızı destekler niteliktedir.

Çalışmamızın “*Cengiz Aytmatov'un Kültürel Diplomasiye, Kamu Diplomasisine ve Diplomasi Tarihine Etkileri*” başlıklı üçüncü bölümünde ise Cengiz Aytmatov'un, SSCB döneminde kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi ve kültürel ilişkilere yaptığı katkılar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda Joseph Nye'nin yumuşak gücün unsurları olarak nitelendirdiği “*kamu diplomasisi*”, “*kültürel ilişkiler*” ve “*kültür diplomasisi*” unsurlarının her birinin Cengiz Aytmatov'un kariyerinde bulunduğu tarafımızca saptanmıştır. Bununla birlikte Cengiz Aytmatov'un, SSCB'nin son devlet başkanı Mihail Gorbaçov'un baş danışmanlığını yapmış bir siyasetçi olarak, devletin dış politikada “*Yeni Politik*

Düşünce”yi benimsemesine etki ettiği de kanıtlanmıştır. Joseph Nye’nin perspektifinden faydalanarak Cengiz Aytmatov’un yumuşak güç kapsamındaki etkinliğini irdelediğimiz çalışmamızın bu bölümünde ulaştığımız sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Kamu Diplomasisi: Çalışmamızda Cengiz Aytmatov’un diplomasi kariyerinin, 1960’lı yıllar itibarı ile “*kamu diplomatlığı*” çerçevesinde başladığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Cengiz Aytmatov’un da etkin olarak görev aldığı “*Sovyetler Asya ve Afrika Ülkeleriyle Dayanışma Komitesi’nin*”, SSCB’nin içinde bulunduğu koşullarda bir yumuşak güç organı olduğu çalışmamızda savunulmuştur. Belirtilen kapsam dahilinde Cengiz Aytmatov’un, SAAÜDK faaliyetleri çerçevesinde Mısır, Endonezya, Moğolistan, Hindistan gibi devletlere giden heyetlerde yer aldığına değinilmiştir. Yurt dışı seyahatlerinin yönetimin denetiminde gerçekleştirildiği totaliter rejim şartları göz önünde bulundurularak Cengiz Aytmatov’un kamu diplomasisi yürütmek üzere görevlendirilmesi de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda iki hususun Cengiz Aytmatov’un SAAÜDK kapsamında görevlendirilmesine etki ettiği sonucuna varılmıştır. Bunlardan ilki politbüro’nun Aytmatov’a (politik olarak) güvenmesi hususudur. Diğer husus ise Cengiz Aytmatov’un tanınır bir yazar olmasının yanı sıra çeşitli toplumlara hitap edecek niteliklere sahip bir sanatçı olarak kamu diplomasisinde başarılı olacağına ön görülmesidir.

2-Kültürel İlişkiler: Çalışmamızda Cengiz Aytmatov’un, yazar kimliği vasıtasıyla “*kendiliğinden*” kültürel ilişkilerin dolayısıyla SSCB’nin yumuşak gücünün bir unsuru haline geldiği savunulmuştur. Dönemin uluslararası konjonktürü göz önünde bulundurulduğunda Batı Bloğu ülkelerinde de çevirileri yapılan eserleriyle Cengiz Aytmatov’un toplumlararası ilişkilere etki etmesine ilişkin savımız daha iyi anlaşılmaktadır. Zira gerçekçi üslupla kaleme aldığı eserleriyle Cengiz Aytmatov, “*Demir Perde*”yi aralayarak SSCB’de yaşayan Türk topluluklarının yaşantılarını ve kültürel değerlerini Batı toplumları ile buluşturmuştur. Öte yandan kısa sürede elde ettiği uluslararası saygınlık ise SSCB’nin prestijine katkıda bulunmuştur. Belirtilen hususlardan ötürü çalışmamızda “*bir yazar olarak Cengiz Aytmatov’un*” kültürel ilişkiler kanalıyla (kuvvetle muhtemel kasıtsız olarak) SSCB yumuşak gücünün unsurlarından biri haline geldiği tespit edilmiştir.

3-Kültürel Diplomasi: Tertip ettiği 1986 tarihli I. Issık Göl Forumu'nun, alanında en iyi isimlerden oluşan sanatçı ve bilim insanlarının katılımıyla ve ortaya çıkardığı sonuçlarla Cengiz Aytmatov'un kültürel diplomasideki yeteneği ve etkinliğini ortaya koyar nitelikte olduğu savunulmuştur. Forumun kültürel diplomasinin zirve örneklerinden biri olduğu tarafımızca ileri sürülmüştür. Bu uluslar aşan nitelikteki aydınlar toplantısının, Uluslararası İlişkiler disiplinde ve Uluslararası İlişkiler sisteminde yeni yaklaşımların habercisi olduğu tespit edilmiştir. Zira Cengiz Aytmatov'un düzenlemiş olduğu bu forum, uluslararası aktörlerin çeşitlenmeye başladığı dönemin öncül toplantılarından biri olup; evrensellik ve insanlığa yönelik ortak tehditler üzerinden geliştirilen söylemleriyle Uluslararası İlişkilerde yeni yaklaşımları yansıtmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda forum bildirisinin, "*güvenliğin yeniden kavramsallaştırılmasının*" gerçekleştirildiği ilk metinlerden olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan I. Issık Göl Forumu'nun, iç politikada glasnost ve perestorika reformlarını teşvik ederek SSCB tarihi açısından; dış politikada ise "*Yeni Politik Düşünce*" yaklaşımının benimsenmesine ve Soğuk Savaş'ın sona ermesine etki ederek diplomasi tarihi açısından dönüşümü tetiklediği savunulmuştur. Bu noktada Gorbaçov yönetiminin, "*Yeni Politik Düşünce*" yaklaşımı çerçevesinde benimsenen yeni dış politika yaklaşımının inandırıcılığı konusunda Cengiz Aytmatov'un kültürel diplomasisine başvurduğu vurgulanmıştır.

4-SSCB Başkanı Danışmanı Olarak Cengiz Aytmatov: Çalışmada yapılan çok yönlü analizler neticesinde, Mihail Gorbaçov ve Cengiz Aytmatov'un fikir teatilerinin, SSCB ve diplomasi tarihine etki eden faktörlerden olduğu ortaya koyulmuştur. Bir diğer ifadeyle glasnost ve perestroika ve "*Yeni Politik Düşünce*" açılımı mimarlarından birisinin de (Mihail Gorbaçov ve Eduard Şevardnadze ile birlikte) Cengiz Aytmatov olduğu tarafımızca ileri sürülmüştür.

Özetle bu bölümde Cengiz Aytmatov'un, 1960'lardan itibaren SAAÜDK faaliyetleri kapsamında SSCB'nin kamu diplomasisinde; yazarlık kariyeri ile Doğu-Batı Blokları arası "*kültürel ilişkilerde*" ve düzenlediği I. Issık Göl Forumu ile "*kültürel diplomasi*"de etkin olmuş bir kamu ve kültürel diplomat olduğu tespit edilmiştir. Joseph Nye'nin yumuşak güç kapsamında değerlendirdiği üç unsurun (kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve kültürel ilişkiler) Cengiz Aytmatov'un diplomasi kariyerinde mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümü olan “*Cengiz Aytmatov’un Resmi Diplomatik Misyonları ve Resmi Diplomatlığa Geçiş Sürecinin Analizi*” bölümünde Cengiz Aytmatov’un, 19 yıl süren resmi diplomasi kariyeri incelenmiştir. Yapılan inceleme neticesinde Cengiz Aytmatov’un sıra dışı bir resmi diplomasi kariyerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Cengiz Aytmatov’un resmi diplomasi kariyerinin en ayırt edici özelliklerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1) 3 Devlet Büyükelçisi olarak Aytmatov: Cengiz Aytmatov’un, SSCB için (1989-1991); Rusya Federasyonu için (1992-1993); Kırgızistan Cumhuriyeti için (1994-2008) olmak üzere farklı devlet adına diplomatlık yapmış ilk ve tek büyükelçi olduğu ortaya koyulmuştur.

2) 4 Devlette Eş Zamanlı Büyükelçi olarak Aytmatov: Cengiz Aytmatov, Kırgızistan Cumhuriyeti diplomatlığını Belçika Krallığı, Hollanda Krallığı, Lüksemburg Büyük Dukalığı ve Fransa Cumhuriyeti büyükelçiliğini eş zamanlı yürüterek farklı dört ülkede eş zamanlı büyükelçilik görevinde bulunan ilk ve tek diplomattır.

3) Uluslararası Örgütlerde Daimî Temsilci olarak Aytmatov: Resmi diplomatlığı ile birlikte Cengiz Aytmatov’un, NATO, UNESCO, AT/AB başta olmak üzere Kırgızistan Cumhuriyeti adına birçok uluslararası örgütte daimî temsilcilik yaptığı tespit edilmiştir.

4) Resmi diplomat olarak Aytmatov’un İnsani Diplomasi ve Kültürel Diplomasiye verdiği önem: Cengiz Aytmatov’un, diplomatik misyon görevleri yürüttüğü süreçte tertip ettiği çeşitli toplantı, seminer ve kültürel etkinlikler vasıtasıyla toplumlar arası diyaloga katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Kırgız-Özbek uyumsuzluğunun çözümüne ilişkin girişimleri, NATO projeleri kapsamında kırsal ve dağlık bölgelerde yaşayan insanların sağlık şartlarının iyileştirilmesine ilişkin faaliyetleri, Çernobil felaketinden etkilenen bölgelerdeki hastaların tedavilerine yönelik çabaları, zor durumda olan RF vatandaşları için maddi yardım kampanyası düzenlemesi gibi çok sayıda faaliyet, insani diplomasiye verdiği önemi kanıtlar niteliktedir.

Cengiz Aytmatov’un görevde bulunduğu devletlerin (SSCB, RF ve KC) Batılı devletlerle ilişkilerinin kurulması, kurumsallaştırılması ve iyileştirilmesinde; bu devletlerin sosyal ve siyasal dönüşüm süreçlerinin daha sağlıklı gerçekleştirilmesinde;

devletlerin ekonomik entegrasyonunun ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesinde büyük rol oynadığı savunulmuştur. KC'nin diğer BDT devletleri ile kıyaslandığında daha kısa sürede ekonomik entegrasyonu tamamlaması; Batılı devletler ve uluslararası örgütleri ile kurumsal ilişkileri daha hızlı geliştirmesi, savımızı destekler niteliktedir. Uluslararası örgütlerde daimî temsilci olarak görev yapan Cengiz Aytmatov'un diplomatlığı süresince iki kanat arasında köprü görevi üstlendiğini de ileri sürmek mümkündür. Bu bağlamda NATO Daimî Temsilciliği çerçevesinde kişisel girişimlerinin de etkisiyle Rusçanın NATO çalışma dili olarak kabul edilmesi ve simültane çeviri imkanlarının hazırlanması, savımızı desteklemektedir.

Öte yandan uluslararası terörizm ile mücadele konusunda ve SSCB'nin dağılma sürecinde tetiklenen kimlik temelli bölgesel uyuşmazlıkların çözümü konusunda da faaliyet yürütmüş olması, diplomasi kariyerinin bir diğer önemli noktasını teşkil etmektedir. Çalışmamızda uyuşmazlık çözümüne ilişkin girişimleri, insani diplomasi kapsamında değerlendirilmiş olup, Cengiz Aytmatov'un, resmi diplomasi kariyerinde klasik bir diplomat olmanın ötesine geçerek insani motivasyonlarla hareket ettiği savunulmuştur. Son olarak Cengiz Aytmatov'un diplomatik faaliyetlerinin, çocuklukta edindiği Kırgız Türkü kültüründen ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmek gerekmektedir. Zira çevreye, türü tükenmekte olan canlılara ilişkin hassasiyetlerinin ve bu çerçevedeki faaliyetlerinin (bkz:NABU Kar Leoparları Projesi), büyük ölçüde çocuklukta benimsediği Kırgız Türkü kültüründen ileri geldiği düşünülmektedir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğindeyse meslektan yetişme bir diplomat olmayan Cengiz Aytmatov'un resmi diplomasi kariyerinin ünük (eşsiz) olduğu tespit edilmiştir. Zira Cengiz Aytmatov'un resmi diplomasi kariyerinin yazar kimliği, tanınırlığı, kültürel diplomatlığı ve insanlarla iletişimde ustalığının etkisiyle son derece başarılı ve kendine özgü olduğu görülmektedir.

EKLER

Ek No:1*

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Ceza Yasasının 58. Maddesi

“Devrim aleyhtarı faaliyet, işçi ve köylü Sovyet’inin gücünü zayıflatmaya, azaltmaya veya yok etmeye yönelik her türlü hareket, SSCB’nin bütün hükümetleri ve SSCB’nin tüm Sovyet ve özerk cumhuriyetlerinin dış güvenliğini zayıflatmaya veya azaltmaya ve proleter devrimin temel ekonomik, siyasi ve milli girişimlerine karşı hareketlerdir.”

58–1

a. Vatana İhanet: İdam cezası veya 10 yıl hapis, her iki durumda da mallarını kamulaştırma (müsadere).

b. Askeri personelin vatan ihaneti: İdam cezası ve mallarını müsadere.

v. Zanlının vatana ihanet amaçlı uçak yolculuğu yapması durumunda akrabalarının durumu bilerek rapor etmemesi, suçluya yardımcı olması veya basitçe birlikte yaşamış olmalarına bağlı olarak akrabalara, müsadere ile birlikte 5 ila 10 yıl hapis veya 5 yıl Sibiryaya sürgün cezası.

g. Askeri personelin vatana ihaneti bildirmemesi: 10 yıl hapis. Başkalarının vatana ihaneti bildirmemesi: 58 – 12. madde ile suçlama.

58 – 2 Gücü ele geçirmek amaçlı silahlı ayaklanma veya müdahale: Müsadere ve idama kadar cezalandırma, ayrıca “işçi düşmanı” ilan edilme.

58 – 3 Yabancılarla devrim aleyhtarı maksatla görüşme durumunda 58 – 2 uygulanır.

58 – 4 Komünist devletleri tanımayan uluslararası burjuvaya herhangi açıdan yardım etme: 58 – 2’dekine benzer şekilde cezalandırılır.

58 – 5 Herhangi bir yabancı varlığı SSCB aleyhine kışkırtmak: 58 – 2’dekine benzer şekilde cezalandırılır.

58 – 6 Casusluk –Kanıtlanmamış casusluğu da kapsayacak şekilde-, casusluk şüphesi uyandırma: 58 – 2’dekine benzer şekilde cezalandırılır.

58 – 7 Devlet endüstrisini, taşımacılığı, para dolaşımını, kredi sistemini zayıflatma, devrim karşıtı topluluklar ve organizasyonlarla işbirliği yaparak devlet kurumlarını bilgi aktarmak amaçlı kullanma, devlet kurumlarının normal işleyişine karşı çıkma: 58 – 2’dekine benzer şekilde cezalandırılır. Not: bu maddeye göre işlenen fiil tahrip olarak tanımlanır, zanlılara da tahrip edenler denilir.

58 – 8 Sovyet gücünü temsil edenlere veya işçi köylü kuruluşlarına karşı terörist eylemler: 58 – 2’dekiyle aynı şekilde cezalandırılır.

58 – 9 Devrim karşıtı amaçlarla devlete veya kamuya ait binalara, depolara, su tesisatına, iletişim ve taşıma araçlarına zarar vermek: 58 – 2’dekiyle aynı şekilde cezalandırılır.

58 – 10 Sovyet ve devrim karşıtı kışkırtma ve propaganda: 6 aya kadar hapis. Savaş veya huzursuzluk koşullarında ise 58 – 2’dekiyle aynı şekilde cezalandırılır.

58 – 11 Yukarıdaki suçların işlenmesi veya oluşmasıyla ilişkili her türlü yardım ve örgütlenme, suçun kendisine eşdeğerdir ve mukabili maddeye göre cezalandırılır.

58 – 12 devrim karşıtı faaliyeti bildirmeme: En az 6 ay hapis cezası.

58 – 13 İç savaş dönemindeki devrim karşıtı hükümetlerle veya çar yandaşlarıyla birlikte devrime karşı aktif mücadele: 58 – 2’dekiyle aynı şekilde cezalandırılır.

58 – 14 (6.Haziran.1937’de eklenmiştir) Devletin gücünü zayıflatmak veya devlet kuruluşlarının işleyişini engellemeye kast etmek amaçlı bilerek veya ihmal ederek “malum görevlerini” yerine getirmemek, devrim karşıtı sabotaj sayılarak; en az 1 yıl hürriyetten mahrumiyetle cezalandırılacaktır. Eğer bu suç cezayı arttırıcı koşullarda işlenmişse, kişi mallarını müsadere ile birlikte kurşuna dizilmeye kadar varan cezalara çarptırılır.

*Kaynak: Ceza Yasasının 58. Maddesi Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC), Çev. Beril Devlet, <https://devletkildi.net/ceza-yasasinin-58-maddesi/> (e.t. 28.06.2019)

Ek No:2*

Rapor:

Tutuklandığı güne, yani 1 Aralık 1937'ye kadar “*Kızıl Professura Enstitüsü*” nün öğrencisi olan Aytmatov Törekul'un davası 15 Haziran 1967'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kumlunda tekrar ele alınmıştır.

Askeri kumlun 5.11.2938 tarihli T. Aytmatov'a dair kararlarının hükmü değiştirilmiş ve suç işleyenlerin hepsinin bir arada bulunmaması sebebiyle dava durdurulmuştur.

Aytmatov T. ölümünden sonra aklanmıştır.

SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kumlu

Başkan Yardımcısı Albay M. Rusakov

*Kaynak: Cengiz Aytmatov ve Muhtar Şahanov, *Şafak Sancısı*, Çev. Damira İbragim, 1. Baskı, Ankara: Bengü Yayınları, 2015, s.27

Ek No:3*

Issık Göl Forumu Bildirisi

Yüzyılın sonundan ve yeni bin yılın başlangıcından bizi beş bin günden az bir zaman ayırıyor. Dünya boyutundaki kriz ve geçirdiğimiz karmaşa, insanoğlunun geleceğini tehdit etmektedir. Ülkelerin tek başına üstesinden gelemeyecekleri ve yepyeni yaklaşımlar gerektiren daha büyük güçlükler ortaya çıkacaktır.

Böyle sorunlarla yüz yüze gelen günümüz insanı umutsuzdur. Bu nedenledir ki, biz yaratıcı insanlar, yazarlar, sanatçılar, bilim adamları ve akademisyenler, yaratıcılığın gücüne ve insanlığın dehasına olan inancımızı ilan etmek için Kırgız dağlarındaki Issık Göl'e geldik.

Hızlı değişim, eski kurum ve uygulamaları geçersiz kılmaktadır. Hepimiz, ortak sorunlarımıza yeni çözümler bulunmasına yardımcı olmalıyız. İnsanlık binlerce yıldır güçlüklerle, savaşımlara, felakete yaratıcılığı sayesinde göğüs gerebilmiştir. Bu yüzden gelecek yüzyılı yalnızca “gezegenimizin” değil ama aynı zamanda “yaratıcılığın” yüzyılı yapabilmek, yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Bu sorun yüklü dünyanın tehdidine yanıtımız, insanlığın yaratıcılık yoluyla mutlu olacağı ve soyunu sürdüreceğidir. Geçmişte ve günümüzde insanoğlunun ilerlemesi, gerçeği inkâr yüzünden sık sık gerilemiştir. Gerçek bilgelik, bundan sonra gerekenleri yapma konusunda cesaret ve düş gücüyle önlem almaktır.

Bu anlamda yalnızca, bugünü gelecek açısından tasarlamakla kalmamalıyız. Bu, bizi “tek yönlü olmayan” düşünce biçimine, tasarım gücüne, yeni kavrayış ve girişimlere çağıracaktır. Geleceğimiz, artık geçmişimiz gibi olmayacaktır. Yalnızca görülmeyeni sezebilenler, olanaksızı gerçekleştirebileceklerdir. Son tahlilde bunun anlamı şudur: Çeşitlilik ve her şeyin üstünde açıklık niteliği taşıyan yeni düşünce biçimlerini yaymaya, öğretmeye ve yaratmak için özgürlüğe gereksinim duyuyoruz.

Yeni düşünceleri her ulusta yaratabilmek için, politika dahil her alana ulaştırabilmeliyiz. Gelecek yalnızca iktidarın politik kararlarına değil, aynı zamanda kadın ve erkek dehasının dış gücüne, bilim adamları ve akademisyenlerin girişim ve buluşlarına, şairlerin rüyalarına ve bütün insanlığın umutlarına bağlı olacaktır. Böyle kavrayış, girişim, karşı koyuş ve görüşler, genel ve politik olarak yeni düşüncelerin tohumlarını ekecektir.

Sorumluluğun ana ağırlığını taşıyan ülke liderlerinin, insanlığın geleceği üzerinde anlaşmaya ne denli gayret ettiklerinin farkındayız. Hepimiz, kabul edilebilir bir geleceğin yollarını döşemek için gerekli olan aklı, esini ve inancı bulmaları umudunu taşıyoruz.

Bütün bunlar bizi, Cengiz Aytmatov'un davetini kabul ederek Kırgızistan'da görkemli Tiyen-Şan dağlarıyla çevrili Issık Göl kıyısında toplanmaya yöneltti. Issık Göl'de ekilen bu tohumlardan bir hasat umuyor ve dünyanın en yaratıcı beyinlerinin, tasarladığımız yeni dünyayı mümkün kılabilmek için bize katılmalarını bekliyoruz.

Cengiz Aytmatov, David Baldwin, James Baldwin, Augusto Forti, Yaşar Kemal,
Alexander King, Zülfü Livaneli, Federico Mayor, Narayana Menon, Arthur Miller, Inge
Morath, Claude Simon, Afewerk Tekle, Alvin Toffler, Heidi Toffler, Lisandro Otero,
Peter Ustinov*

Issık Göl, Kırgızistan

SSCB, Ekim 1986

*14 katılımcı olduğu halde bildiriye diğer 3 konuk da imza atmıştır.

*Kaynak: Zülfü Livaneli, *Gorbaçov'la Devrim Üstüne Konuşmalar*, 1. Baskı, İstanbul:
Remzi Kitabevi, 2003, s.s. 93-95

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Kitap Bölümleri:

- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Dünya Tarihi (1914-1995)*, 23. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- ARNDT, R., *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*, Washington, DC: Potomac Books, 2006.
- AYTMATOV Cengiz, *Cemile- Sultanmurat*, Çev. Refik Özdek, 6. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- AYTMATOV Cengiz, *Çocukluğum*, Çev. Muhammet Mertek, 1. Baskı, İstanbul: Da Yayıncılık, 2002.
- AYTMATOV Cengiz, *Beyaz Gemi*, Çev. Refik Özdek, 35. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- AYTMATOV Cengiz ve ŞAHANOV Muhtar, *Şafak Sancısı*, Çev. Damira İbrahim, 1. Baskı, Ankara: Bengü Yayınları, 2015.
- AYTMATOV Cengiz, *Ebedi Gelin*, Çev. Ahmet Pirverdioğlu, 7. Baskı, Ankara: Elips Kitap Yayınları, 2016.
- AYTMATOV Cengiz, *İlk Öğretmenim*, Çev. Mehmet Özgül, 2. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- AYTMATOV Cengiz, *Fuji-Yama*, Çev. Mehmet Özgül, 1. Baskı, İstanbul: 2017,
- AYTMATOV Cengiz, *Toprak Ana*, Çev. Mehmet Özgül, 1. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- AYTMATOV Cengiz, *Kassandra Damgası*, Çev. Ahmet Pirverdioğlu, 1. Baskı, İstanbul: Nora Kitap, 2017.
- AYTMATOV Cengiz, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü (Hikayeler)*, Çev. Refik Özdek, 20. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- AYTMATOV Cengiz, *Gün Olur Asra Bedel*, Çev. Refik Özdek, 56. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- AYTMATOV Cengiz, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (Hikayeler)*, Çev. Refik Özdek, 17. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- AYTMATOV Cengiz, *Elveda Gülsarı*, Çev. Refik Özdek, 31. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- AYTMATOV Cengiz, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, Çev. Refik Özdek, 29. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- AYTMATOV Cengiz, *Dişi Kurdun Rüyalari*, Çev. Refik Özdek, 26. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018

- BALTA Evren, “*Uluslararası Savaş*”, *Küresel Siyasete Giriş* (Ed) Evren Balta, 2. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, 2016., ss.257-276
- BERKHOFF Karel, *Motherland in Danger: Soviet Propaganda During World War II*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012.
- COLDAŞOV Altınbek, “*Kırgızistan İç Siyaseti*”, Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset, Ed. Cengiz Buyar, 1. Baskı, Bişkek: BYR Yayınevi, 2017., ss. 245-286
- BRZEZINSKI Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası*, Çev. Yelda Türedi, 1. Baskı, Ankara: İnkılap Kitabevi, 2005.
- GORBACHEV Mikhail, “*Working For A Humane Society*” (ed)Maxwell Bruce and Tom Milne, *Ending War: The Force of Reason*, New York: St. Martin ‘s Press Inc., 1999., pp. 17-24.
- GORBACHEV Mikhail, “*World In Transition- End Of The Cold War*”, (ed) Green Cross International, *Mikhail Gorbachev: Prophet of Change : from the Cold War to a Sustainable World*, Green Cross International, West Sussex: Clairview Books, 2011., pp. 5-85.
- GÜNGEN Ali Rıza, “*Kalkınma, Eşitsizlik ve Yoksulluk*”, *Küresel Siyasete Giriş*, (ed) Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2016., ss.433-451
- HOBSBAWM Eric, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi Aşırılıklar Çağı*, Çev.Yavuz Alogan ,İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.
- KAYA Sezgin, “*Brejnev Doktrini*”, *Diplomasi Tarihi-II- Ders Notları*, (Ed.) Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 5.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018., ss.338-339.
- KAYA Sezgin, “*İki Savaş Arası Dönemde Sovyet Diplomasisi ve Stalin*”, *Diplomasi Tarihi-II-Ders Notları*, (Ed) Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 122- 126.
- KAYA Sezgin, “*Stalin’in Ölümü ve Sosyalist Bloкта Sarsıntılar*”, *Diplomasi Tarihi-II-Ders Notları*, (Ed) Barış Özdal ve R. Kutay Karaca, 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, ss. 286-288.
- KISSINGER Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2000.
- KORKMAZ Ramazan, *Cengiz Aytmatov*, 1. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- LİVANELİ Zülfü, *Gorbaçov’la Devrim Üstüne Konuşmalar*, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- LİVANELİ Zülfü, *Gözüyle Kartal Avlayan Yazar: Yaşar Kemal*, 1. Baskı, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2016.
- NYE Joseph S., *Soft Power, The Means To Success In World Politics*, New York: Public Affairs, Perseus Books Group, 2004.
- ÖZDAL Barış, “*Diplomasi*”, *Diplomasi Tarihi-I*, (Ed.) Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2017., ss.29-74

- ÖZDAL Barış, “Bağlantısızlar Hareketi”, Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (Ed), *Diplomasi Tarihi-II- Ders Notları*, 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s.318-319
- PURTAŞ Fırat, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, 1. Baskı, Ankara: Platin Yayınları, 2005.
- RADLOFF Wilhelm, *Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri*, Haz.: Emine Gürsoy Naskali, 1. Baskı, Ankara: Kamer Matbaacılık, Türksoy Yayınları, No:1, 1995.
- RIVERA Tim, *Distinguishing Cultural Relations From Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship With Her Majesty's Government*, Los Angeles: Figueroa Press,2015.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.
- YILMAZ Muzaffer Ercan, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2018.
- ZARAGOZA Federico Mayor, “*Vision, Willingness, Leadership*”, (ed) Green Cross International, *Mikhail Gorbachev: Prophet of Change: from the Cold War to a Sustainable World*, Green Cross International, West Sussex: Clairview Books, 2011, ss. 254-261.

MAKALELER

- ANG İen, Yudhishthir Raj Isar & Phillip Mar, “*Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?*”, *International Journal of Cultural Policy*, Volume:21, No:4,2015, pp.365-381
- AYTMATOV Askar, “Diplomat Oğul Gözüyle Diplomat Babası”, 4. Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: Cengiz AYT MATOV, ed. Selçuk Kırılı ve Alev Sınar Uğurlu, *Türk Ocakları Şubesi Yayınları:13, Bilgi Şölenleri Serisi:4*, Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2018, ss. 1-7
- BEKKİ Salahaddin, “*Beyaz Gemi' Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi*”, *Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi*, Sayı: 13, 1997, s. 74-84
- BİRDİŞLİ Fikret, “*Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı*”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Sayı :30, ,2017, s. 123-143
- BULUT Remzi, “*SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Giriş*”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, 2014, ss. 7-19
- BRAUCH Hans Günter, “*Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü*”, *Çev. Zeynep Arkan, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 2008, ss. 1-47

- САИДОВ Акмаль Холматович, “Чингиз Айтматов как дипломат”, Московский журнал международного права, № 4, 88, 2012, с. 21-43
- DIYKANBAYEVA Mayramgül, “Hatıralar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/1 2015, ss. 169-188.
- DURUKOĞLU Salim ve SALİK Sevim, “Türklerin Uğradığı İşkence, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü”, Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Yıl:6, Sayı:32, Mart-Nisan 2015, ss. 89-108
- ДЮКАРЕВА Татьяна, “Чингиз Айтматов писатель и дипломат”, Журнал RUS Бенилюкс, №: 26, 2008, с. 32-37
- EKİCİ Yunus, “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmek Bilmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”, Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,2/1, 2017, ss. 62-77
- EMBEL Ersin, “Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi “, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2016, ss. 153-171
- ERCİLASUN Bilge, “Cengiz Aytmatov’un Çocukluğuna Dair Bazı Düşünceler”, 4. Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: Cengiz AYTMATOV, ed. Selçuk Kırılı ve Alev Sınar Uğurlu, Türk Ocakları Şubesi Yayınları:13, Bilgi Şölenleri Serisi:4, Bursa: Stüdyo Star Ajans, 2018, ss.85-94
- GÖZ Kemal, “Kırgız Edebiyatında Sosyalist Realizmin Yeniden Yorumlanması Üzerine”, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17,2015, ss. 99-111
- HÜSEYİNOV Fuad, “Bağımsız Devletler Topluluğu’nun Hukuki Boyutları”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:52, Sayı:4, Yıl:2003, ss.387-401
- İNANÇLI Selim, KONAK Ali ve ASHİMOVA Zuura, “Türkiye-Kırgızistan Ekonomik İlişkilerinin Dış ticaret Üzerine Yapısal ve Sektörel Olarak Yansımaları”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Temmuz 2015, Cilt:8, Sayı:2, ss. 111-124
- KALIN İbrahim, “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”, Perceptions Journal of International Affairs, 2011, Volume 16, Number 3,2011, pp 5-23
- KARA Füsün, “Kırgız Sovyet Devletinin Oluşması”, The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, Volume:6, Issue:2, 2013, pp.1749-1767.
- KARAAĞAÇLI Abbas, “Kırgızistan’ın Siyasal Yapısı ve Anayasal Sistemi”, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/180/-kргызistan%E2%80%99in-siyasi-yapisi-ve-anayasal-sistemi/#.XQt9AogzbI> (e.t. 22.06.2019)
- KEMAL Yaşar, “Issık-Göl Forumunun Önemi”, Hürriyet Gazetesi, 1986.
- KIRZIOĞLU Banuçiçek, “Kızıl Elma Hikayesi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, 1997, ss. 89-101

- KİM Hwajung, “*Bridging the Theoretical Gap between Public Diplomacy and Cultural Diplomacy*”, The Korean Journal of International Studies Vol.15, No.2 ,2017,293-326
- МЕЛИХОВ Игорь, “*Чингиз Айтматов - чрезвычайный и полномочный. К 90-летию со дня рождения*”, МИД РФ, Редакция журнала «Международная жизнь», №12, 2018 <http://www.intelros.ru/readroom/mezhdunarodnaya-zhizn/m12-2018/37288-chingiz-aytmатов-chrezvychaynyy-i-polnomochnyy-k-90-letiyu-so-dnya-rozhdeniya.html> (e.t. 26.06.2019)
- MOLDOBAYEV, Kubat, “*The role of Cultural Activists in Resolving Conflicts in Polyethnic Societies*”, Aytmatov.org, <http://www.aytmатов.org/tr/the-role-of-cultural-activists-in-resolving-conflicts-in-polyethnic-societieskubat-moldobayev> (e.t. 27.06.2019)
- MUMFORD Andrew, “*Proxy Warfare and the Future of Conflict*”, The RUSI Journal, Volume:158 No:2, 2013 p. 40-46
- NYE Joseph S., “*Soft Power*”, Foreign Policy Journal, Twentieth Anniversary, No. 80 , 1990, pp.153-171
- ÖZEL Merve Suna, “*Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları*”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı:2, 2014, ss.99-122
- TELLAL Erel, “*Sovyet Dış Politikası ve Gromiko*”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 62, Sayı:3,2007, ss. 349-377
- UYGUR Erdoğan, “*Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci*”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research, Yıl: 9, Sayı 1-2,2005 ss.23- 30
- SÖNMEZ A. Sait, “*Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası*”, T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı, Avrasya Etüdleri, Cilt:37, 2010, s. 37-76
- SÖNMEZ A. Sait, “*Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Üyeleri ile İlişkileri*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2010, Cilt, Sayı 27, ss. 277-290
- SÖYLEMEZ Orhan ve GÖZ Kemal, “*Ömrünü Cengiz Aytmatov Çevirilerine Adayan Yazar: Aşım Cakıpbekov*”, Türk Gençlik Vakfı, Bültenler, 2018. <http://www.turkgenclikvakfi.org/bultenler/?key=269> (e.t. 30.11.2018)
- SHCHERBAK Andrey, “*Nationalism In The USSR: A Historical andComparative Perspective*”, National Research University, Higher School of Economics, Basic Research Program, Working Papers, Sociology, 2013, pp. 1-31 <https://wp.hse.ru/data/2013/12/12/1339827667/27SOC2013.pdf> (e.t. 04.12.2018)
- ŞİLİBEKOVA Aygerim, “*Yeni NATO ve Orta Asya Cumhuriyetleri*”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, TASAM, Stratejik Öngörü, Sayı:10, 2007, ss.117-121.

ŞADİHANOV Emil, “Sovyet Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Cilt:0, Sayı:33, 2006, ss. 1-22

YILMAZ BALKAN Ayşe, “Hayattan Esere Cengiz Aytmatov”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8, No:9 ,2013, pp. 2621-2628

ZHUSSİPBEK Galym, “Avrupa Birliği İle Rusya Federasyonu Arasındaki “Stratejik Ortaklığın” Analizi”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Cilt 7, Sayı:25 ,2011, s.47-85

Çevrimiçi Kaynaklar:

24СМІ, Новости, Знаменитости, Писатели, Чингиз Айтматов <https://24smi.org/celebrity/21712-chingiz-aitmatov.html> (e.t. 04.11.2018)

Akipress News Agency, “Serzh Sargsyan Extends Condolences to Kyrgyz President Over Chinghiz Aitmatov’s Death”, <https://akipress.com/news:8821/> (e.t. 15.12.2018)

AKSU Ceren, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”, Güney Ege Kalkınma Ajansı, http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9C R%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87ev%20re.pdf (e.t. 23.12.2018)

ALİYEV Nezir, “Dünyaca Ünlü Yazar Aytmatov, Son Yolculuğuna Uğurlandı”, <http://www.milliyet.com.tr/dunyaca-unlu-yazar-aytmatov--son-yolculuguna-ugurlandi/dunya/sondakikaarsiv/01.09.2010/876520/default.htm>(e.t. 14.12.2018)

Anadolu Ajansı, “Akayev: Halk Nefret Ettiğini Deviriyor”, Haber7.com, <http://www.haber7.com/dunya/haber/510281-akayev-halk-nefret-ettigini-deviriyor> (e.t. 22.06.2019)

Asimetrik Savaşlar, “SSCB’nin Afganistan’ı İşgali ve İç Savaş”, <https://asimetriksavaslar.wordpress.com/2011/04/03/200/> (28.12.2018)

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “Avrupa Birliği Konseyi: Üye Ülkelerin Sesi”, <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-konseyi-uye-ulkelerin-sesi-99> (e.t. 10.05.2019)

Azerbaijan State News Agency, “Azerbaijan President Offers Condolences to Kyrgyz Counterpart Over Chingis Aitmatov’s Death”, 11.06.2008 https://azertag.az/en/xeber/AZERBAIJAN_PRESIDENT_OFFERS_CONDOLE_NCE_S_TO_KYRGYZ_COUNTERPART_OVER_CHINGIZ_AITMATOVs_DEATH-575485 (e.t. 15.12.2018)

Биографии Известных Людей, “Айтматов Чингиз Торекулович” <http://biographer.ru/biographies/162.html> (e.t. 13.12.2018)

- BAKIR Zülfiye Zeynep, “İnsani Diplomasi “,İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi”, 19.04.2018 https://insamer.com/tr/insani-diplomasi_1406.html (e.t. 22.06.2019)
- BANAC Ivo, “Josip Broz Tito”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Josip-Broz-Tito#ref7304> (e.t. 25.04.2019)
- BASHIRI Iraj, “Chingiz Aitmatov: A Biography”, <http://www.angelfire.com/rnb/bashiri/Aitmatov/aitmatovlife.html> (e.t. 04.11.2018).
- BAŞLAMİŞ Cenk, “Kırgızistan’da İç Savaş! 75 Ölü 977 Yaralı”, Milliyet Gazetesi, 13.06.2010 <http://www.milliyet.com.tr/kirgizistan-da-ic-savas-75-olu-977-yarali/dunya/haberdetay/13.06.2010/1250295/default.htm> (e.t. 22.06.2019)
- BBC News Türkçe, “Sivas 1993: Madımak Oteli’nde Ne Oldu?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44677994> (e.t. 28.12.2018)
- Вестник Кавказа, “Комитет солидарности и сотрудничества с народами Азии и Африки стал общероссийской организацией”, 16.06.2017, <http://vestikavkaza.ru/articles/Komitet-solidarnosti-i-%C2%A0sotrudnichestva-s-%C2%A0narodami-Azii-i-%C2%A0Afriki-stal-obshcherossiyskoy-organizatsiey.html> (e.t. 14.04.2019)
- Вестник Замоскворечья, “Айтматов Чингиз Торекулович, писатель”, 23.07.2008 <https://zamos.ru/dossier/a/4457/> (e.t. 09.12.2018)
- Biyografi.net, “Cengiz Aytmatov”, <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=211> (e.t. 05.12.2018)
- Военное обозрение, “Роль женщин в Великой Отечественной Войне: цифры и факты”, 8 марта 2012, <https://topwar.ru/3602-rol-zhenshhin-v-velikoj-otechestvennoj-vojne-cifry-i-fakty.html> (e.t. 06.12.2018)
- ВОЛЫНЕЦ Алексей, “Россия после смерти Ленина”, Русская Планета, <http://rusplt.ru/policy/rossiya-posle-smerti-lenina-19523.html> (e.t. 27.11.2018)
- CANNON Lou, “Reagan-Gorbachev Summit Talks Collapse as Deadlock on SDI Wipes Out Other Gains”, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/summit/archive/oct86.htm?noredirect=on> (e.t. 23.05.2019)
- САПАРАЛИЕВ Дөөлөтбек, “Иссык-кульский форум Чингиза Айтматова продолжается”, Кабар, <http://kabar.kg/news/issyk-kul-skii-forum-chingiza-aitmatova-prodolzhaetsia/> (e.t. 19.04.2019)
- СВЕТЛИЧНЫЙ Стас и СВЕТЛИЧНАЯ Нинель, “Нагима Абдувалиева, мать Чингиза Айтматова”, Гениальные Матери Планеты, <https://www.proza.ru/2014/12/27/641> (e.t. 04.12.2018)
- Club of Rome, “About Us”, <https://www.clubofrome.org/about-us/>(e.t. 21.05.2019)
- CLINES Francis X. and Special To The New York Times, “Peter Ustinov Talks of Gorbachev Chat”, New York Times, Archives: 1986,

- <https://www.nytimes.com/1986/10/30/world/peter-ustinov-talks-of-gorbachev-chat.html> (e.t. 21.05.2019)
- CNN Türk, “Kırgız Yazar Aytmatov'un Cenazesi Bişkek'te”, https://www.cnnturk.com/2008/yasam/diger/06/12/kirgiz.yazar.aytmatovun.cenazesi.b_iskekte/469792.0/index.html (e.t. 14.12.2018)
- CONSTANTINESCU Emil, “Cultural Diplomacy & Human Rights”, <https://culturaldiplomacyandhumanrights.wordpress.com/what-is-cultural-diplomacy/definition/> (e.t. 06.04.2019)
- ÇETİN Mustafa, “Hayatı ve Eserleri: Cengiz Aytmatov”, <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=211> (e.t. 06.12.2018)
- ЖЕКШЕ КЫЗЫ Айнура, “Федерико Майор: Я не забуду Иссык-Куль”, Радио Азаттык (Кыргызская служба РСЕ/РС), https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_forum_issykkul_mayor/24363937.html (e.t. 23.05.2019)
- Dans La Bulle De Manou, “Tchinguiz Aitmatov (Petite Biographie de l'auteur)”, <http://www.bulledemanou.com/2015/05/tchinguiz-aitmatov-petite-biographie-de-l-auteur.html> (e.t. 27.12.2018)
- Delegation of the European Union to the Kyrgyz Republic, “European Union – Kyrgyz Republic Cooperation for Development: 20 years of the EU - Kyrgyzstan Partnership and Cooperation Agreement 1995 – 2015”, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/brochure_2015_en.pdf (e.t. 22.06.2019)
- DEWDNEY John C., “Soviet Union Historical State”, Eurasia, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Soviet-Union> (e.t. 25.11.2018)
- Dünya Bülteni/ Haber Merkezi, “Rus Gazetesi Pravda 103 Yaşında”, Dünya Bülteni, <https://www.dunyabulteni.net/asya/rus-gazetesi-pravda-103-yasinda-h332334.html> (e.t. 09.12.2018)
- DZYUBENKO Olga, “Kyrgyzstan Buries Writer, Perestroika Ally Aitmatov”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-kyrgyzstan-aitmatov/kyrgyzstan-buries-writer-perestroika-ally-aitmatov-idUSL1414347020080614> (e.t. 14.12.2018)
- Encyclopedia.com, “The Oxford Companion to American Military History”, NATO, <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/political-science-and-government/international-organizations/nato> (e.t. 11.04.2019)
- European External Action Service, “EU-Kyrgyz Republic Relations”, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/4079/node/4079_en (e.t. 22.06.2019)
- European Commission, “Release Details”, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-95-39_en.htm (e.t. 22.06.2019)
- European Commission, “Interim Agreement on Trade Between the European Communities and Kyrgyzstan”, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-96-349_en.htm (e.t. 22.06.2019)

- European Union, “*The History of the European Union-1991*”, https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1990-1999/1991_en (e.t.10.05.2019)
- Finanspara.com, “*Anti Damping Nedir? Anti Damping Ne İşe Yarar?*”, Finanspara, <https://www.finanspara.com/anti-damping-nedir-anti-damping-ne-ise-yarar/> (e.t. 13.06.2019)
- GİTOMİRSKİ Sasha, “*Glasnost and Perestroika*”, The Cold War Museum, <http://www.coldwar.org/articles/80s/GlasnostandPerestroika.asp>(e.t. 30.04.2019)
- Habertürk, “*Aytmatov Nobel'e Aday*”, <https://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/55311-aytmatov-nobele-aday> (e.t. 13.12.2018)
- Haber7, “*Cengiz Aytmatov Defnedildi*”, <http://www.haber7.com/kultur/haber/325863-cengiz-aytmatov-defnedildi> (e.t. 14.12.2018)
- Haberler.com, “*Ünlü Yazar Aytmatov'un Cenaze Töreni*”, <https://www.haberler.com/unlu-yazar-aytmatov-un-cenaze-toreni-haberi/> (e.t. 14.12.2018)
- HAYS Jeffrey, “*Chinghis Aitmatov, Facts and Details*”, http://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5c/entry-4773.html (e.t. 05.12.2018)
- HAYS Jeffrey, “*Manas Air Base and the U.S. Military In Kryrgyzstan*”, http://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5d/entry-4793.html (e.t. 24.06.2019)
- HEIBER Helmut, “*Joseph Goebbels*”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Goebbels> (e.t. 28.12.2018)
- History.com Editors, “*This Day In History: 1922 USSR Established*”, <https://www.history.com/this-day-in-history/ussr-established> (e.t. 26.11.2018)
- HODGSON Godfrey, “*Zbigniew Brzezinski Obituary*”, The Guardian, US New, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/may/28/zbigniew-brzezinski-obituary> (e.t. 18.06.2019)
- İDİL Bilgen, “*Analiz: Cengiz Aytmatov, 'Selvi Boylum Al Yazmalım'*”, Tecâhül-i Ârif, 21.02.2017 <http://tecahuliarif.com/2017/02/cengiz-aytmatov-selvi-boylum-al-yazmalim/> (e.t. 09.12.2018)
- İNSEL Ahmet, “*Siyaseten Terör Suçu ve Totalitarizm*”, Cumhuriyet Gazetesi, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_terror_sucu_ve_totalitarizm.html (e.t. 03.12.2018)
- История России, “*Десталинизация*” <https://istoriarusi.ru/cccp/destalinizaciya.html> (e.t. 09.12.2018)
- Информационное агентство «Фергана.Ру», “*Ошская резня 1990 года. Хронология трагедии*”, <https://www.fergananews.com/articles/6601> (e.t.22.06.2019)

Institute for Cultural Diplomacy, “*What is Cultural Diplomacy? What is Soft Power?*”,
http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy

(e.t.06.04.2019)

КАДИРБЕКОВ Табылды, “*Подростком Чингиз Айтматов убежал из дома — интервью с братом писателя Ильгизом*”, Sputnik, 19.03.2018
<https://ru.sputnik.kg/society/20180319/1038239304/chingiz-aytmатов-90-let-bra-ilgiz-aytmатов-detstvo.html> (e.t. 05.12.2018)

КАДРАКУНОВ Жениш, “*Чингиз Айтматов- Дипломат Мира*” ,Слово Кыргызстана 2016 <http://slovo.kg/?p=53025> (e.t. 11.04.2019)

Kazakistan.kz Haber Sitesi, “*Türk dünyası Cengiz Aytmatov’u Anıyor*”,
<http://www.kazakistan.kz/turk-dunyasi-cengiz-aytmатовu-aniyor/> (e.t. 27.12.2018)

“*Kırgız Münevverlerine Yönelik Ata-Beyit Katliamı Üniversitemizde Tertiplenen Etkinlikle Anıldı*”,
<https://www.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/idari-birimler/anamenu-bidb-tr/14-kategori-basin-yayin-tr/kategori-haberler-tr/bütün-haberler/2851-tumhaberler-kirgiz-munevverlerine-yonelik-ata-beyit-katliami-universitemizde-tertiplenen-etkinlikle-anildi> (e.t. 03.12.2018)

KÜRKCÜ Fatih Mehmet, “*Kız Kardeşi Ünlü Yazar Cengiz Aytmatov'u Anlattı*”, Milliyet,
<http://www.milliyet.com.tr/kiz-kardesi-unlu-yazar-cengiz-aytmатовu-samsun-yerelhaber-2468486/> (e.t. 05.12.2018)

Лайвлиб, “*Чингиз Айтматов*”, <https://www.livelib.ru/author/19894-chingiz-ajtmатов>
(e.t. 12.12.2018)

ЛЕВАНДРОВСКИ Марина, “*Чингиз Айтматов: «На смену культу войны обязательно придёт культура мира»*”, Аргументы и Факты,
<http://www.aif.ru/culture/person/4304> (e.t. 22.06.2019)

Litra.ru, “*Айтматов*” Ч.”
<http://www.litra.ru/biography/get/biid/00304731239879343503/>
(e.t.13.12.2018)

Litra.ru, “*Айтматов*” Ч”, Вариант 2
<http://www.litra.ru/biography/get/biid/00429521239087493396/> (e.t. 12.12.2018)

LİVANELİ Zülfü, “*Demirel ve Gorbacov Bir Arada ama Carl Sagan Eksik!*”, Milliyet Gazetesi,14.07.1997,<http://www.milliyet.com.tr/1997/07/14/t/yazar/livaneli.html>
(e.t.27.06.2019)

MANNONOV Bahrom, “*Rahmon Conveys Condolences Over The Death of Chingiz Aitmatov*”,
<http://www.news.tj/en/news/rahmon-conveys-condolences-over-death-chingiz-aitmatov> (e.t. 15.12.2018)

MCCAULEY Martin & LIEVEN Dominic “*The Gorbachev Era: Perestroika and Glasnost*”, Encyclopædia Britannica,
<https://www.britannica.com/place/Russia/The-Gorbachev-era-perestroika-and-glasnost> (e.t. 30.04.2019)

- Mevzuat.gov.tr, “*Diplomatik Temsilciliklerde Diplomatik Statüyü, Konsolosluklarda Konsolosluk Memuru Statüsünü Haiz Personel ile İlgili Protokol Esasları Hakkında Yönetmelik*”, 12.2.1986, No :19017 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.859898.pdf> (e.t.10.06.2019)
- Mimir, “*Ferroalyaj*”, <https://mimirbook.com/tr/6df677641f6> (e.t. 13.06.2019)
- NATO, “*NATO Secretary General The Rt. Hon. Lord Robertson of Port Ellen*”, <https://www.nato.int/cv/secgen/robert-e.htm> (e.t. 10.04.2019)4
- NATO, “*Partnership for Peace Programme*”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm (e.t.22.06.2019)
- NATO Review, “*Building the Virtual Silk Highway*”, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2002/03/01/building-the-virtual-silk-highway/index.html> (e.t. 20.05.2020)
- NTV Haber, “*Kırgızistan İç Savaşa Doğru*”, <https://www.ntv.com.tr/dunya/kirgizistan-ic-savasa-dogru,ZZLPe2gU1UmJqc3a1r5rqw> (e.t. 28.05.2019)
- Office of the Historian, Bureau of Public Affairs, “*The Cuban Missile Crisis, October 1962*”, United States Department of State, <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/cuban-missile-crisis> (e.t.16.05.2019)
- ORTAYLI İlber, “*20. Yüzyılın Eli Kanlı Bir Figürü*”, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/20-nci-yuzyilin-eli-kanli-bir/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/05.01.2014/1817360/default.htm> (e.t. 24.12.2018)
- ORTAYLI İlber, “*Sovyetler’in Kruşçev Dönemi*”, Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/sovyetler-in-kruscev-donemi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/12.10.2014/1953184/default.htm> (e.t. 09.12.2018)
- ПЕДЕРСЕН Могенс, “*Великая Отечественная война 1941 — 1945 годов: Операция «Барбаросса» — нападение Германии на Советский Союз*”, <https://inosmi.ru/history/20160623/236947358.html> (e.t. 06.12.2018)
- PORTER Robert, “*Chingiz Aitmatov: Leading Novelist of Central Asia Writer*”, Independent, <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/chingiz-aitmatov-leading-novelist-of-central-asia-writer-849174.html> (e.t. 06.12.2018)
- Радио Азаттык, “*Детство Айтматова в Оше*”, https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_chyngyz_aitmatov/28911629.html (e.t.05.12.2018)
- Radikal Gazetesi, “*Aytmatov Babasının Yanına Defnedildi*”, 15.06.2008 <http://www.radikal.com.tr/kultur/aytmatov-babasinin-yanina-defnedildi-883443/> (e.t. 14.12.2018)
- Reuters, Screenocean, “*Kyrgyzstan: The Burial of Writer and Statesman Chingiz Aitmatov, a Writer Who Helped Bring About Soviet Leader...*”, <https://reuters.screenocean.com/record/611641> (e.t. 15.12.2018)

- РИА Новости, “*Айтматова похоронили под звуки оружейных залпов*”,
<https://ria.ru/20080614/110493622.html> (e.t. 14.12.2018)
- Русская православная церковь, “*Авдеев Александр Алексеевич*”,
<http://www.patriarchia.ru/db/text/31694.html> (e.t. 13.06.2019)
- SCHORZMAN Douglas, “*Staging Base for Afghan War Handed Over to Kyrgyzstan*”,
 New York Times https://www.nytimes.com/2014/06/04/world/asia/staging-base-for-afghan-war-is-handed-to-kyrgyzstan.html?rref=collection%2Ftimestopic%2FTransit%20Center%20at%20Manas&action=click&contentCollection=timestopics&region=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection (e.t. 24.06.2019)
- Sputnik, “*Биография Чингиза Айтматова*”,
<https://ru.sputnik.kg/spravka/20171225/1037011846/biografiya-chingiza-ajtmatova.html> (e.t. 04.12.2018)
- Sputnik Кыргызстан, “*Биография Чингиза Айтматова*”,
<https://news.rambler.ru/other/38764294-biografiya-chingiza-ajtmatova/?updated>
 (e.t. 09.12.2018)
- ŞAHİN Yeliz, “*Stratejik Ortaklık ile Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB İlişkileri*”,
 İKV Değerlendirme Notu, Sayı:73, Kasım 2013
[https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74\(1\).pdf](https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme_notu-74(1).pdf) (e.t. 19.06.2019)
- ЧАУШЬЯН Степан, “*Десталинизация: 9 объектов, переименованных в борьбе с культом личности*”,
 Аргументы и Факты,
http://www.aif.ru/realty/city/destalinizaciya_9_obektov_pereimenovannyh_v_borbе_s_kultom_lichnosti (e.t. 12.03.2019)
- ТАРАКАНОВА Ольга, “*Чингиз Айтматов*”, Новые Известия,
<https://newizv.ru/news/society/18-12-2003/3554-chingiz-ajtmatov> (e.t. 20.04.2019)
- T-24, “*Zülfü Livaneli 30 yıl önce SSCB'deki Tarihi 'Issık Göl' Buluşmasını Anlattı*”,
<http://t24.com.tr/haber/zulfu-livaneli-30-yil-once-sscbdeki-tarihi-issik-gol-bulusmasini-anlatti,416983> (e.t. 13.12.2018)
- TASAM, “*İnsani Diplomasi, Sektörel Diplomasi İnşası*”, TASAM Stratejik Vizyon Belgesi,
http://www.tasam.org/Files/Etkinlik/File/VizyonBelgesi/SGPK_INSD_InسانيVizyon_TR_pdf_6088a98d-77d7-439e-af50-865a8271be38.pdf (e.t. 22.06.2019)
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İnternet Sitesi, “*Belirli Günler ve Haftalar: 10 Kasım*”
http://www.meb.gov.tr/belirliGunler/10kasim/ilkeleri/yurтта_baris.htm (e.t. 24.12.2018)
- TCHOROEV Tynchtykbek and PANNIER Bruce, “*Kyrgyzstan: Chingiz Aitmatov, A Modern Hero, Dies*”,
<https://www.rferl.org/a/1144589.html> (e.t. 13.12.2018)

- The Brookings Institution, “*NATO’s Purpose After the Cold War*”, NATO In the 21st Century, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/reportch1.pdf> (e.t. 01.04.2019)
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, “*Chingiz Aytmatov*”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Chingiz-Aytmatov> (e.t. 27.12.2018)
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, Amy Tikkanen “Western European Union”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Western-European-Union> (e.t. 13.06.2019)
- The Editors of Encyclopaedia Britannica, “*Enver Hoxha*”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Enver-Hoxha> (e.t. 25.04.2019)
- The My Hero Project, “*Chingiz Aitmatov Torekulovich*” https://myhero.com/C_Aitmatov_aichurek_KG_2015_ul (13.12.2018)
- THOBURN Hannah, “*Rusya Siyasetini Anlama Kılavuzu*”, SETA Vakfı Yayınları, Yayın No:56, İstanbul:2015 http://file.setav.org/Files/Pdf/20151019183121_rusya-siyasetini-anlama-kilavuzu-pdf.pdf (e.t. 20.12.2018)
- ТОЛЬЦ Владимир, “*Что такое Мавритания? – 50-летие создания Советского комитета солидарности стран Азии и Африки*”, Радио Свободная Европа/Радио Свобода, <https://www.svoboda.org/a/160802.html> (e.t. 14.04.2019)
- TRILLING David, “*Manas Airbase Key to US and NATO Operations in Afghanistan*”, Eurasia.net., <https://eurasianet.org/manas-airbase-key-to-us-and-nato-operations-in-afghanistan> (e.t. 24.06.2019)
- TUZMAN Ufuk, “*Kırgızistan Ata-Beyit Katliamı*”, Türk Dünyası, <https://yenidenergenekon.com/352-kirgizistan-ata-beyit-katliami/> (e.t.03.12.2018)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Bakanlıktaki Kariyer Memuriyetleri Hakkında En Çok Merak Edilenler*”, Bakanlık, İnsan Kaynakları, <http://www.mfa.gov.tr/bakanliktaki-kariyer-memuriyetleri-hakkinda-en-cok-merak-edilenler.tr.mfa> (e.t.10.04.2019)
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Kırgızistan Ülke Künyesi*”, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa> (e.t. 22.06.2019)
- United Nations Development Programme, “*Sustainable Development Goals*”, <http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html> (e.t. 28.12.2018)
- U.S. Department of State, “*Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy*”, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf> (e.t. 26.06.2019)
- Uzbekistan National News Agency, “*President of Uzbekistan Expresses Condolences on Death of Chingiz Aitmatov*”, <http://uza.uz/en/politics/president-of-uzbekistan-expresses-condolences-on-death-of-chingiz-aitmatov-11.06.2008-320> (e.t. 15.12.2018)

- УШАКОВ Владислав, “Биография Чингиза Айтматов”, Россия Сегодня, РИА Новости, <https://ria.ru/spravka/20131212/983263005.html> (e.t. 04.11.2018)
- Yeni Çağ Gazetesi, “Doğumunun 90.yilinda Cengiz Aytmatov”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/dogumunun-90-yilinda-cengiz-aytmatov-183241h.htm> (e.t. 12.12.2018)
- Yeni Çağ Gazetesi, “Aytmatov’a Devlet Töreni”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/aytmatova-devlet-toreni-7690h.htm> (e.t. 14.12.2018)
- WALLENFELDT Jeff, “Jacques Santer, Prime Minister of Luxembourg”, <https://www.britannica.com/biography/Jacques-Santer> (e.t. 18.06.2019)
- WAXMAN Olivia B., “How the U.S. and Japan Became Allies Even After Hiroshima and Nagasaki”, Time USA, <https://time.com/5358113/hiroshima-nagasaki-history-reconciliation/> (e.t. 19.04.2019)
- WEBER Bruce, “Chingiz Aitmatov, Who Wrote of Life in U.S.S.R., Is Dead at 79”, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2008/06/15/books/15aitmatov.html> (e.t. 14.12.2018)
- WIPPL Joseph, “A World of Difference Between Political, Career Diplomats”, Boston Globe Media Partners, LLC, <https://www.bostonglobe.com/opinion/editorials/2014/03/22/world-difference-between-political-career-diplomats/rCVqFMdIcUvPCIqqg9b0OP/story.html> (e.t. 10.04.2019)
- Vicki Nielsen, “Chingiz Aitmatov: diplomatic writer”, NATO Review, <https://www.nato.int/docu/review/2002/Examining-Enlargement/Chingiz-Aitmatov-diplomatic-writer/EN/index.htm> (e.t. 25.06.2019)